

YEŞİL EKONOMİNİN EKOLOJİ POLİTİĞİ

Doğanın Çılgılığı

Doç. Dr. Semra PURKIS

Semra PURKIS

YEŞİL EKONOMİNİN EKOLOJİ POLİTİĞİ

Ekoloji duyarlılığı olan tüm toplumsal kesimlerce okunması umuduyla yazılan bu çalışma, son yıllarda gündelik yaşamımızda sıklıkla duyar olduğumuz iklim krizi, enerji krizi, gıda krizi gibi krizlere, adeta hepsini birden çözecek sihirli bir anahtar gibi sunulan Yeşil Ekonomi ve Yeşil Yeni Düzen söylemlerine ve politikalarına açıklık getirmek kaygısını taşımaktadır. Bu kaygı, söz konusu kavramların görünürdeki çekiciliği ve yarattığı algı ile içeriklerinin ve uygulamalarının uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ekolojik hassasiyeti yüksek olan çevrelerde bile önemli bir kafa karışıklığına yol açmaktadır.

Çalışmanın ana argümanı, krizini aşmaya çalışan sermayenin doğanın üretimine yeni ve karlı yatırım fırsatları sunan bir alan olarak yaklaştığı, ancak bunu Yeşil Ekonomi gibi çevreci görünen bir söylemle meşrulaştırdığı; aslında bu söylem çerçevesinde izlenen ya da izlenmesi önerilen politikaların birbirleriyle ilişkili her üç krizi de aşmak yerine daha da derinleştirdiği biçimindedir. İklim krizini ve bu krize çare olarak izlenen ve önerilen Yeşil Ekonomi politikalarını anlamak için sistemle ilişkilendirmeden, çözümü sadece basit idari-tekni politik değişikliklerine indirgeyen bir yaklaşım yeterli değildir. Dolayısıyla çalışmada ele alınan konuya daha geniş, çok boyutlu ve derin bir kavrayışın ekonomi-politik ve ekoloji-politik bir perspektifi gerektirdiği öne sürülmektedir.

EKİN Basım Yayın Dağıtım
Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA
Tel.: (0224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax: (0224) 223 41 12
e-mail: info@ekinyayinevi.com

 Sipariş
www.ekinyayinevi.com

ISBN: 978-625-7983-81-5

9 786257 983815

Yeşil Ekonominin Ekoloji Politikği: Doğanın ıglığı

Doç. Dr. Semra PURKİS

 E K İ N
Basım Yayın Dağıtım

2020

© 2020 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 0607-16-008681

ISBN: 978-625-7983-81-5

Sayfa Düzeni: Aslı AYRANCI

Kapak Tasarımı: Aydın BODUR

Kapak E. Munch, A. Kallerud ve A. Evtimov'dan yararlanılarak tasarlanmıştır.

Baskı ve Cilt:

Sonçağ Yayıncılık

Matbaacılık Reklam

San Tic. Ltd. Şti.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı

48/48 İskitler - Ankara

Tel.: (0312) 341 36 67

Sertifika No: 25931

Baskı Tarihi: Şubat 2020

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.

Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA

Tel. : (0.224) 220 16 72 - 223 04 37

Fax.: (0.224) 223 41 12

e-mail: info@ekinyayinevi.com

www.ekinyayinevi.com

ÖNSÖZ

İklim krizi, enerji krizi, gıda krizi gibi kavramlar son yıllarda sadece akademik çevrelerde değil, gündelik yaşamımızda da karşımıza en sık çıkan kavramlardan oldular. Söz konusu krizlere çare olacağı öne sürülen, ancak gerçekte sorunun önemli bir parçası olan Yeşil Ekonomi ve Yeşil Yeni Düzen söylemleri de popülerleşerek daha sık duyulur olmaya başladılar. Bu çalışmanın öncelikli amacı bu söylem ve politikalara açıklık getirerek belirli bir perspektife oturtmaya çalışmaktır. Çünkü söz konusu kavramların görünürdeki çekiciliği ve yarattığı algı ile içerikleri ve uygulamaları uyuşmamaktadır. Dolayısıyla ekolojik hassasiyeti yüksek olan çevrelerde bile önemli kafa karışıklığına yol açmaktadır. Bu çalışmada öne sürülen ana argüman, krizini aşmaya çalışan sermayenin mekanın/doğanın üretimine yeni ve karlı yatırım fırsatları sunan bir alan olarak yaklaştığı, ancak bunu yeşil ekonomi gibi çevreci görünen bir söylemle meşrulaştırdığı; aslında bu söylem çerçevesinde izlenen ya da izlenmesi önerilen politikaların krizi aşmak yerine daha da derinleştirdiği biçimindedir.

Farklıymış gibi görünseler de yukarıda sayılan krizlerin aslında hepsi birbiriyle içsel olarak ilişkili sorunlara işaret ederler ve sistemin sürekli büyüme eğiliminin yol açtığı yapısal krizin farklı boyutlarını/sonuçlarını ifade ederler. Kapitalizm savunusu yapan liberal/neo klasik yaklaşım ise bu krizleri bazı olumsuz koşulların geçici olarak üstüste gelmesiyle açıklamaktadır. Aynı yaklaşıma göre hemen hepsinin ana nedeni nüfus artışı ve piyasa aksaklıklarıdır ve çözüm, bütün sosyo-ekolojik müştereklerin mülkiyet haklarının belirlenmesiyle piyasanın eksiksiz işleyişinin sağlanmasında ve teknolojik yeniliklerde aranır. Dünyada akademik eğitimde ve uluslararası kuruluşların periyodik yayınlarında hâkim yaklaşım bu biçimdedir. Dünyadaki eşitsiz güç ilişkilerinin ve her sistemin kendi

yeniden üretimini sağlayacak bireyleri kendi ideolojisi doğrultusunda donatmasının bir yansıması olarak iktisat eğitimine hakim olan neo klasik yaklaşım, bütün sosyo ekolojik ilişkileri kendi kar-zarar, fayda-maliyet mantığının tahakkümü altına alarak ekonomi bilimini tarihsel, toplumsal bağlamından koparıp, dünyanın yaşanılrlığını tehdit eden tehlikeli bir bilim haline getirmiştir. Çünkü neo klasik iktisada ve onun pozitivist yöntemine göre kendi doğruları tektir, kesindir ve “bilimsel”dir. Böylece piyasa sistemi tartışamaz, karşı konulamaz bir sistem olarak sunulur. Daha da önemlisi artık herkes bu tartışmasız “bilimsel” noktadan dünyaya bakmak zorundadır. Bu anlayış eğitim sistemine ve topluma o kadar hâkimdir ki, her bir toplumsal olguyu açıklayan farklı yaklaşımlar olduğunu, her bir yaklaşımın aynı olguyu farklı biçimlerde açıkladığını, bu farklılığın tarihsel, toplumsal kaynakları bulunduğunu, dolayısıyla gerçeğin göreliliğini, bilimin toplumdan ve ideolojilerden bağımsız olmadığını defalarca anlattığınız öğrencileriniz daha yıl bitmeden karşınıza adeta yeniden formatlanmış olarak çıkarlar. Nötr bir bilim ve teknoloji fetişizminin kaynakları çeşitlidir ve sadece eğitim sistemi değildir. Sistem kendi ideolojisini yerel ve küresel kurumlarıyla, çok çeşitli medya araçlarıyla, sahip olduğu finansal güçle dünyanın en ücra köşelerine incelikli yöntemlerle yaymakta ve akıllarımızı esir almakta ustadır. Bilimde bu durumu aşmanın yolu, olay ve olguları bağlamlarından koparmadan içinde gerçekleştiği koşullarla birlikte çok boyutlu değerlendirmek ve farklı toplumsal kesimler açısından değişen anlamlarını keşfetmeye çalışmaktır. Böyle bir analizin, doğrudan parçalardan bir ya da daha fazlasına ayrı ayrı yoğunlaşmak yerine, öncelikle zaman-mekânda değişmekte olan bütünü göz önüne alması gereklidir. Bütünün öncelik taşıması parçaları değersizleştirmez ama bir perspektife oturarak anlamlandırır ve onların, kurdukları dinamik ilişkiler yoluyla bütünü değiştirme potansiyellerini ortaya koyar. Ele alınan konuya çok boyutlu, ilişkisel ve dinamik bir yaklaşım çoğu kez konunun görüldüğü gibi olmadığını, görünenin yanıltıcılığını ortaya çıkarır. Hatta görüneni doğrulamak

için kullanılan ve toplumda ikna edici gücü yüksek olan sayılar bile (kitabın son bölümünde görüleceği gibi) oldukça yanıltıcı olabilir. Dolayısıyla bilimin kaygısı görüneni gördüğü gibi betimlemek olmamalıdır. Konumuz açısından ifade edersek, iklim krizini ve bu krize çare olarak izlenen ve önerilen politikaları anlamak için bütüncü, yani sistemle ilişkilendirmeden, sadece teknik bir yaklaşım yeterli değildir. Teknikler sadece araçlardır. Ele alınan konuya daha geniş, çok boyutlu ve derin bir kavrayışa gerek vardır, bu da ekonominin politik ve ekolojik politik bir yaklaşımı gerektirir.

Bir bilim insanı ve eğitimci olarak bütün bunların ötesinde pozitivist yaygın olmasında kolay, bu nedenle de ikna edici olmasının yattığını düşünmüşümdür hep. Pozitivizm görüneni kompartmanlaştırarak, nesneleştirerek, onun parçalı ve mekanik bir şekilde betimlenmesi ile ilgilenirken; ilişkisel-diyalektik yaklaşım görünenin arkasındaki tarihsellik ve bütünsellikleri çok boyutluluğu, karmaşıklığı içinde analiz ederek nasıl ve neden ortaya çıktığına odaklanır ki, bu zordur ve daha derin bir kavrayış gerektirir. Dolayısıyla, pozitivist yöntemle iklim krizi, enerji krizi, gıda krizi gibi sıralanan sorunlar geçmişlerinden, birbirleriyle ilişkilerinden ve bütünsel olarak sistemin işleyişinden soyutlanarak bir takım piyasa teknikleri, teknolojik yenilikler ve idari mekanizmalarla/kurumlarla çözülebilecek ayrı ayrı sorunlar düzeyine indirgenirler. Sorunlar teknik düzeye indirgenince doğal bilimlere toplum bilimlerinden daha üst düzeyde bir pozisyon biçilir. Artık enerji sorununu alternatif enerji üretimi teknikleri geliştiren bilim insanları, havaya salınan seragazlarının olumsuz etkilerini karbon piyasası teknikleri, gıda sorununu laboratuvarlarda suni tohum üreten bilim insanları çözecektir. Aynı esnada çok uluslu şirketler bütün bu tekniklere güvenerek üretimlerini en düşük maliyetle/en yüksek karlarla gerçekleştirmek için kirlenmeye devam edecek, milyonlarca ton gıda maddesi daha ambalajları bile açılmadan çöpe gidecek, milyonlarca ton kirli enerji üretimi bu israfı sürdürebilmek için gereksiz yere üretilmeye devam edecektir. Sistemin meşrulaştırıcı söylemi neo klasik yaklaşım ise bir

yandan k t kaynaklar varsayımı yaparken, bu k t kaynaklarla sınırsız b y meci bir anlayışın sürdürülmesini çelişkili görmemeye devam edecektir. Sanırım Guy Debord Gösteri Toplumu adlı kitabında “gösteri” için, görünürde toplumsal yaşamın doğrulanmasıdır, ancak gerçekte yaşamın gözle görülür hale gelmiş bir yadsınmasıdır derken bunu kastediyordu. Dolayısıyla bu kitapta konunun, yeşil ekonomi ve yeşil yeni düzen gibi söylem ve politikalarla yaşamı yadsıyarak, piyasa sistemi çerçevesinde, tekno-idari yöntemlerle çözülecek bir konu olmadığı anlayışından hareketle, birbirleriyle içiçe olan bu krizlere yaşamı yadsımadan, yani toplum ve doğayı ayırıştırmadan ekolojipolitik bir çerçeveden yaklaşılmaya çalışıldı.

Hâkim yaklaşımının iklim, gıda, enerji krizi olarak saptadığı sorunların hepsinin birden çözümü son yıllarda keşfedilen yeşil ekonomi, yeşil yeni düzen ve yeşil büyüme söylemleri çerçevesindeki uygulamalardır. Özellikle 2008 krizi sonrası dönemde uluslararası kurumların yayınladıkları raporların büyük bir bölümü yeşil ekonomi konusuna ayrılmıştır. Bu raporlardaki ana argüman yeşil ekonominin büyüme ile ters düşmediği, hatta milyarlarca dolarlık yeni yatırım olanakları açarak büyümenin ve istihdamın motoru haline geleceği şeklinde-dir. Ancak hepsinde ortak olan diğer bir nokta da yeşil ekonomiden umulanların gerçekleşmesi için piyasa sisteminin aksamadan işlemesini sağlayacak şekilde sosyal, kültürel, doğal bütün müştereklerin fiyatlanması, yani özelleştirilmesi gerekmektedir. Bu mantıkla doğa yeşil ekonomi çerçevesinde yeni ve karlı bir yatırım alanı olarak görülmekte ve gösterilmekte, hatta  evrecilik maskesi altında doğanın envanteri çıkarılarak yeni ve karlı yatırım fırsatlarına işaret edilmektedir. Böylece sorunun kendisi çözüm olarak sunulmaktadır. 1980’li yıllarda sürdürülebilirlik söylemiyle maskelenerek başlatılan doğanın metalaştırılarak sermaye birikimine katılmasının hızlandırılması ve yeşil ekonominin çözüm olarak sunulması çabalarının 2008 krizi sonrası yoğunlaşması bu kitabın argümanını doğrulamaktadır: Yeşil ekonomi, bugün daha çok sosyal demokrat partilerin kullandığı popüler ismi ile Yeşil Yeni Düzen

ve Yeşil Büyüme argümanları, ekolojik krize çare olmaktan çok kapitalizmin en uzun süren ve hala aşılamayan krizine yeni ve karlı yatırım olanakları sunan uygulamaları meşrulaştıran söylemlerdir ve bu çerçevede doğa korunacağına geri dönülemez şekilde tahrip edilmektedir. Kendisine krizinden çıkış yolu arayan kapitalizm, sınırsız büyümeyi sürdürmek için yayılacak yeni coğrafyalar bulamadığında mekânın/doğanın üretimine daha çok yüklenmektedir. Bu da bir yandan zaten eşitsiz olan sosyal ilişkileri daha da eşitsizleştirirken, ekolojik krizi derinleştirmekte, sermaye için karlı bu ekonomik aktivitelerin bedeli, çok çeşitli yollardan ağırlıkla toplumların en zayıf kesimlerine yüklenmektedir.

Bu kitap dört farklı makalenin bir derlemesi olarak tasarlanmıştır. Bu makalelerden ilk ikisi daha önce yayınlanmış çalışmaların gözden geçirilmiş halleridir. Diğer ikisi ise ilk kez burada yayınlanacaktır. Makalelerin sıralanışında içerikleri açısından belli bir mantık izlenmeye çalışılmıştır.

“Küreselleşme söyleminin mi yoksa kapitalizmin mi sonu?” başlıklı ilk makale kapitalizmin son krizi sonrası ortaya çıkan dönüşümü küreselleşme tartışmaları çerçevesinde ele almakta ve bu süreci David Harvey’in yeni emperyalizm ve mülksüzleştirerek (gasp ederek) birikim kavramları ile açıklamaktadır. Böylece ele alınan “bütün”le ilgili farklı güncel yaklaşımlar irdelenmektedir.

“Yeşil ekonomi ne kadar yeşil: Nereden bakmalı?” başlıklı ikinci makale, yeşil ekonomiyi Yeni Dünya Düzeninin farklı ancak birbirlerini bütünleyen düzeneklerini temsil eden küreselleşme, sürdürülebilirlik ve yönetim söylemleri ve uygulamaları çerçevesine yerleştirmekte ve yeşil ekonomi söylemine yaklaşımda bir teorik çerçeve önerisinde bulunarak nereden bakmalı sorusuna yanıt aramaktadır.

“Yeşil ekonominin ekoloji politikası: Yeşil ekonomi dünya ekonomik ve ekolojik krizine çare mi?” başlıklı üçüncü makale, Yeşil Ekonomi ve Yeşil Yeni Düzen söylemlerinin, krizini aşmaya çalışan sermayeye yeni yatırım alanları açılmasını meşrulaştıran söylemler

olduğu iddiası, bu söylemleri yaygınlaştıran uluslararası kurumların son yıllarda artarda çıkardıkları yayınlardan örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu makalede yeşil ekonomi uygulamalarının söz konusu raporlarda iddia edildiği gibi iklim krizine ve yoksulluğa çare olmadığı yine uluslararası kurumların verileriyle desteklenerek öne sürölmüştür.

“Karbon kapitalizmi: Doğanın finansallaştırılmasının ekoloji politikası” başlıklı makalede ise doğanın farklı fonksiyon ve süreçlerinin finansallaştırılması, ekonomik krizle bağlantılı olarak yaşanan finansallaşma sürecinin geldiği en uç nokta olarak değerlendirilmiştir. Makalede doğanın sadece doğanın üretimi biçiminde fiziksel yatırımlara konu olmadığı, aynı zamanda yapılabirliği oldukça şüpheli birtakım hesaplamalar üzerinden yaratılan türev araçlarla çok katlı kazançlara konu edilerek adeta kurgusal bir doğa yaratıldığı öne sürölmekte ve yeşil ekonominin bu biçiminin Dünya ölçeğinde var olan eşitsizlikleri arttırıcı etkileri örneklerle açıklanmaktadır.

Sözlerimi sonlandırmadan önce, büyük özverilerle “yel değirmenleriyle” mücadeleye devam eden ve benim bu alanda çalışmamda çok etkili olan Muğla Çevre Platformundan bütün arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür etmek isterim. Yine, sık sık tekrarladığımız verimli akademik tartışmalarımız sırasında beni hayali sermaye kavramı yerine kurgusal sermaye kavramını kullanmanın daha doğru olduğu konusunda ikna eden çok değerli dostum ve meslektaşım Prof. Dr. Cem Dişbudak’a çok teşekkür ederim.

Doç. Dr. Semra Purkis
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
Kötekli
13.12.2019
purkis@mu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

KÜRESELLEŞME SÖYLEMİNİN Mİ YOKSA KAPİTALİZMİN Mİ SONU? 1	
GİRİŞ.....	1
“KÜRESELLEŞME”YE YAKLAŞIMLAR.....	6
LİBERAL YAKLAŞIM	6
UZLAŞMACI GÖRÜŞLER	10
ELEŞTİREL YAKLAŞIM.....	13
YENİ EMPERYALİZM TEORİLERİ VE MÜLKSÜZLEŞTİRME YOLUYLA BİRİKİM.....	19
KÜRESELLEŞME SÖYLEMİNİN Mİ YOKSA KAPİTALİZMİN Mİ SONU? 25	
KAYNAKÇA	29
 YEŞİL EKONOMİ NE KADAR YEŞİL? NEREDEN BAKMALI?..... 37	
GİRİŞ.....	37
YÖNETİŞİM VE KÜRESELLEŞME EL ELE: DEVLETİN ŞİRKETLEŞTİRİLMESİ SÜRECİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ	39
YÖNETİŞİM: DEVLETİN ZAYIFLAMASI MI, İMDADA ÇAĞIRILMASI MI?	47
YÖNETİŞİM ANLAYIŞININ KURAMSAL KAYNAĞI: YENİ KURUMCU MU YOKSA NEO LİBERAL Mİ?	53
YÖNETİŞİM, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE EKOLOJİK KRİZ	56
NEREDEN BAKMALI? YEŞİL EKONOMİ NE KADAR YEŞİL KONUSUNA YAKLAŞIMDA ALTERNATİF BİR TEORİK ÇERÇEVE ÖNERİSİ.....	61
DEĞERLENDİRME	70
KAYNAKÇA	75

YEŞİL EKONOMİNİN EKOLOJİ-POLİTİĞİ: YEŞİL EKONOMİ DÜNYA EKONOMİK VE EKOLOJİK KRİZİNE ÇARE Mİ?	81
GİRİŞ.....	81
YEŞİL EKONOMİ NEDİR?	85
ULUSLARARASI YAYINLARDA YEŞİL EKONOMİ VE KRİZ İLİŞKİSİ	92
YEŞİL EKONOMİ EKOLOJİK KRİZE ÇARE Mİ?	110
DEĞERLENDİRME	115
KAYNAKÇA	120

KARBON KAPİTALİZMİ: DOĞANIN FİNANSALLAŞTIRILMASININ EKOLOJİ POLİTİĞİ	125
GİRİŞ.....	125
DOĞANIN FİNANSALLAŞTIRILMASINI ANLAMAK İÇİN EKOLOJİ-POLİTİK NEDEN GEREKLİDİR?	134
DOĞANIN FİNANSALLAŞTIRILMASI VE KYOTO PROTOKOLÜ	138
KYOTO PROTOKOLÜNÜN SERMAYEYE AÇTIĞI KANALLAR: TEEB, PES VE REDD+ DÜZENEKLERİ	147
İMKÂNSIZ EŞİTLEME: SERAGAZI EMİSYONLARININ HESAPLANMASI MÜMKÜN MÜ?	153
ÖRNEK CDM VE REDD+ PROJELERİ UYGULAMALARI	158
DEĞERLENDİRME	165
KAYNAKÇA	168

Küreselleşme Söyleminin mi Yoksa Kapitalizmin mi Sonu?

Giriş

Dünya ekonomisinde 1960'lı yılların sonlarından itibaren gözlemlenmeye başlanan kriz belirtileri 1970'li yıllarda petrol krizleri, Bretton Woods sisteminin çözülmesi, kredi genişlemesi ve 1980'li yıllara yaklaşıldığında borç krizleri biçiminde çeşitli veçhelerle su yüzüne çıkmaya başlamıştır. 1980'li yıllar bu krizin aşılması/ertelenmesi için oluşturulan ve yaygın bir şekilde neo liberal olarak adlandırılan ekonomik politikaların gelişmiş ülkelerde otoriter iktidarlarca, önce Thatcher tarafından İngiltere'de, sonra da Reagan tarafından ABD'de uygulanmasıyla dünya ekonomik sistemi yeni bir dönemece girmiştir¹. 1980'li yıllardan sonraki on yılda, söz konusu neo liberal politikaların, IMF (Uluslararası Para Fonu) ve DB'nın (Dünya Bankası) işbirliğinde devreye sokulan kredi mekanizması yolu ile borçlandırılan ülkelerde ekonomik, politik, hukuki ve kurumsal altyapısının oluşturulmasına ve yaygınlaştırılmasına tanık olunmuştur. 1990'lı yıllara gelindiğinde Sovyet Bloku'nun çözülmesiyle ve kapitalizmin tüm dünya coğrafyasına hâkim tek sistem haline gelmesiyle dünyada tarihin sonu, kapitalizmin alternatifsizliği çıgıkları yankılanmaya başlanmıştır (bkz. Fukuyama, 1989). Tam da bu yıllarda küreselleşme söyleminin yükselmeye

¹ Bu politikalar ilk kez 1973 yılında Şili'de sosyalist Allende hükümetini ABD desteği ile gerçekleştirilen bir askeri darbe ile deviren General Pinochet tarafından hayata geçirilmiştir.

başlaması rastlantı değildir. O zamandan beri birçok farklı anlamda kullanılan ve farklı disiplinlerce farklı boyutlarıyla incelenen bu kavram hakkında çok geniş bir yazın ortaya çıkmıştır. Ancak çoğu kez kavramın kendisi sorgulanmamış ve ortaya atıldığı ilk yıllarda yarattığı olumlu çağrışımlar, birikimin içine girdiğı krizin derinleşmesi ile yerini daha olumsuz çağrışımlara bırakmaya başlamıştır. Küreselleşme söyleminin sonu ile ilgili ilk belirtiler de yine küreselleşme söylemiyle ambalajlanan neo liberal politikaların ilk uygulandığı ülkelerden gelmeye başlamıştır. İngiltere küreselleşmenin en ileri ispatı olarak gösterilen Avrupa Birliği'nden çıkma kararı almış; ABD Başkanı seçilen Trump Amerika'dan denizası coğrafyalara kaydırılan üretimin ABD'ye döndürüleceğı ve bu yolla Amerikalıların işsizliğini azaltacak göçmen karşıtı politikaların uygulanacağı vaatleri ile seçimi kazanmıştır.

Konuyla ilgili yapılan sınıflandırmalar, genellikle küreselleşme yanlısı olan ve olmayan görüşler biçimindedir. Hangi görüşten olursa olsun çözümlemeler genellikle dünyada sermaye hareketlerinin artışı, dünya ihracatının ve yabancı doğrudan yatırımların dünya gelirinden daha hızlı artması, çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisi üzerindeki hâkimiyetlerinin derecesi, dünya ticaretinin hızlanması gibi bazı ekonomik göstergelere ve ulus devlet ölçeğinin yerel-küresel ölçeklere göre önemini kaybedip kaybetmediğine odaklanmıştır. Yani konunun analizinde ekonomik ve sosyo-mekânsal boyutlar ön plana çıkmıştır. Bu yazıda anaakım iktisadın iktisadi olanla iktisat dışı olan arasındaki ayrımının aksine, söz konusu iki boyutun içiçeliğı ilişkisel bir yaklaşımla ele alınıp, özellikle 1990'lardan beri popüler bir terim haline gelen ve çoğu kez tanımı yapılmadan birçok anlamda kullanılan küreselleşme kavramının, yanıltıcı bir şekilde devlet-kapitalizm karşıtlığı temeline oturuyormuş gibi sunulduğu; bu söylemin özellikle kapitalizmin kriz döneminde yaygınlaşmasının tesadüfi olmadığı; bu koşullar ortadan kalktığında yerini başka politikalarla başka söylemlere bırakacağı öne sürülecektir. Kapitalizmin tarihsel olarak geçtiğı genişleme ve daralma dönemleri

elbette ki farklı özellikler taşır ve birikimin düzeyi, toplumsal hareketler, güç dengeleri değiştikçe izlenen politikalar da değişir. Bu anlamda dünya 1980'lerden beri farklı bir birikim dönemini yaşamaktadır. Ancak bu, küreselleşme olarak adlandırılan dönemin, daha önce görülmemiş yepyeni bir dönem olduğu anlamına gelmez. Gerçeklik görelidir ve uzam-zaman bağımlıdır. Ancak bunun kapitalizmin temel dinamiklerinde toptan bir değişim gibi yorumlanarak yepyeni ve kaçınılmaz bir olgu gibi sunulması sorunludur.

Özellikle eleştirel analizlerde küreselleşmenin emperyalizmden farklı yeni bir aşamaya işaret edip etmediği tartışılmakta, bu tartışmalarda küreselleşmenin emperyalizm kavramının yaptığı radikal çağrışımları perdelemek ve daha sevimli kılmak için icat edilmiş bir kavram olduğu konusunda bir fikir birliği olmasına karşın, yanıltıcı olarak kullanılan bu kavramın aslında yeni bir emperyalizm dönemine işaret ettiği konusunda farklı görüşler öne sürülmektedir. Tartışmaların ana eksenini, temel emperyalizm analizlerindeki kriterlere başvurulup günümüzdeki durumun buna uygun olup olmadığı üzerinden yürümektedir.

Bu çalışmada konuyla ilgili yaklaşımlara değinilip, yeni bir kavramsallaştırma gerektirecek yepyeni bir süreç yaşanıyor mu gibi analizler yapılmasının yaşanan sürecin gerçekliğinin anlaşılmasını engellediği öne sürülmektedir. Kanımızca, yeni olan bir şey varsa o da kapitalist sermaye birikiminin daha önce yaşadığı krizlerden farklı olarak çok uzun bir krizin içinde olduğunu ve kapitalizmin hiç olmadığı kadar dünya coğrafyasını kendi toplumsal ilişkilerine içerdığını kavramaktır. Öncelikle, kapitalizm daha önce bu uzunlukta bir kriz yaşamamıştır. Kondratieff'in (2010) tarihlendirmesi temel alındığında kapitalizmde sermaye birikimi, 18. yüzyılın sonlarından beri ortalama yirmi beş yılı genişleme yirmi beş yılı daralma dönemlerinden oluşan yaklaşık 50 yıllık dalgalanmalar biçiminde sey-

retmiştir. Ancak son kriz belirtileri² önce de belirttiğimiz gibi 1960'lı yılların sonlarından itibaren görölmeye başlanmıştır ve hala derinleşerek devam etmektedir. Toplumun en zayıf kesimleri ve sermayenin dönemin koşullarına ayak uyduramayan bir bölümü için kriz belki de hiç içinden çıkılamayan bir durum olarak süregelmiştir; ancak genel olarak birikimin hızı, sermayenin yeni ve karlı yatırım alanları bulma olanakları ve üretimin hızıyla gerçekleşme hızı arasında ciddi sorun yaşanmaması ve bunlara uygun toplumsal dönüşümlerin gerçekleşmesi anlamlarında bir genişleme dönemine geçişin belirtileri yakın bir gelecekte görölmemektedir. Önceki krizlerinde olduğu gibi sistem kendisine yeni bir canlılık verecek yaratıcı yollar bulamadıkça, yayılacak yeni coğrafyaların sınırına gelindikçe, teknolojik yenilikler her geçen gün daha çok insanın işsiz kalmasına yol açıp gerçekleştirme sorununu ağırlaştırdıkça, sınırsız üretim ve kar anlayışının insani ve ekolojik bedelleri arttıkça, şimdilik taşeron örgütlerce yürütölen hegemonya savaşları farklı coğrafyalara yayıldıkça ve dünyada yaratılan gelir akıl almaz boyutlarda eşitsizleştikçe kriz derinleşmekte, dünya nüfusunun daha geniş kesimleri proleterleşme “şansından” bile mahrum kalarak prekaryanın saflarına katılırken, dünyanın en gelişmiş sayılan coğrafyalarında bile demokratik politikaların uygulanma alanı giderek daralarak güvenlik bahanesiyle kitlelerin tepkileri otoriterleşen devlet yapıları ile bastırılmaktadır.

Kapitalizm başlangıcından beri kendi toplumsal ilişkilerini sürekli yeni mekânsal hiyerarşiler kurarak ve onları yeniden üreterek yeni coğrafyalara yayma ve yaydığı ya da halihazırda var olduğu coğrafyalarda bu eşitsiz ilişkileri derinleştirme eğilimi taşıyan ve bu anlamda her zaman küreselleşme eğilimi olan bir sistemdir ve gü-

² Her ne kadar kriz genellikle ortalama kar oranlarında, üretim kapasitelerinde, yatırımlarda düşme, işsizlikte artış, ekonominin finansallaşması gibi ekonomik ağırlıklı göstergelerle analiz edilse de politik, toplumsal, mekânsal, kültürel ve insani boyutları ekonomik yanından daha az önemli ve ayırt edici olmayan bir olgudur. Dolayısıyla “kriz” kavramı, “ekonomik kriz” kavramına tercih edilmiştir.

nümüzde coğrafi sınırlarına ulaşmıştır. Çalışmada küreselleşme bu anlamda anlaşılmaktadır. 1980 sonrası dönemde yeni bir olguymuş gibi yaygın biçimde kullanılması konunun ideolojik boyutu ile ilgilidir, uygulanan neo liberal politikaların meşrulaştırıcı söylemi olarak işlev görmüştür. Kapitalist birikimin girdiği darboğazları ve krizleri aşmada yayıldığı yeni coğrafyaların yeni tüketici pazarları olarak, yedek işgücü olarak, ucuz hammadde kaynakları olarak, yeni yatırım alanları olarak sundukları olanaklar her zaman çok önemli olmuştur. Dolayısıyla her bir kriz dönemi kapitalizmin coğrafyasının değişimine, yeniden dizayn edilmesine tanıklık etmiştir. Sınırlar değişse de bunu her zaman hiyerarşik devletler sistemi içinde yapmıştır. Kapitalizmin yeni coğrafyaları, krizlerin mekânsal ve zamansal olarak ertelenmesine olanak vermiştir (Harvey, 2001). Ancak 1970’li yılların başlarından beri yaşanan krizin önceki krizlerden farklı olarak yukarıda belirtildiği gibi çözümlenemeyişi, zaman-mekân sıkışmasının giderek şiddetini arttırması, ekolojik sınırların aşılmasının yarattığı sonuçların artan bir biçimde hissedilmeye başlanması bu krizin sosyo-ekolojik bedellerinin öncekilerden çok daha ağır olacağı endişesini yaratmaktadır. 1980’li yıllar boyunca Çin’in, 1990’lı yıllarda Sovyet Bloku’nun kapitalist ilişkilere içerilmesi bile krizi hafifletmemiştir. Birikim, başlangıcından beri farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların ortak zenginliklerinin gasp edilmesine, hatta insanların sadece emek güçlerinin değil, kendilerinin alım satım konusu haline getirilmesine dayanmıştır. Birikimin coğrafi sınırlarının sonuna gelindiğinde, insan yaşamının bütün veçhelerinin artan oranda metalaşması ve doğanın üretiminin birikimin temel dayanağı haline getirilmesinin adeta saldırıya dönüşmesi, kapitalizmin sürdürülebilirliği açısından kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu da daha demokratik ve ekolojik temelli güçlü bir alternatif dünya kurgusunun ve hareketinin yokluğunda, kapitalizmin bulunduğu coğrafyalarda insani ve ekolojik sınırları daha da zorlayarak ayakta kalmaya çalışacağını göstermektedir.

“Küreselleşme”ye Yaklaşımlar

Küreselleşme ile ilgili geniş ve karmaşık bir literatür vardır ve bu konuda yapılacak sınıflandırmalar her zaman eksiklikler taşıyacaktır. Ancak konuyu bir ölçüde netleştirmek açısından küreselleşme ile ilgili yaklaşımlar kabaca liberal, uzlaşmacı ve eleştirel görüşler olarak sınıflandırılabilir. Her bir görüşün kendi içinde küreselleşme ile ilgili ortaklaşmış bir tanımı yoktur. Benzer çıkış noktaları ve terminolojiye sahip olduğu için aynı sınıflandırma içine alınan görüşlerden biri daha eleştirel olabilirken, diğeri olguyu görüngüler itibarıyla doğal bir süreçmiş gibi betimleyebilmektedir. Dolayısıyla bu üçlü sınıflama kabaca bir sınıflamadır.

Liberal Yaklaşım

Liberal yaklaşım yöntemsel olarak kendi analizlerini ve çıkarımlarını tek ve evrensel geçerli doğru olarak gördüğünden tarih dışı, sürekli büyümeci ve teknolojik belirlenimci bir yaklaşımla küreselleşmeyi basitçe gelişmenin ulaştığı yepyeni bir aşama olarak görür. Liberal anlayış tarihsel, çok faktörlü ve ilişkisel-dinamik bir anlayıştan yoksun olduğundan, yaptığı statik analizlerle en fazla görüngüleri betimler. Görünenin yanıltıcı olabileceğini ya da görünenin görüldüğü gibi ortaya çıkmasının ardındaki karmaşık ilişkileri uzam-zaman boyutlarıyla analiz etmez. Dolayısıyla “küreselleşme aşaması”, sorgulanmadan görüngüleri üzerinden betimlenir. Diğer görüşler gibi liberal görüş açısından da öne çıkan iki tema vardır: Küreselleşmenin ekonomik ve mekânsal boyutları.

Ekonomik açıdan tam rekabet koşullarının dünya düzeyinde sağlanarak kaynakların en etkin dağılımının gerçekleştirilmesi için gerekli politikalar izlendiğinde, bütün dünyada refahın artacağı ve gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arası açığın giderek kapanarak bu iki ülke grubunun gelişmişlik düzeylerinin yakınsayacağı öne sürülür. Ancak bu yepyeni aşamanın yaygınlaştırılmasında temel aktörlerin çok uluslu şirketler olmasıyla tam rekabet savunusu

arasındaki çelişkinin üzerinde durulmaz. Kaçınılmaz olarak görülen sürecin bütün ülkeler için olumlu etkileri olacağından gerisinde kalmamak elzemdir ve bütün ülkeler bunun için Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlarca desteklenen özelleştirme, esneklik, kuralsızlaştırma temellerine oturtulan, sermayenin hareketinin önündeki engelleri kaldıran ve dışa açıklığı arttıran liberal ekonomik politikaları izleyecek düzenlemeleri bir an önce yapmalıdır. Ancak alternatifsiz, kaçınılmaz ve gelişmenin ulaştığı doğal bir aşama olarak sunulan liberal politikaların hayata geçirilmesi, bu politikalar söylemsel düzeyde devlet-piyasa karşıtlığı üzerine temellendirildiği halde, birçok gelişmiş ülkede otoriter, gelişmekte ülkede askeri yönetimler eliyle olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin sisteme içerilmesinde borç mekanizması temel rol oynamıştır. Dünyanın farklı yerlerinde farklı sorunlara ve gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelere “herkese tek beden” (Harvey, 2009: 62) şeklinde giydirilmeye çalışılan yapısal uyum programları, 1990’ların sonlarına doğru örnek gösterilen ülkelerde başarısızlığa uğramış, krizi aşmak için dizayn edilen bu politikaların aslında krizi daha da derinleştirdiği ve istikrarsızlıkları arttırdığı ortaya çıktığında, devletin gücüne yaslanılarak devlet müdahalesi denmemesi için demokratik çağrışımlı yönetim kavramı icat edilmiş ve devlet-piyasa-sivil toplum işbirliği içinde krize çare bulunmasının yolları aranmıştır. Artık devlet sadece sermayenin en hızlı değerlenmesini sağlayacak politikaların hayata geçirilmesini değil, aynı zamanda sermayeye yeni ve karlı yatırım alanları açarak maliyetleri kamuya yükleyecek şekilde kaynak yaratma işlevini de üstlenmelidir. Bu çerçevede özel sektörün tek başına yapmak istemeyeceği büyük ölçekli mekânsal yatırımlar kamu-özel sektör işbirliği, daha doğrusu kamu garantili özel sektör yatırımları şeklinde dünyanın hemen her yerinde hayata geçirilmektedir. Post Washington Uzlaşması olarak adlandırılan bu politikalar, Dünya Bankası’nın etkin bir devletin yokluğunda sürdürebilir ekonomik ve sosyal kalkınmanın mümkün olmadığı tespiti ile (Akçay ve Türkay, 2006: 53), neo liberal politikalara alternatif

getirmek yerine, aynı politikaların devletin daha güçlü desteğıyle oldukça saldırgan bir biçimde uygulanması anlamına gelmiş; bu politikalarla sermayenin önündeki mekânsal, hukuki, fiziki bütün engellerin kaldırılması amaçlanmıştır. Ancak, IMF ve Dünya Bankası gibi sistemin temel kurumlarının 1980’li yıllarda uygulanmasında temel rol oynadığı ekonomik politikalarda minimal devlet anlayışına yapılan vurgudan, 1990’ların sonlarında devletin rolüne yapılan vurguya kayış; Dünya Bankası’nın 1990’lı yıllara doğru yayınladığı raporlarda yoksulluğa yapılan vurgu (Uzun, 2003: 159); IMF’nin finansal izleme raporunda (2017) son 30 yılda ülkelerin kendi içlerinde gelir dağılımı eşitsizliklerinin keskinleştiğinin ve para politikalarının resesyonun derinleştiğı dönemlerde etkisini kaybettiğinin kabulü ile transfer harcamaları ve vergi politikaları araçları kullanılarak verimliliğın artırılması, kaynak dağılımı çarpıklıklarının giderilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi, yoksullaşan alt ve orta sınıfların kaliteli eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması, daha iyi sosyal güvenliğe erişimin sağlanması konularında “büyüme dostu maliye politikaları” izlenmesinin önerilmesi “küreselleşme” politikalarından geri dönüşün sinyallerini de taşımaktadır. Dolayısıyla liberal felsefeyi arkasına alan, küreselleşme söylemiyle meşrulaştırılan ekonomik politikaların “başarısızlığının”, onları dizayn eden kurumlar düzeyinde kabulü, bu politikaların kaçınılmaz değil, sermaye birikiminin gerekleri doğrultusunda, belli koşullarda gündeme getirildiğı gibi, bu koşullar değıştiğinde değıştirilebilecek politikalar olduğunu gösterir. Ancak bu, sözkonusu politikalardan dönüşün kolay olacağı anlamına gelmez. Aslında söylemsel düzeyde geniş kitlelerin yoksullaşmasını başarısızlık olarak gösteren kriterler, büyük sermayedarlar tarafından başarı olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, Dünyanın en zengin yatırımcıları arasında en başlarda gelen ve servetini özellikle 2008 krizi sırasında arttıran Amerikalı işadamı Warren Buffett’in sözlerinde somutlaşmıştır : “*Elbette*

*sınıf savaşı var, ancak savaşı yapan benim sınıfım, yani zenginler ve biz kazanıyoruz*³. Yıllardır nüfusun geniş kesimlerinin yoksullaşmasında ve doğal ve sosyal müştereklerinin gaspedilmesinde oynadığı rol konusunda herhangi bir şüphe bırakmayan IMF gibi bir kuruluşun tespitleri ve önerileri, birikim krizini aşamayan sistemin liberal ve Keynesyen politikalar arasında sıkışmışlığını göstermektedir.

Tartışmaların düğümlendiği ikinci nokta mekânsal ölçek boyutudur. Liberal anlayışa göre küreselleşmeyle (küreselleşen ne, kim için ve ne için küreselleşme, yeni olan ne gibi sorular sorulmadan) birlikte giderek ulusal ölçek zayıflamakta, ulus devlet nostaljik bir masal olarak günümüzün sınırsız dünyasında küresel ekonomiye katılmak için anlamlı birimler olma rollerini kaybetmekte (bkz. Ohmae, 1990, 1996; Fukuyama, 1992; Friedman, 2000), yerini ulus altı ve ulus üstü bölgesel ölçekler ve küresel ölçekler almaktadır. Liberal yaklaşımın ölçek anlayışı niceliksel ve teknik sınırlarla belirlenmiştir. Sosyal ilişkilerce kurulan dinamik bir ölçek anlayışı olmadığından, bölgesel ekonomik birleşmelerin artması, piyasa mantığının ulus devlet sınırlarını aşmasıyla meta, sermaye ve bilgi akımlarının dünya ölçeğinde hareketliliğinin hızlanması, ulus devlet ölçeği ile yanlış bir biçimde özdeşleştirilen ithal ikameci politikaların gözden düşmesi (Savran, 2008: 30) ulus devlet ölçeğinin giderek önemini yitirdiği iddialarına yol açmıştır. Öyle ki, bölgesel düzeyde birleşmeler ileride küresel düzeyde birleşmelere yol açarak devletin ortadan kalkmasına ve demokrasi ve barışın Dünya ölçüsünde hakim kılınmasına yol açacaktır (bkz. Friedman, 2005). İşte liberal teori küreselleşme kavramını bütün bu olumlu çağrışımları yapacak bağlamlarda kullanarak neo liberal politikaların yol açtığı toplumsal, mekânsal, ekolojik yıkımı uzun süre bu kavramın arkasına saklamayı başaramamıştır. Ancak Post Washington Uzlaşması politikala-

³ Ben Stein, New York Times, 26.11.2006, <https://www.nytimes.com/2006/11/26/business/yourmoney/26every.html>

rının ortaya çıktığı 1990'lı yılların sonlarından beri artık bunu yapmak zorlaşmaya başlamıştır. 1990'lı yılların sonlarında finansal liberalleşmenin bazı olumsuz sonuçları görülmeye başlanmıştır. Asya'dan başlayan krizin (Tayland, Malezya, Endonezya, Güney Kore), Rusya, Brezilya, Türkiye ve Arjantin gibi ekonomilerini sıcak para hareketleriyle fonlayan diğer ülkelerde de ortaya çıkması ile 1990'larda küreselleşmecî görüşlerin iyimserliğinin yerini, daha 90'ların sonlarına gelinmeden küreselleşmeyi eleştiren görüşler almaya başlamıştır bile (Tonak, 2004: 15).

Bu görüş, analizlerinde dünya ekonomik sistemindeki güç ilişkilerini, sınıfları, sistemin dönemsel krizlerini, çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisi üzerindeki etkilerini, uygulanan neo liberal politikaların dünyada var olan coğrafi ve toplumsal eşitsiz gelişmeyi derinleştirmelerini, dışa açıklığın yarattığı ekonomik ve finansal istikrarsızlıkları göz önüne almaz. Yerelin öne çıkarılmasının yarattığı ayrışma noktalarının keskinleşmesinin yol açtığı çatışmalar ortadayken, sermayenin çıkarları çerçevesinde bütünleşmiş bir dünyayı, herkesin çıkarınaymış gibi sunar.

Uzlaşmacı Görüşler

Küreselleşme kavramı Batıda, Sovyet Bloku'nun 1991'de çözümlenmesinin yarattığı iyimser havanın etkisiyle bir kısım sol görüşlerce de olumlu bir bağlamda yaygın olarak kullanılan bir kavram haline gelmiştir. 1990'ların başları birçok açıdan iyimser yaklaşımların hâkim olduğu yıllar olmuştur. IMF ve Dünya Bankası tarafından senkronize bir şekilde formüle edilen yapısal uyum programlarının uygulandıkları ülkelerde yarattığı istikrarsızlıklar ve ağır toplumsal maliyetlerin henüz yeterince ortaya çıkmadığı, hatta birçok gelişmekte olan ülkenin “yükselen piyasalar” olarak bu reçetelerin şampiyonları ilan edildiği ve henüz körfez savaşının başlamadığı 1990 yılında Baba Bush'un Yeni Dünya Düzenini ilan etmesiyle birlikte emperyalizmin tarihinde yeni bir döneme geçilmiştir (Savran, 2008: 121). Tam da bu “yeni” dönemde yeni olduğunu öne süren Üçün-

cü Yol, neo liberal piyasa köktenciligi ve merkezileşmiş devlet sosyalizminin ötesine geçtiği; küresel dönemin, bilgi kapitalizminin öncülüğünü yaptığı iddialarıyla ortaya çıkmıştır (Kiely, 2005; Savran, 2008). Kiely'e göre (2005: 4), Üçüncü Yol küreselleşmeyi depolitize etmek ve daha da yaygınlaştırmak için oluşturulmuş bir ideolojidir. Doksanlı yılların ortalarından sonra Atlantik'in iki yakasında başlayıp yaygınlaşan bu yaklaşım çerçevesinde geliştirilen görüşler liberal küreselleşme söylemine çok yakın olduğu ve benzer çıkarımlara ulaştığı için uzlaşmacı görüşler olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflamaya sokulabilecek görüşlerin bir kısmı eleştirel gelenekten gelmekle birlikte Marxist olmayan bilim insanlarına aittir. Bir kısmı da Marxist gelenekten gelmektedir. Dolayısıyla bu grup neo Marxist olarak adlandırılabilir. Neo Marxist yaklaşım içinde küreselleşme ideolojisinin krizi aşmak için dünya elitlerince geliştirilen bir proje olduğunu öne süren ya da sürece daha eleştirel bir noktadan bakanlar olduğu kadar (bkz. Cox 1992, 1996; Robertson 1992; Gill 1997, 2002; Sklair 2002; Amin 2005; Bauman 2005; Wallerstein 2005; Pijl 2004, 2005, 2006; Panitch ve Konings 2009; Petras ve Veltmeyer 2011; Panitch ve Gindin 2004, 2009, 2012; Hardt ve Negri 2000, 2003, 2004); kazananları ve kaybedenleri olmakla birlikte kesinlikle gerisinde kalınmaması gereken, karşı durulmaz hatta arzu edilir olarak olumlayanlar ya da sorgulamadan yeni bir süreç olarak betimleyenler de vardır (bkz. Castells 1993, 2000; Harris 1994, 2003; Sassen 1998; Desai 2000; Giddens 2001, 2002, 2003; Robinson 2001, 2004; Held ve Mc Grew 2002; Held, Mc Grew vd. 2005). Neo Marxist yaklaşım içindeki bu ikinci grup uzlaşmacı yaklaşım içine sokulmalıdır. Aralarında görüş ve açıklama biçimi olarak farklılıklar olmakla birlikte genellikle olumlayanlara ya da betimleyenlere göre sürece katılmamak gibi bir alternatif yoktur, sadece en avantajlı koşullarda sürece eklemlenmenin yolları aranmalıdır.

Uzlaşmacı yaklaşım liberal yaklaşıma çok benzer şekilde konuyu teknik bir ölçek sorunuymuş gibi ele almakta ve küreselleşmenin

yepyeni bir süreç olmasını, ulus devlet ölçeğinin önemini yitirerek çeşitli fonksiyonlarını ulus üstü kurumlara ve ulusötesi ölçeklere aktarmasına, bağımsız yerel politikaların uygulama gücünü kaybetmesine bağlamaktadır. Dolayısıyla artık “uluslararası” kavramı yeni dünyayı açıklamakta yetersiz kalmakta, yerine iktisadi ve siyasi anlamda daha açıklayıcı olduğu düşünülen ulusötesi kavramı geçirmektedir. Bu görüşte olanlar genellikle emperyalizm çağının bittiğini, çok merkezli bir dünyanın ortaya çıkmaya başladığını, emperyalist devletler arasında jeopolitik savaşların sona erdiğini, gücün parçalandığını, dünya ekonomisinin yönlendirilmesinde ulusötesi şirketlerin temel aktörler haline geldiğini iddia ederler ve ulusötesi insan, teknoloji, mal, sermaye ve bilgi akışlarına vurgu yaparlar. Onlara göre küresel düzeyde karşılıklı bağımlılığın yaygınlığı ve yoğunluğu artmaktadır ve en önemlisi de sosyal, politik ve ekonomik faaliyetler ulusal sınırları aşmıştır. Küreselleşmeyi açıklarken genellikle uluslararası doğrudan yatırımlar, sermaye ihracı, dünya ticareti gibi ekonomik büyüklüklerdeki niceliksel artışlara dikkat çekilerek bunların ulusal sınırları aşmasına vurgu yapılır. Özellikle de üretim sürecinin dünya ölçeğinde parçalanması ve üretilen malların dünya ölçeğinde pazarlanması ulusötesileşmenin en önemli kanıtı olarak gösterilir. Bütün bu “yeni” gelişmelerde teknolojik yeniliklere özel bir yer verilir. Castells’e göre (1993), kapitalist üretim tarzı sermaye birikiminin, meta üretiminin ve ücretli emeğin devam etmesi gibi temel özelliklerini sürdürmektedir, ancak otonom teknolojik gelişmelerle birlikte gelişmenin itici gücü bilgi olmuştur. Bilgi büyük ölçüde elektronik ağlar biçiminde sanaldır ve ağ toplumunun ve küresel toplumun temelidir. Bilgi akışları ve bu akışların etrafında kurulan güç ilişkileri sanayi kapitalizminin sosyal ilişkilerini değiştirerek giderek yerin önemini yitirmesine yol açmıştır. Dünya artık hiç olmadığı kadar bütünleşmiştir. Held ve McGrew vd.’nin (2005: 68) küreselleşme tanımı bu görüşü iyi açıklamaktadır: “Sosyal ilişkilerin mekânsal organizasyonunda; yaygınlığı, yoğunluğu, hızı ve etkisi ile değerlendirilen kıtalarötesi ya da bölgelerarası akış-

larla ilgili işlemlerde; aktivite, karşılıklı etkileşim ve güç uygulamaları ile ilgili networklerde dönüşümle somutlanan bir süreç ya da süreçler silsilesi”. Süreci olumlayanlar, kavramı sorgulamadan kabul ederek, liberal anlayışa benzer bir şekilde “görüneni” betimlemekte, sürecin hiyerarşik yapısı büyük ölçüde göz ardı edilmektedir.

Eleştirel Yaklaşım

Küreselleşme olarak adlandırılan sürece eleştirel yaklaşanlar, aralarında derin fikir ayrılıkları bulunanlardan meydana gelen geniş bir yelpaze oluştururlar. Yukarıda da belirtildiği gibi neo Marxist çizgide olanların bir kısmı bazı saptamaları ve terminoloji kullanımları açısından sürece karşı olmayanlarla benzerlikler gösterebilirler de, sürecin yeni olup olmaması, varlığı, kavramsal/söylemsel gücü, emperyalizm ile ilişkisi ve sınıfsal boyutu gibi konularda diğerlerinden ayrı düşerler. Neo Marxist çizgiye sokulabilecek görüşlerin ortak noktaları genellikle ulus devletin kapitalizmin işleyişinde temel aktör olarak gücünün zayıflaması, onun yerini özellikle ekonomik ve politik kararların alınması anlamında yerini ulus aşırı ölçeklere bırakarak, bu kararların uygulanması işlevini yürüten zayıf birimler olarak var olmaya devam etmeleri, sistemin temel aktörlerinin ulus devletler değil ulusötesi şirketlerin olması ve gücün parçalanması konularındadır. Neo Marxist görüşün öncülerinden Wallerstein’e göre (2004: 31) kapitalist dünya sistemi başlangıcından beri tek tek ulusal ekonomilerin bir araya gelmesi değildir; birbirleriyle “kurumlaşmış” ve “yaratılmış” bir “piyasa” yoluyla ilişkili entegre üretim süreçleri kümesi ile nispeten tamamlanmış toplumsal işbölümünün olduğu her yerde bir ekonomi vardır, bu anlamda dünya sistemi tüm dünyayı kapsadığı için değil hukuki olarak tanımlanmış herhangi bir birimden daha büyük olduğu için bir dünya sistemidir ve 1900’lere geldiğinde kapitalist dünya ekonomisi coğrafi sınırlarına ulaşarak tüm dünyayı kapsamıştır. Dolayısıyla Wallerstein’e göre (2005: 331) kapitalizm zaten başlangıcından beri (16. yüzyıldan beri) küreselleşme eğiliminde olan bir sistemdir. Ancak, giderek

içeri ve dışarı doğru egemenlik konusundaki güçleri zayıflamakla birlikte, sistem hala devletlerarası bir sistem olarak işlemektedir (Wallerstein 1999: 32, 33). Wallerstein (2005: 297), küreselleşmeyi çok farklı anlamlarda kullanılan, analitik gücü zayıf ve işe yaramaz, her yerde olduğu için hiçbir yerde olmayan bir retorik olarak görür. Amin'e göre ise (2005: 16) 1492 yılından sonra başlayan küreselleşme emperyalizmdir ve emperyalizm kapitalizmin belli bir aşaması değil, daimî aşamasıdır. Smith (1990: 165), dünya ölçeğinde eşitsiz gelişmenin yeni ölçek konfigürasyonu; Harvey'ye göre (2009: 84) mali ve askeri emperyalizmin hegemonyacı neo liberal pratiklerine giydirilen maske; Petras ve Veltmeyer (2011: 124) için ideolojik hegemonyanın dili; Kiely (2005: 292-299) için hem bir söylem hem bir proje hem bir süreçtir. Bauman'a göre (2005: 2) ise şeffaflaştırdıklarını iddia ettiği deneyimler çoğaldıkça kendisi bulanıklaşan ve ne kadar birleştirirse o kadar bölen moda sözcüklerden biridir. Hirst ve Thompson (1996: 27; 2003: 99)'a göre ise niteliksel olarak yeni, küreselleşmiş bir ekonomi yoktur, bu bir mittir, artan küreselleşme değil uluslararasılaşmanın derecesidir. Jessop (2005: 268, 269), başka tasarımlarla ele alındığında daha uygun olabilecek herhangi bir şeyi ve her şeyi sanki küreselleşme başlığı diğer başlıklardan daha açıklayıcıymış gibi küreselleşme şemsiyesi altında toplamak ve onunla ilişkilendirmek yararsızdır. Küreselleşme diye adlandırılacak nitel açıdan farklı bir aşamaya geçildiğinden değil, olsa olsa şirket faaliyetlerinin uluslararasılaşmasından bahsedilebilir.

Farklı teorik çerçevelerden yola çıkan bu bilim insanlarının ortak olduğu nokta, dünyada niteliksel bir sıçramayı temsil edecek, yeni bir dönemin yaşanmadığı, küreselleşmenin olumlu çağrışımlar yaparak yaşanan gerçekliğin anlaşılmasını engelleyen bir söylem olduğudur. Eleştirel açıdan yaklaşanlar, sistemin her zaman coğrafi olarak yayılmaya ve yayıldığı coğrafyalarda derinleşmeye eğilimli olduğu iddiasında bulunmakla birlikte, bunun dünyada değişen, yeni olan bir şey yok demek anlamına gelmediğini de vurgularlar. Kapitalist sermaye birikiminin sonsuz birikim, kapitalist toplumsal

ilişkileri yeni coğrafyalara yayma ve hâlihazırda yayılmış olduğu coğrafyalarda derinleşme, sermayenin hareketli olma zorunluluğu, eşitsiz coğrafi gelişme, sosyal eşitsizlikleri sürekli yeniden üretme, krizlere eğilimli olma gibi temel eğilimleri değişmemekle birlikte; sermaye birikiminin her dönemde uzamsal ve zamansal koşullara göre farklı ekonomik politikalar, kurumlar, teknolojiler, dünya işbölümü, politik yapılar ve mekânsal düzenlemelerle bu temel eğilimlerini sürdürdüğü iddia edilmektedir. Yani gerçekliğin göreliliği ve ilişkiselliğine vurgu yaparlar. Dolayısıyla küreselleşme söyleminin yaygınlaştığı 1980 sonrası dönemde birikimin koşulları, birikimin gerekleri doğrultusunda değişmiştir ve bu anlamda yenidir. Ancak kaçınılmaz, karşı konamaz, gelişmenin ulaştığı son nokta, teknolojik yeniliklerin doğal sonucu gibi iddialar eleştirel yaklaşımlara göre yanlıştır. Günümüzde küreselleşme söyleminin yaygınlaştırılması, krizi aşmak için geliştirilen neo liberal politikaların meşrulaştırılması ile ilgilidir. Aynı zamanda Dünyada 1980 sonrası neo liberal dönemin somut koşulları karşısında küresel elitlerce (IMF, DB, DTÖ ve AB) bilinçli olarak geliştirilen bir stratejidir (Öktem 2005: 33, 34) ve kapitalizme ait birikim mekanizmasının dünya ölçeğinde belirleyiciliğinin artmasını hızlandıran bir süreçtir (Harvey 1996; Ercan 2006). Ancak kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin dünya ölçeğinde genişlemesi ve ekonomik ve toplumsal yaşamın çeşitli yönlerini birbiri peşi sıra egemenliği altına alarak derinleşmesi (Amin, 1984: 187) anlamında küreselleşme eğilimi, başlangıcı hangi tarihten itibaren alınırsa alınsın her zaman kapitalizme içkindir ve sadece neo liberal politikalarla özdeşleştirilemez. Tarihsel süreç içinde dönem dönem hızı yavaşlasa ya da artsa da dönemin koşullarına göre farklı politikalarla süregelmiştir. Marx da uluslararası kapitalizmin sadece birikimin hızlı olduğu merkezlerle özdeşleştirilmemesi gerektiğini, uluslararası hiyerarşik işbölümünde daha zayıf konumda olanları da içerdiğini (Marx 1976'dan aktaran Kiely, 2005: 44) söyleyerek birikimin ölçeğinin küreselliğine vurgu yapmıştır. Ancak bugün gerçek-

ten yeni olan, kapitalizmin tüm dünya coğrafyasını içeriyor olmasıdır.

Küreselleşme tartışmalarının önemli boyutlarından biri de, daha önce belirtildiği gibi ölçek konusudur. Eleştirel görüşe göre ölçekler arası ilişkiler belli bir tarihsellik içinde iktidar ilişkileri tarafından tanımlanır ve her ölçek belli bir dönemdeki siyasal ilişkileri yansıtır. Dolayısıyla farklı tarihsel dönemlerde güç ilişkilerine bağlı olarak farklı ölçeklerin öne çıkması diğer ölçeklerin öneminin kaybolduğu anlamına gelmez, her bir ölçek bütün sermaye döngüsünün zorunlu bir momentidir (Smith, 2003; Şengül, 2004; Gaugh, 2006). Kapitalist mekânsallık farklı ölçeklerde sürekli yeniden dizayn edilir. Dolayısıyla ulus devletin kontrol edilemez piyasa güçlerince baskı altına alınarak zayıfladığı, yerine küresel ve yerel ölçeklerin önem kazandığı görüşü konuya doğru bir yaklaşım getirmez. Ölçekler farklı tarihsel (uzam zaman) dönemlerdeki iktidar ilişkileri çerçevesinde sosyal ilişkilerce kurulurlar. Kapitalizmde sosyal ilişkiler eşitsiz olduğundan, bu ilişkilerle kurulan mekânlar da eşitsiz gelişirler. Hiçbir zaman nötr ve sabit değillerdir ve ekonomik, siyasi ve sosyal faaliyetlerin ve ilişkilerin ürünleri olduklarından hem onları biçimlendirerek yeniden üretirken hem de onlar gibi değiştirilebilir niteliktedirler [Lefebvre, 1979 (2009)]. Harvey'e göre (2003), kapitalist sermaye birikimi her zaman eşitsizliklere ihtiyaç duyar. Sermaye, bu mekânsal farklılıkların kara çevrilmesi için sürekli hareketli olmak zorundadır. Bu hareketi sırasında aynı zamanda eşitsizlikleri yeniden üretir. Ulus devlet yapıları, farklı gelişmişlik düzeyindeki coğrafyalarda emeğin, toprağın ve sermayenin fiyatının farklı olmasını garanti eder. Ayrıca, sermayenin karlarını garanti edecek ekonomik, hukuki, fiziki koşulları sağlar, sermayenin hareketinin önündeki engelleri kaldıracak ekonomik politikaların uygulanmasını, düzenlemelerin yapılmasını garanti eder, mülkiyet haklarını korur, geliri yeniden bölüştürür, yeni yatırım alanlarının açılmasında sermayeye öncülük eder ve bütün bunları meşrulaştırır. Dolayısıyla ulus devlet ölçeği kapitalizmin temel ölçeğidir ve önemini yitirme-

miştir ve kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin coğrafyasının sınırlarına ulaşılması anlamında küreselleşmesi sürecini, devlet-kapitalizm karşıtlığı üzerinden analiz etmek yanıltıcıdır. Farklı ölçekler birbirleriyle ilişkilidir ve yerel güç ilişkileri küresel güç ilişkilerinden, dünya işbölümünden, üretimin dünya ölçeğinde organizasyonundan bağımsız değildir. Lefebvre [1979, (2009)] küreselleşmeyi yukardan belirlenen (superimposed) sosyal mekânların büyük ölçüde çelişkili entegrasyonu, parçalanması, kutuplaştırılması ve yeniden farklılaştırılmaları olarak tanımlar. Kapitalizmde mekânın üretimi her zaman çok çekişmeli ve politik bir süreçtir, çünkü sadece fiziksel mekânın yeniden üretimi anlamına gelmez, iktidar ve güç ilişkilerinin de yeniden üretimidir. Harvey'e göre (1996: 286, 289) mekânı denetim altında tutabilenler, mahalle ilişkin politikayı daima denetim altında tutabilirler. Mekânın fethi ve denetimi ise ancak mekânın üretimi ile olanaklıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin dünya düzeyinde yeni ölçek konfigürasyonu savaştan ekonomik, askeri ve politik anlamlarda en güçlü çıkan ABD'nin çıkarları doğrultusunda olmuş, ancak 1970'li yıllara gelmeden ABD'nin her üç alandaki üstünlüğü önemli ölçüde aşınmıştır. Bu konuda eleştirel görüşler içinde fikir ayrılıkları vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bir kısım bilim insanları, özellikle de Sovyet Bloku'nun çözülmesinden sonra Kuzey Amerika, Avrupa ve Güney Doğu Asya'dan oluşan çok merkezli bir dünyanın ortaya çıktığından ve ABD'nin hegemonik konumunu yitirdiğinden bahsederken (Arrighi, 1984; Amin, 1984; Frank, 1984; Hirst ve Thompson, 1996; Wallerstein, 2003); bir kısım bilim insanı ABD'nin güç kaybetmekle birlikte hala ekonomik, politik ve askeri anlamlarda diğerlerinden üstün olduğunu öne sürerek yeni emperyalizm teorilerini geliştirmişlerdir (Bu teorilerin bazı ortak yanları olmakla birlikte, aralarında önemli farklılıklar da vardır. Bunlardan bazıları için bkz. Harvey, 2003; Wood, 2003; Panitch ve Gindin, 2004, 2009; Kiely 2005; Panitch ve Konings, 2009; Callinicos, 2009; Petras ve Veltmeyer, 2011)

Küreselleşme tartışmaları ölçek üzerinde yoğunlaşırken, konunun sınıf boyutu en çok ihmal edilen boyutudur. Massey (2007: 17) küreselleşme söylemiyle ambalajlanan neo liberal politikaların süper zenginlerin sınıf zaferi olduğunu öne sürmüştür. Savran'ın (2008: 15, 12) küreselleşme ideolojisinin devlete bir saldırı değil, uluslararası burjuvazinin bir sınıf taarruzu olduğunu ifade etmektedir. Uluslararası burjuvazi kar oranlarındaki düşmeyi telafi etmek için sınıf ilişkilerini yeniden düzenlemeyi ve sermayeyi yeniden yapılandırmayı hedefleyen birtakım tedbirleri 1970'li yılların başlarından beri hayata geçirmektedir. Callinicos (2009: 226) ise neo liberal emperyalizmin, özellikle de ileri kapitalist ülkelerdeki en tepedeki oldukça küçük bir kesimin yararına işlediğini öne sürmektedir. Gerçekten de neo liberal politikaların yaygın olarak uygulanmasıyla dünyada işsizlik artmış, işçi sınıfının örgütlenmeleri zayıflatılmış, verimlilik artışlarına karşın ücret düzeyleri gelişmiş ülkelerde bile artmamıştır⁴. Harvey (2009: 58, 67), neo liberal politikaların üst sınıflar açısından hem sermayenin merkezileşmesini hızlandırması hem de ideolojik anlamlarda oldukça başarılı olduğunu belirtir. Ona göre küreselleşme ideolojisinin arkasına gizlenen sınıf iktidarının en açık ifadesi dünyada gelir ve servet dağılımındaki artan eşitsizliklerdir. Esnek birikim koşullarında geçici, sözleşmeli işlerin yaygınlaşmasıyla, bilinen anlamda işçi sınıfına dahil olmak işsizlerin büyük bir kısmı için hayal haline gelmiştir. Bu da sınıf tartışmalarını tetiklemiştir. Kriz dönemlerinde maliyetleri düşürmek elzem olduğundan, üretimin ve işgücü piyasalarının dünya ölçeğinde yeniden yapılandırılması işçi sınıfının kazanımlarından geri dönülmesine yol açmıştır. Ancak bu da gerçekleştirme sorununu ağırlaştırarak krizi

⁴ ABD'de saatlik işçi ücretleri ile verimlilik artışları arasındaki açık 1973'ten 2015'e kadar hızla artmış, 42 yılda verimlilik %73,3 artarken, enflasyonun etkisinden arındırılmış ücretler ve ücret dışı yardımlar sadece %11,1 artmıştır. Economic Policy Institute'e göre bunun temel nedeni, işçilerin üretiminin meyvelerinin toplumun tepesindekilere, özellikle de çok uluslu şirketlere aktarılmasıdır. İzlenen politikalar buna imkân vermiştir (<http://www.epi.org/productivity-pay-gap/>).

içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Petras ve Veltmeyer (2011: 127) bunun bir küresel sınıf savaşı olduğunu vurgulayarak, sistemi 1970'lerde vuran krizle birlikte kapitalizmin getirilerinin sosyal sınıflar arasında daha eşit paylaşımı ile ilgili sosyal sözleşmenin yırtılıp atıldığını belirtmektedirler. Onlara göre bugünlerde çok yapıldığı gibi çok uluslu şirketler ve bunların ulusal çıkarlarla çelişkileri konusuna yoğunlaşmak, küreselleşmenin sınıfsal gerçekliğini örtmekten başka bir işe yaramaz.

Yeni Emperyalizm Teorileri ve Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim

Yukarıda belirtildiği gibi konunun analizinde ekonomik ve mekânsal boyutlar ön plana çıkmıştır. Bunu farklı yazarlar farklı kavramlarla ifade etmişlerdir. Örneğin eleştirel perspektiften Harvey (2003) gücün siyasi/ülkesel mantığı ve gücün kapitalist mantığı kavramlarıyla; Wood (2003) sermayenin ekonomik menzili ile siyasal/teritoryal egemenlik alanı arasında yaptığı ayrımı incelemiştir. Neo Marxist anlayıştan Castells (2000) akışların uzamı ile yerlerin uzamı ayrımını yapmış; Liberal perspektiften de benzer bir anlayışla piyasanın ulus devletin teritoryal sınırlarını aşarak bütün dünya ekonomisinin piyasa mantığının hâkimiyeti altına girdiği iddia edilmiştir (Ohmae, 1990; 1996). Liberal anlayış politik olanla ekonomik olanı yapay olarak birbirinden ayırır. Oysa Marxist gelenekte bu ayrımın yapay olduğu, bazen biri diğerinin önüne geçiyor gibi görünse de aslında bu iki mantığın iç içe olduğu kabul edilir. Söz konusu ayrımın Marxistler tarafından yapılması kapitalist mantığın analizi ile ilgilidir. Kapitalizmde bu ayrımın biçimsel olarak yeniden üretildiği öne sürülür. Rosa Luxemburg'a göre (2003) sermaye birikiminin temelinde artı değer üretiminin artırılması vardır, ancak bu tek başına birikim için yeterli değildir. Aynı zamanda üretilen artı değerlerin gerçekleşmesi gerekir. Bu da dolaşım alanının genişlemesiyle yani mekânsal yayılma ile ilgilidir. Luxemburg'a göre Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim şeması yeterli değildir. Kapitalizm var olabilmek için yeni ve kapitalist olmayan coğrafyalara kendi top-

lumsal ilişkilerini yaymaya ihtiyaç duymaktadır. İster sermaye birikimi ister genişleyen ölçekte olsun her iki tür birikim de el koyarak birikim yoluyla olur. Ancak sermaye birikimi daha çok ekonominin “sessiz”⁵ yasalarıyla olurken (Göztepe, 2014: 16); ilksel birikimle özdeşleştirilen birikimin genişleyen ölçekte yeniden üretimi hem ekonomik hem politik zor yöntemleriyle olagelmektedir. Burada ekonomik zor göreceli olarak barışçıl yöntemlerle ilişkilendirilirken (örneğin, kredi sistemi, hayali sermaye yaratımı, özelleştirme vs.); politik/teritoryal zor şiddet içeren yöntemleri de içerir [Luxemburg’a göre (2003) sömürgeci politikalar ve savaşlar]. Sermayenin yayılmasında teritoryal zorun öne geçtiği, savaşların, askeri ve siyasi baskıların açıkça görüldüğü dönemler emperyalist yayılma dönemleri olarak görülür (Kaynar, 2015: 52). Emperyalist yayılma, ilksel birikim pratiklerinin sürekliliği ile ilişkilidir. Kapitalist sermaye birikimi döngüsüne içerilen coğrafyalarda bir yandan kapitalizm öncesi yapıların kapitalistleştirilmesi, diğer yandan üreticilerin üretim araçlarından kopararak mülksüzleştirilmesi ve ücret sistemine tabi kılınması süreçleri iç içe devam eder. Luxemburg’a göre (2003) emperyalizm aynı zamanda kapitalizmin sonunu da getirir. Birikimin sınırlarına gelindiğinde üretken güçlerin de gelişmesi duracak ve kaçınılmaz olarak kapitalizm çökecektir.

Yeni emperyalizm teorileri, ilksel birikim yöntemlerinin sürekliliğini vurgulayan teorilerdir. Bu teoriler büyük ölçüde Rosa Luxemburg’un, sermayenin genişleyen ölçekte yeniden üretimi için ilksel birikimin sürekliliğinin gerekliliği üzerine analizlerine dayanmaktadır. Luxemburg kapitalizmin genişleyen ölçekte devam edebilmesi ve gerçekleştirme, yani üretilen ürünlerin satılabilmesi için her zaman kapitalist olmayan coğrafyalara gereksinim duyduğuna, bu anlamda ilksel birikimin sürekli ve kapitalizme içkin olduğuna dikkati çekmiştir. Yeni emperyalizm analizleri bunun ötesine geçerek, kapitalizmin coğrafi sınırlarına ulaştığı günümüzde ilksel birikim

⁵ Marx (1977: 899).

pratiklerinin devam ettiğini öne sürmektedirler. Harvey buradan yola çıkarak genişletilmiş yeniden üretim yoluyla birikime olanak kalmadığında mülksüzleştirerek birikim çabalarının arttığını iddia etmektedir (Harvey, 2003). Harvey mülksüzleştirerek birikimin, sadece krizi aşmak için değil, birikimin kalıcı bir biçimi haline geldiğini öne sürer. Mülksüzleştirerek birikimin sınıfsal ve coğrafi temellerde gerçekleştiğine dikkat çeker. Yani hem servet ve gelir nüfusun zayıf kesimlerinden güçlü kesimlerine hem de zayıf coğrafyalardan alınıp zengin coğrafyalara doğru yeniden dağıtılmaktadır (2003: 4. Bölüm). İki hareket de kapitalizmin doğuş dönemine özgü yırtıcı birikim pratikleri ile olur. Meta dışı kalmış alanların metalaştırılması, ortaklaşa kullanılan varlıkların özelleştirilmesi, işgücünün değersizleştirilmesi ve vasıfsızlaştırılması anlamında yeniden işçileştirme ve yoksullaştırma, kamusal alanların tasfiyesi (Özügürlü, 2014: 39) süreçleri devam etmektedir. Bunlara doğal kaynakların ve stratejik bölgelerin askeri yöntemlerle denetim altına alınması, ekolojik değeri yüksek alanların sermayeleştirilmesi, hukuki düzenlemelerle sermayeye yeni el koyma alanları açılması gibi yöntemler eklenebilir. İlkel birikim pratiklerine benzer bu pratikler, sadece neo liberal politikaların ekonomik zoruyla değil, aynı zamanda politik zorla ve hukuki düzenlemelerin desteğiyle gelişmiş ülkeler dâhil tüm dünyada hayata geçirilmekte, zaman zaman askeri yöntemlere başvurulmaktadır. Günümüzde farklı olan teritoryal zorun biçiminin değişmesidir. Yani emperyalizm artık yeni toprakların savaşlarla ele geçirilip, diğer emperyalist güçlere kapatılması yani sömürgeleştirilmeleleri biçiminde olmamaktadır. Hegemonik güç askeri üstünlüğünü diğer güçler karşısında kabul ettirmek, jeostratejik önemdeki bölge ve kaynakları kontrol etmek biçiminde müdahalelerde bulunmakta, bu müdahaleleri demokrasi, insan hakları, terörizmin önlenmesi gibi meşrulaştırıcı söylemlerle yapmaktadır. Özügürlü'nün (2014: 62) ilksel birikimin ormanda bir pala, kentte bir buldozer gibi işlediği benzetmesi, birikim olanakları sıkıştıkça benzetme olmaktan çı-

kıp, gündelik yaşamın realitesi haline geldikçe söylemin gücü zayıflamakta, inandırıcılığını yitirmektedir.

Yeni emperyalizm teorilerinin ortaya çıkışı dünya ekonomisinde 1970'li yıllardan beri süregelen ve giderek derinleşen krizle birlikte, dünyada üretimden kopuk spekülâtif sermaye hareketlerinin hız kazandığı döneme rastlar. Dünya ekonomisinde Arrighi'nin (2000) aşırı birikim krizinin ve hegemonya değişimlerinin en önemli belirtilerinden biri olarak gördüğü büyük bir finansallaşma olgusu yaşanmaktadır. Öztürk de (2006) farklı emperyalizm kuramlarının farklı vurgularını sermayenin farklı biçimlerinin uluslararasılaşması ile bağlantılandırarak, yeni emperyalizm teorilerinin formülasyonunu para sermaye hareketlerinin hızlanması ve dünya ekonomisindeki finansallaşma olgusu ile ilişkilendirmektedir (benzer bir çalışma için bkz. Patnaik ve Patnaik, 2015; Foster, 2015).

Yeni emperyalizm teorileri günümüzde ulus devletin zayıflamak bir yana her zamankinden daha güçlü olduğunu ve ABD hegemonyası zayıflamaya yüz tutmuş olsa da, onun altında hiyerarşik bir dünya sisteminin temel aktörlerinin ulus devletler olduğunu öne sürerler. Wood'a göre (2003: 250), sermaye tek başına ne dünyayı ne de küresel akışları örgütleme yeteneğine sahiptir. Kendi uluslararası hareketini bile örgütlemekte başarısızdır. Teritoryal devlet hala küresel ekonomiye müdahale etmenin en etkin aracıdır. Wood, emperyal hegemonyanın günümüzde daha çok teritoryal genişleme biçiminde değil, ekonomik hegemonya biçiminde işlediği (Wood, 2005: 11) üzerinde durmaktadır. Wood (2005: xii), ABD'nin zaman zaman başvurduğu askeri yöntemlerin belli bir amacı olmadığını hâkimiyetini göstermek için güç gösterisinde bulunduğunu öne sürmektedir. Ancak, ona göre ABD'nin doğrudan sömürgeci yöntemlere başvurmasa da, sıkı bir biçimde düzenlenmiş ve öngörülebilir sosyal, politik ve yasal düzenlemelere her zamankinden daha çok ihtiyacı vardır ve gerçekten etkili olmak için askeri ve politik açılardan da diğer devletlere üstünlüğünü kabul ettirmiş olmalıdır. Wood, Panitch ve Gindin'e göre ABD diğer önde gelen kapitalist

devletleri kendisine tabi kılarak hegemonyası altına almıştır. Yani Hardt, Negri ve Robinson ile aynı sonuca ulaşarak jeopolitik rekabetin artık sona erdiğini öne sürmektedirler (Callinicos, 2009: 17).

Harvey'in ABD hegemonyası ve ilksel birikim yöntemleri konusundaki görüşleri Wood, Panitch ve Gindin'den bir ölçüde farklıdır. ABD'nin hegemonik konumunun zayıfladığını kabul eder ve savaşın, yani jeopolitik rekabetin açık şiddete dönüşmesinin ilksel birikim yöntemlerinden biri olarak hala kullanılabileceğini dışlamaz. Harvey (2003), İkinci Dünya Savaşından sonra tek hegemonik güç olan ABD'nin, bu konumunun önemli ayaklarından biri olan üretimdeki üstünlüğüne Almanya ve Japonya'nın rakip devletler olarak ortaya çıkmasına cevabı finans alanında hegemonyasını ilan ederek verdiğini; gücün üretim sermayesinden mali sermaye kesimlerine geçtiğini düşünmektedir. Ona göre ABD'nin, büyük bir sanayisizleşme süreci yaşanmasına, üretimdeki üstünlüğünün bir ölçüde aşınmasına karşın mali ve askeri gücü hala rakipsizdir. Harvey (2003: 147) sentezleyici bir yaklaşımla Lenin, Hilferding ve Luxemburg'un ortak noktalarına vurgu yaparak, kredi sistemi ve finans kapitalin yıkım, sahtekârlık ve hırsızlığın temel araçları olduklarını belirtmiştir. Günümüzde ilksel birikim yöntemleri çeşitlenmiştir ve hem ekonomik hem de politik zoru içerir. Bunlar, hisse senedi artırımları, ponzi şemaları, enflasyon yoluyla varlıkların yok edilmesi, şirket birleşmeleri ve el koymaları yoluyla aktiflerin soyulması; ileri kapitalist ülkelerde geniş halk kitlelerinin borç kölesi haline getirilmesi, kredi ve tahsil manipülasyonları ile mülksüzleştirme (emeklilik fonlarının saldırıya uğraması, hisse senedi ve şirket batmalarıyla değerlerinin yok edilmesi), yatırım fonları yoluyla likidite krizleri yaratarak karlı işkollarına el konulması, kültürel formların, tarihlerin ve entelektüel yaratıcılığın metalaşması, doğanın metalaştırılması gibi şeylerdir (a.g.e 147, 148). Harvey yeni emperyalizm teorisini açıklarken özellikle kapitalizmin aşırı birikim krizlerinden geçici olarak çıkmasında mekânın yeniden üretilmesinin önemine zaman-mekân sabitlemesi/çözümü kavramından yola çıkarak dikka-

ti çeker. Ona göre mekânın üretimi “yeni bölgesel işbölümlerinin örgütlenmesinde, yeni ve daha ucuz kaynak komplekslerinin, yeni dinamik sermaye birikimi mekânlarının açılmasında ve önceden var olan toplumsal oluşumlara kapitalist toplumsal ilişkiler ve kurumsal düzenlemeler tarafından nüfuz edilmesinde mevcut sermaye ve emek fazlalarının emilmesinde çeşitli yollar sağlar” (2003: 115). Dolayısıyla coğrafi yayılma ve zamansal yer değiştirme krizlerin bir süreliğine çözülmesinde etkili olur. Ancak Harvey’e göre günümüzde coğrafi yayılma olanağı daraldıkça daha çok devlet-finans bağı çerçevesinde politik yapıların desteğinde ekonomik yöntemlerle mülksüzleştirerek birikim devam etmekle birlikte, halen askeri yöntemlerin kullanılması ihtimal dışı değildir. Çünkü ABD finans alanındaki üstünlüğünü de kaybediyor olabilir. Eğer pazarın gücü, belli amaçlara ulaşmakta ve aksi öğeleri veya ‘haydut devletleri’ hizaya getirmekte yetersiz kalır ise, yenilmez ABD askeri gücü (gizli ya da saklı) sorunu çözmeye her zaman hazırdır (Harvey, 2004: 35). Bu görüşe göre jeopolitik rekabet birikimin yoğunlaştığı Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu Asya arasında devam etmektedir, ancak ABD hala hâkim güç olsa da bu istikrarlı ve değişmez bir durum değildir (Callinicos, 2009: 225).

Petras ve Veltmeyer (2011: 121-124) günümüzde emperyalizmin ulus ötesi şirketler yoluyla ilerlediğini, ulus-devletler sistemi temelinde yükselmediğini öne süren neo Marxist yaklaşımların ve emperyalizmi finans, gölge bankacılık hizmetler, kredi sistemi, gibi kategorilerle açıklayan yeni emperyalizm teorilerinin ekonomik indirgemecilik yaparak, emperyal gücün politik, kurumsal, ideolojik ve sınıfsal boyutlarını büyük ölçüde gözden kaçırdıklarını öne sürmektedirler. Onlara göre emperyalizm, ekonomik ve politik dinamiklerini de göz önünde tutarak, şimdi de önceden olduğu gibi sermaye birikimi amacını sürdürmek için olabildiğince birçok yoldan ve birçok biçimde var olan piyasalara girmek ve yeni piyasalar oluşturmak, olabildiğince insani ama gerektiğinde insanlık dışı yollardan emeği sömürmek, elverdiği her yerde doğrudan üreticilerden

artık değer elde etmek, hammadde ve madenleri ele geçirip işlemek için tasarlanmıştır ve işlemektedir. Sermaye sınıfının bireysel ve kurumsal üyelerinin amacı sermaye birikimidir. Yoksa üretici güçlerin eşitsiz gelişimi ve onun sosyal koşulları (sosyal eşitsizlik, işsizlik, yoksulluk, sosyal ve çevresel bozulma vb.) onların gündeminde değildir.

Küreselleşme Söyleminin mi Yoksa Kapitalizmin mi Sonu?

Bu çalışmada küreselleşmenin özellikle 1990'lı yıllarda neo liberal politikaların meşrulaştırılması için kullanılan bir söylem olduğu, ancak sadece neo liberal politikaların uygulandığı döneme indirgenemeyeceği, kapitalizmin başlangıcından beri kendi toplumsal ilişkilerini farklı yöntemlerle yeni coğrafyalara yaygınlaştırmasının en temel eğilimlerinden biri olması anlamında küreselleşmesinin emperyalizmden farklı, yeni bir olgu olmadığı öne sürülmektedir. Küreselleşme söyleminin yaygınlaşması, uygulanan politikaların yarattığı toplumsal tahribatın büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Öyle ki, Wallerstein'in de belirttiği gibi her yerde olduğu için hiçbir yerde olmayan, olur olmaz her bağlamda ve anlamda kullanılan boş bir kavram haline gelerek yapı bozumuna uğramıştır. Kapitalist toplumsal ilişkilerin tüm dünya coğrafyasına yayılarak belirleyiciliğinin artması anlamında küreselleşme kapitalizmin başlangıcından beri en temel eğilimidir. Çünkü kapitalist sermaye birikimi hem coğrafi genişleme hem de belli bölgeler ve ellerde yoğunlaşma eğilimlerini taşır. Bu anlamda küreselleşme yeni bir olgu değildir, farklı dönemlerde farklı hızlarda ve iktisadi, siyasi, askeri ve jeostratejik yöntemlerle devam eden bir süreçtir. Dolayısıyla sadece neo liberal politikalara indirgenemez. Günümüzde emperyalizmin değişen koşullarda aldığı biçimin ideolojisidir. Ancak söylemin özellikle kriz dönemlerinde yaygınlaşması anlamlıdır. Kriz dönemleri sermayenin yeni ve karlı yatırım alanları, yeni pazarlar, yeni kaynaklar, yeni ve ucuz işgücü rezervleri bulma arayışının hızlandığı, zaman-mekân sıkışmasının giderek kendisini daha fazla hissettirdiği dönemlerdir. Kriz

dönemlerinde bu zaman-mekân sıkışmasının aşılması için sermayenin daha saldırgan yöntemleri kullanma eğilimi artmaktadır. Hız, birikimin temel ilkesidir. Kriz dönemlerinde sermayenin bu hızın yavaşlamasına sabrı kalmamakta; var olan mekânsal, hukuksal, politik, ekonomik düzenlemeleri ve kurumları ayak bağı olarak görerek gereksindiği hıza uygun olacak şekilde onları dönüştürmeye çalışmaktadır. Sermayenin mekânı zamanla aşma çabasının artışı, her bir kriz döneminden çıkış için kapitalist toplumsal ilişkilerin yeni coğrafyalara daha hızlı yayılması, üretimin ve emek süreçlerinin coğrafi ve toplumsal organizasyonunda değişikliklerle, yeni teknolojilerin ve farklı emek kullanım biçimlerinin devreye sokulması, toplumsal alt-üst oluşlar, dünyanın algılanış biçimlerinin değişimi, gündelik yaşamın ve ekolojinin daha fazla boyutunun kar mantığı içine alınması, güç dengelerinin değişimi ile ya da savaşlara varan askeri yöntemlerin kullanılmasıyla bir süreliğine sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak sonuç her defasında sınıfsal ve coğrafi eşitsizliklerin derinleşmesi biçiminde olmuştur. Bütün bu süreçlerde birikimin ölçüğü genişlese de ulus-devlet yapıları birikimin hızlandırılması ve yeni birikim alanlarının açılmasında sermaye için temel önemde olmuştur.

Emperyalizmin aşıldığını öne süren küreselleşme yanlısı görüşler bunu genellikle hegemonik gücün ya da rakip emperyal güçlerin artık teritoryal genişlemeyi amaçlamamasına bağlamaktadırlar. Oysa emperyalizm farklı biçimler altında ekonomik ve politik zoru içeren, jeopolitik kontrolün sağlanması için doğrudan askeri müdahale yöntemine sıklıkla başvuran, “barışçıl” olan ve olmayan ilksel birikim yöntemleriyle devam etmektedir. Bir yandan farklı birikim merkezleri arasındaki rekabet devam ederken, güç mücadelesinde yeni ittifaklar belirmeye başlamış, ABD hala hegemonik güç konumunu korumakla birlikte Ortadoğu üzerinden devam eden jeostratejik güç mücadelesinde belirginleşen güçler olan Çin, Rusya ve İran’a boyun eğdirerek kendi yörüngesinde politikalar izlemelerini sağlayamamıştır. Latin Amerika’da eski gücünü koruyamamış,

petrol ve diğer doğal kaynaklar üzerinde tek başına kontrol amacını gerçekleştirmek için Ortadoğu, Orta Asya, Kuzey Afrika ve Latin Amerika'daki giriştiği müdahaleleri her zaman amaçladığı sonuçlara ulaştıramamıştır. ABD'nin hegemonik konumunu sağlamlaştırdığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin temel kurumlarından Bretton Woods, sistemin kriz belirtilerinin ilk ortaya çıktığı yıllarda dağılmış, Batı Bloğunu Sovyet istilasından korumak üzere kurulmuş olan askeri ittifakı NATO, Sovyet Bloğu dağılınca işlevini büyük ölçüde yitirmiş, dağılma noktasına gelmiş, güçlenen Almanya öncülüğünde bir Avrupa ordusunun kurulması fikri yeniden gündeme gelmiştir⁶.

ABD'nin hegemonik konumunun zayıflamasına, Doğuda Çin, Rusya ve İran'ın tek tek, bazen de ekonomik, askeri ve/veya politik alanlarda stratejik ittifaklar kurarak yükselişi eşlik etmektedir. Küreselleşme söylemi ile sermayenin değerlendirilme (üretim, dağıtım, pazarlama ve tüketim) coğrafyasını genişletme çabalarının yol açtığı sınıfsal saldırının açtığı tahribat, buna maruz kalan kitlelerin küreselleşme karşıtı söylemlere destek vermesinde etkili olmuştur. Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkelerde yapılan seçimlerde birbiri arkasına ırkçı, göçmen karşıtı ve Avrupa Birliği'nden çıkma sözü veren partiler hızla oy yükseltirken, İngiltere'nin Birlik'ten çıkma kararı (BREXIT) bu yapı için sonun başlangıcının geldiğini haber verir gibidir. Bildiğimiz dünyanın güç dengeleri ve temel kurumları çatırdarken, dünyada silahlanma harcamalarının artması ve karşılıklı restleşmeler yeni bir dünya savaşı ihtimalinin dışlanmasını zorlaştırmaktadır. Ancak kapitalizmin 1960'lı yılların sonlarına doğru belirtileri ortaya çıkan en uzun krizini, geçmişte olduğu gibi yeni bir paylaşım savaşı ile çözmesi mümkün olmayabilir. Tarihsel olarak bakıldığında birikimin girdiği krizlerin aşılmasında, kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin yeni coğrafyalara yayılması ve her bir dönemin koşullarına ve güç dengelerine uygun olarak dünya mekânının hiyerarşik yeniden dizayn edilmesi temel önemde olmuştur. Ancak

⁶ <https://www.cnnturk.com/haber/dunya/merkelden-avrupa-ordusu-fikrine-destek>

günümüzde kapitalizm coğrafi ve ekolojik sınırlarına ulaşmıştır. Kanımızca Luxemburg'un öngörüsü ile Harvey'in argümanı birbirini tamamlamaktadır. Birikimin coğrafi sınırlarına gelindikçe sistem kendisini yeniden üretmekte zorlanmakta ve barışçıl olan ve olmayan çeşitli mülksüzleştirerek birikim yöntemlerine daha sık başvurmaktadır. Buna karşın, mülksüzleştirerek birikim yöntemleri daha otoriter devlet yapılarıyla sürdürülebilir ve büyük insani-ekolojik bedellerle daha uzun süreler sistemi ayakta tutabilir. Sürecin kendisi daha demokratik ve ekolojik bir yaşamın dünya toplumu için zorunluluğunu temel alan güçlü bir alternatif hareket ortaya çıkarmazsa, sonuç sadece sistemin sonu olmanın da çok ötesine geçebilir.

Kaynakça

- Akçay, Ü. ve Türkay M. (2006) Neoliberalizm'den kalkınmacı yaklaşıma: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine, İçinde: *İktisat, Siyaset, Devlet*, Prof. Dr. Kemali Saybaşıllı'ya Armağan, Burak Ülman ve İsmet Akça (eds.), Bağlam Yayınları: İstanbul, 49-65.
- Amin, S. (1984) Bunalım Ulusçuluk ve Toplumculuk, İçinde: *Genel Bunalımın Dinamikleri*, Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi, A. Gunder Frank ve Samir Amin (eds.), Çev. F. Akar, Belge yayınları: İstanbul. 187-234.
- Amin, S. (2005) Küreselleşmecilik mi? Yoksa Küresel-Ölçekli Apartheid mi?, İçinde: *Modern Küresel Sistem*, I. Wallerstein (ed.), Çev. M. Kürşad Atalar, Pınar yayınları: İstanbul. 13-50.
- Arrighi, G. (1984) Bir Hegemonya Bunalımı, İçinde: *Genel Bunalımın Dinamikleri*, Çev. F. Akar, Belge Yayınları: İstanbul.
- Arrighi, G. (2000) *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, İmge Kitabevi: Ankara ve İstanbul.
- Bauman, Z. (2005) *Globalization, The Human Consequences*, Polity Press: Cambridge.
- Callinicos, A. (2009) *Imperialism and Global Political Economy*, Polity: Cambridge ve Maiden
- Castells, M. (1993) *The Informational City*, Blackwell: Oxford.
- Castells, M. (2000) *The Rise Of The Network Society*, Blackwell: Oxford
- Cox, R. W. (1992) 'Global Perestroika', in *New World Order?* İçinde: *Socialist Register*, Ralph Miliband and Leo Panitch (eds.), Merlin: Londra, 26-43.
- Cox, R. W. (1996) 'A Perspective on Globalization', İçinde: *Globalization: Critical Reflections*, James H. Mittelman (ed.), Lynne Rienner: Boulder, 21-113.

- Desai, M. (2000) 'Seattle: A Tragi-Comedy', İçinde: *After Seattle: Globalisation and its discontents*, Barbara Gunnell and David Timms (eds.), Catalyst, Aldgate Press: Londra, 41-45.
- Ercan, F. (2006) Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler: Homojenleşme ve Farklılaşma/Güç ve Eşitsizlik İlişkileri Üzerine, İçinde: *Kapitalizm, Küreselleşme Azgelişmişlik*, Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R. Yılmaz, Ümit Akçay, Tolga Tören (eds.), Dipnot Yayınları: Ankara, 19-84.
- Frank, A. G. (1984) İdeoloji Bunalımı Bunalım İdeolojisi, İçinde: *Genel Bunalımın Dinamikleri*, Çev. F. Akar, Belge Yayınları: İstanbul.
- Foster, J. B. (2015) "The New Imperialism of Globalized Monopoly-Finance Capital", *Monthly Review* (67): 03. <https://monthlyreview.org/2015/07/01/the-new-imperialism-of-globalized-monopoly-finance-capital/>
- Friedman, T. L. (2000) *The Lexus and The Olive Tree*, Anchor Books: New York.
- Friedman T. L. (2005) *The world is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*, New York, Farrar, Strauss and Giroux.
- Fukuyama, F. (1989) The end of History?, *The National Interest*, 16, Summer. 3-18.
- Fukuyama, F. (1992) *The End of History and The Last Man*, The Free Press, Macmillan Inc. : New York
- Gaugh, J. (2006) "Jamie Gaugh ile Söyleşi", *Praksis* (15), 13-48.
- Giddens, A. (ed) (2001) *The Global Third Way*, Polity: Cambridge.
- Giddens, A. (2002) *Which Way for New Labour*, Polity: Cambridge.
- Giddens, A. (2005) The Globalizing Modernity, İçinde *The Global Transformations Reader, An Introduction to the Globalization Debate*, David Held ve Anthony McGrew (eds.), Polity Press: Cambridge, 60-66.

- Gill, S. (1997) Global Structural Change and Multilateralism, İçinde: *Globalization, Democratization and Multilateralism*, Stephen Gill (ed), Palgrave, Macmillan : Londra ve New York.
- Gill, S. (2002) Globalization, Market Civilisation, and Disciplinary Neoliberalism, The Globalization of Liberalism, Eivind Hovden ve Edward Keene (eds.), Palgrave Macmillan: Londra ve New York, 13-151.
- Göztepe, Ö. (2014) Sermayenin Kaldıracı: İlk Birikim, İçinde: *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracı*, Özyay Göztepe (ed.), Notabene: Ankara, 15-36.
- Hardt, M ve Negri, A (2000) *Empire*, Harvard University Press: Cambridge, MA.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2004) *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, Penguin Press: New York.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2005) Globalization as Empire, İçinde: *The Global Transformations Reader, An Introduction to the Globalization Debate*, David Held ve Anthony McGrew (eds.), Polity Press: Cambridge, 116-120.
- Harris, N. (1994) Nationalism and Development, İçinde: *Market Forces and World Development*, Renee Prendergast ve Frances Stewart, Mcmillan: Londra, 1-14.
- Harris, N. (2003) *The Return of Cosmopolitan Capital*, I.B. Tauris: Londra.
- Harvey, D. (1996) *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları: İstanbul.
- Harvey, D. (2001) *Spaces of Capital*, Edinburgh University Press: Edinburgh.
- Harvey, D. (2003) *The New Imperialism*, Oxford University Press: Oxford ve New York.
- Harvey, D. (2004) “Yeni” Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, Çev. Evren M. Dinçer, *Praksis* 11:23-48.
- Harvey, D. (2009) *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*, Columbia University Press: New York.

- Held, D. ve McGrew, A. (2002) *Globalization/Anti-Globalization*, Polity Press: Cambridge.
- Held, D.; McGrew, A.; Goldblatt D. ve Perraton, J. (2005) Rethinking Globalization, İçinde: *The Global Transformations Reader An Introduction to the Globalization Debate*, David Held ve Anthony McGrew (eds.), Polity Press: Cambridge, 67-74.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (1996) *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press: Oxford.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2005) The Limits to Economic Globalization, İçinde *The Global Transformations Reader, An Introduction to the Globalization Debate*, David Held ve Anthony McGrew (eds.), Polity Press: Cambridge, 335-348.
- IMF (2017) Fiscal Monitor, <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2017/04/06/fiscal-monitor-april-2017>.
- Jessop, B. (2005) *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, Betül Yazar ve Alev Özkazanç (ed.), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kaynar, A. K. (2015) *Sermayenin Coğrafyası: Yayılan Sermayenin Daralan Mekanları*, Notabene: Ankara.
- Kiely, R. (2005) *The Clash of Globalisation: Neo-Liberalism, the Third Way and Anti Globalisation*, Brill: Leiden
- Kondratieff, N. D. (2010) *İktisadi yaşamın uzun dalgaları*, Irving Fisher ve John M. Keynes Üzerine, Çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon:İstanbul,
- Lefebvre, H. (1979) Space: Social Product and Use Value, İçinde: *State, Space, World* (2009), Neil Brenner ve Stuart Elden (eds.), University of Minnesota Press: Minnesota ve Londra. 185-195.
- Luxemburg, R. [2003 (1913)] *The Accumulation of Capital*, Routledge: Londra ve New York.
- Marx, K. (1977) *Capital*, Cilt 1, New York: Vintage.

- Massey, D. (2007) *World City*, Polity Press: Cambridge.
- Ohmae, K (1990) *The Borderless World*, Collins: London.
- Ohmae, K. (1996) *End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, Harper Collins Publishers: Londra.
- Öktem, B. (2005) Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedeki Rolü: Büyükdere-Maslak Aksı, İçinde: *İstanbul'da kentsel Ayrışma*, Hatice Kurtuluş (ed.), Bağlam Yayıncılık: İstanbul, 25-76.
- Öztürk, Ö. (2006) "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", *Praksis* 15: 271-310.
- Özügürlü, M. (2014) Marksizm ve Sermaye Birikimi, İçinde: *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldırıcı*, Özay Göztepe (ed.), Notabene: Ankara, 37-64.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2004) 'Global capitalism and American empire', İçinde: *Socialist Register (40): the New Imperial Challenge*: L. Panitch and C. Leys (eds), London: Merlin.1-42.
- Panitch, L. ve Gindin S. (2009) Finance and American Empire, İçinde: *American Empire and the Political Economy of Global Finance*, Leo Panitch ve Martijn Konings (eds.), Palgrave, UK.
- Panitch, L. Ve Gindin S. (2012) *The Making of Global Capitalism, The political Economy of American Economy*, Verso: Londra New York.
- Panitch, L. ve Konings, M. (2009) Demystifying Imperial Finance, İçinde: *American Empire and the Political Economy of Global Finance*, Leo Panitch ve Martijn Konings (eds.), Palgrave: UK. 1-13.
- Patnaik, U. ve Patnaik, P. (2015) "Imperialism in the Era of Globalization", *Monthly Review* (67):03, <https://monthlyreview.org/2015/07/01/imperialism-in-the-era-of-globalization/>
- Petras, J. ve Veltmeyer, H. (2011) *Beyond Neoliberalism, A World to Win*, Ashgate: Surrey ve Burlington:
- Robertson, R. (1992) *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Sage: Londra.
- Robinson, W. (2001) "Social Theory and Globalization: The Rise of the TransnationalState", *Theory and Society*, 30 (2): 157-200.

- Robinson, W. (2004) *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, The John Hopkins University Press: Baltimore ve Londra.
- Sassen, S. (1998) *Globalization and Its Discontents*, The New Press: New York
- Savran, S. (2008) *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Kitap: 52, İstanbul.
- Sklair, L. (2002) *Globalization: Capitalism and its Alternatives*, Oxford University Press: Oxford.
- Smith, N. (2003) Remaking Scale: Competition and Cooperation in Pre-National and Post-National Europe, *Çinde: State Space, A Reader*, Neil Brenner, Bob Jessop, Martin Jones ve Gordon Macleod (eds.), Blackwell: Malden.
- Smith, N. (1990) *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*, B. Blackwell: Oxford (UK) ve Cambridge, Mass (US).
- Şengül, T. (2004) Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi, *Çinde: Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, E. Ahmet Tonak (der.), İmge: Ankara ve İstanbul, 115-162.
- Tonak, E. A. (2004) *Giriş: Niçin Küreselleşme Üzerine Bir Kitap Daha?* *Çinde: Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, E. A. Tonak (Ed.), İmge: Ankara ve İstanbul.
- Uzun, A. M. (2003) "Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası", *Cumhuriyet Üniversitesi İİB Dergisi*, 4(2), 155-173.
- Van Der Pijl, K. (2004) "Two Faces of Transnational Cadre Under Neoliberalism" *Journal of International Relations and Development*, (7), 177-207.
- Van der Pijl, K. (2005) *Transnational Classes and International Relations*. Routledge, Wade, R: Londra.
- Van Der Pijl, K. (2006) *Global Rivalries: From The Cold War to Iraq*, Pluto Press: Londra.

- Wallerstein, I. (1999) "States? Sovereignty? The dilemmas of capitalists in an age of transition," İçinde: *States and Sovereignty in the Global Economy* (eds.), David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C. Topik, Routledge, London (UK, reprint 2002).
- Wallerstein, I. (2003) *Liberalizmden Sonra*, Çev. Erdal Öz, Metis: İstanbul.
- Wallerstein, I. (2004) *Modern Dünya-Sistemi (Cilt 1)*, Çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları: İstanbul.
- Wallerstein, I. (2005), İlim Adamları Sınıfının Ana Akımı ve Gerçeklik: Bir Dönüm Noktasında mıyız?, İçinde: *Modern Küresel Sistem*, I. Wallerstein (ed.), Çev. M. Kürşad Atalar, Pınar yayınları: İstanbul. 323-336.
- Wood, E. M. (2003) "Sermaye İmparatorluğu", Çev. Ecehan Balta ve A. Ekber Doğan, *Praksis* 10: 239-254.
- Wood, E. M. (2005) *Empire of Capital*, Verso: Londra ve New York.

Yeşil Ekonomi Ne Kadar Yeşil?⁷

Nereden Bakmalı?

Giriş

Bugün çok farklı çevrelerden duyageldiğimiz yeşil ekonomi söylemini ve uygulamalarını anlamlandırmak için öncelikle ilişkili olduğu diğer süreçlerle birlikte bir çerçeveye oturtmak gereklidir. 1980’li yılların başlarından beri dünyada kapitalizmin farklı bir dönemine işaret ettiği konusunda üzerinde uzlaşma olan, sosyo-ekolojik etkileri derinleşerek devam eden ve yaygın bir şekilde neoliberal olarak adlandırılan bir dönüşüm yaşanmaktadır. Dönüşümün farklı alanlardaki düzenlemeleri küreselleşme, yönetim ve sürdürülebilirlik söylemleri ve bu söylemlere uygun politikaların ve kurumların hayata geçirilmesi biçiminde olmuştur.

Küreselleşme, yönetim ve sürdürülebilirlik kavramlarının özellikle 1990’lı yıllarda hem bilimsel çalışmalarda hem de sistemin temel uluslararası kurumlarının belgelerinde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bunlar, 1970’li yıllarda belirtildiği ortaya çıkan ve kapitalizmin en uzun krizinin derinleştiği 1990’lı yıllarda yine uluslararası kuruluşlarca dizayn edilen Yeni Dünya Düzeninin farklı alanlarda birbirlerini tamamlayan düzenlemelerinin söylemsel düzeyde meşrulaştırılmasına olanak veren kav-

⁷ Bu çalışma, Tuğba Uçma Uysal ve Ganite Kurt tarafından derlenen “Disiplinlerarası Bakış Açısı ile Yönetişim” adlı kitapta yazdığım “Yönetişim, Küreselleşme Sürdürülebilirlik Üçgeninde Yeşil Ekonomi Ne kadar Yeşil Tartışmasına Alternatif Bir Teorik Çerçeve Önerisi” başlığı altında yayınlanan bölümün gözden geçirilmiş halidir.

ramlardır. Küreselleşme söylemi altında tüm dünyada uygulanan politikalarla ekonomiler dışa açılarak sermayeye farklı coğrafyalar ve sektörler arasında sınırsız ve hızlı hareket/değerlenme olanağı sağlanmış, gerçekten de söylem olmanın ötesine geçerek kapitalizmin toplumsal ilişkileri tüm dünya coğrafyasına yayılmış, kapitalizm küreselleşmiştir. Yönetişim, sermayenin hız ihtiyacına cevap verecek biçimde devlet ve kurumsal yapının yeniden düzenlenmesi ihtiyacına karşılık gelmektedir. Sürdürülebilirlik söylemi ise sermayenin özellikle kriz dönemlerinde yeni değerlenme alanları arayışında kârlı yatırım fırsatları sağlayan mekânsal-çevresel yatırımların çevreye duyarlılık örtüsü altında yapılmasına olanak vermektedir. Bu da ekonomik krize eşlik eden ekolojik krizi derinleştirmektedir. Demokratikleşme çağrışimleri yaratan her üç söylem de uluslararası kurumlar aracılığı ile yaygınlaştırılırken; gerçekte toplumun geniş kesimleri karar alma süreçlerinden dışlanmış, ekolojinin ve onun bir parçası olan toplumun bütün veçheleri piyasa ilişkilerine içirilerek değişim değerlerine tabi tutulması süreçleri hızlandırılmıştır.

Kapitalizmin en önemli “başarılarından” biri de dezavantajlı durumları bile kâra dönüştürebilme yeteneğidir. Sınırsız birikim mantığının yol açtığı kara, hava ve su/deniz kirliliğinin yarattığı olumsuz koşullar, yeniden üzerinden kâr elde edilebilecek yatırım alanları olarak sermayenin değerlenmesine fırsatlar sunabilmektedir. Yeşil ekonomi adı altında çevreci bir söylemle çok uluslu şirketlerin yol açtığı ekolojik tahribatlara bireysel çözüm yolları önerilerek ve ekolojik değer taşıyan alanların kitleştirilmesiyle oralarda yapılacak yatırımların kârlılığını arttırarak hem milyonlarca dolarlık bir pazar oluşturulmakta hem de ekolojik sorunların piyasa yoluyla çözüleceğı anlayışı yerleştirilmektedir. Bu durum ekolojik duyarlılığı yüksek olan kesimlerde bile önemli bir kafa karışıklığına yol açmaktadır.

Bu çalışmada ekonomik krizle ekolojik krizin bağlantılı olduğu öne sürülecek ve sermayenin kendisine yeni ve kârlı yatırım alanları bulma güçlüğü ile karşılaştığı böylesi kriz dönemlerinde mekânın ve

aynı anlama gelmek üzere doğanın üretimi eğiliminin hızlanmasının her ikisine de saldırı haline dönüşmesinin hem ekonomik hem de ekolojik krizi derinleştirdiği iddia edilecektir. Ancak derinleşen ekolojik krizin ortaya çıkardığı sorunlar da “yeşil ekonomi” adı altında sermayeye yeniden kârlı ve geniş bir pazar açmaktadır. Dolayısıyla yeşil ekonomi gerçekte ne kadar yeşil sorusu cevaplanmayı beklemektedir. Çünkü ihtiyaçlardan kopuk bir şekilde bu alanlarda kâr amacıyla yapılan yatırımlar, ekolojik krizi çözmek yerine derinleştirebilmektedir.

Burada, David Harvey’in sermayenin ikinci döngüsü kuramı ve gasp ederek birikim kavramı; Henri Lefebvre’ün mekânın üretimi kavramı; Neil Smith’in doğanın üretimi kavramı ve doğanın birikim stratejisi haline getirildiği argümanı birbirleriyle bağlantıları kurularak, yeşil ekonominin gerçekte ne kadar yeşil olduğu sorusuna yöneltişim, küreselleşme ve sürdürülebilirlik politikalarıyla ilişkisi içinde önemli açılımlar getireceği düşünülen alternatif bir teorik çerçeveden yaklaşma önerisinde bulunulacaktır.

Yönetişim ve Küreselleşme El Ele: Devletin Şirketleştirilmesi Sürecine Tarihsel Bir Bakış

Yönetişim ve küreselleşme son yıllarda sosyal bilimlerin yazınında en sık karşılaşılan kavramsallaştırmalardan ikisi olmanın ötesinde, çok farklı bağlamlarda ve disiplinlerde sıkça kullanılmaları, hiyerarşi yerine daha fazla demokratikleşme gibi olumlu bir çağrışım yaratmaları, söylemsel düzeyde yarattıkları yanılsama nedeniyle pratiği gizleme ve yaşanan gerçekliği anlamayı zorlaştırma güçleri ve ikisinin de 1990’lı yıllarda yaygınlık kazanmaları açılarından oldukça benzer etkilere sahip olmuşlardır. Elbette iki kavram arasındaki ilişki benzeşme düzeyinde kalmaz. Her iki kavramın da 1990’lı yıllarda yaygınlık kazanması yaşanan toplumsal, tarihsel mekânsal koşullar ve süreçlerle ilgilidir.

Kapitalizmde sınırsız sermaye birikimi doğrusal bir rota izlemez. Zaman zaman darboğazlardan geçen birikimin farklı dönemlerinde sistemin temel işleyiş eğilimleri değişmemekle birlikte, biçimleri değişir. Dolayısıyla her bir dönemde farklı uzamsal-zamansal koşullara göre izlenen ekonomik, siyasi, askeri ve mekânsal/ekolojik politikalar, stratejiler, araçlar ve yapılar, ulaşılan sermaye birikiminin düzeyi ve toplumsal mücadelenin belirleyiciliği çerçevesinde değişir. Dolayısıyla, söz konusu kavramları ve işaret ettikleri yapı, süreç ve ilişkileri anlamlandırmak bütünsel ve tarihsel bir bakış açısını gerektirir.

Keynesyen yaklaşım temelinde Batı'da sosyal refah devleti uygulamalarının, gelişmekte olan ülkelerde de ithal ikameci politikaların uygulandığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde izlenen ekonomik politikalarda, devlet müdahalesinin biçimi ve araçları ile 1980'ler ve 1990'larda devletin rolünün biçimi ve araçları farklıdır. Ancak, kapitalist sermaye birikiminin tarihinde hangi dönemde olursa olsun, tam rekabet teorilerinin ortaya çıktığı tarihler de dâhil, devlet birikimin temel aktörü olmuştur. Wallerstein'e göre (1999: 25) sermayenin devletten talep ettiği en önemli hizmet onu serbest rekabet piyasasından korumasıdır. Devlet, birikimin hızlanarak sürdürülmesi, girdiği tıkanıklıkların aşılması, sermayeye yeni ve kârlı değerlendirme alanlarının açılması ve bütün bu süreçlerde maliyetler kamuya yüklenirken kârların özelleştirilmesi için gerekli koşulların sağlanması ve düzenlemelerin yapılmasında her zaman temel aktörlerden biri olmuştur. Ancak her bir dönemde devletin organizasyonu ve kurumları farklılıklar taşımaktadır. Harvey de (1981: 98), sermayedarların kendilerini sınıf olarak kurmalarının genellikle devletin aracılığı ile olduğunu öne sürerek konuya vurgu yapmıştır. Dolayısıyla savaş sonrası dönemde uygulanan Keynesyen politikalarla, 1980'ler sonrası dünyada yaygın bir biçimde uygulanmaya başlanan neo liberal politikaları ve devletin bu politikalar çerçevesinde oynadığı rolü birbirlerinin karşısı gibi algılamaktansa, dönemlerin farklı koşulları çerçevesinde değerlendirmek ve devletin her bir

dönemde değişen rolünden değil ama biçiminden bahsetmek daha anlamlıdır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya düzeyinde yeni işbölümü ve ölçek konfigürasyonu savaştan ekonomik, askeri ve politik anlamlarda en güçlü çıkan ABD'nin çıkarları doğrultusunda olmuş ve Dünya savaşlarıyla ve 1929 kriziyle kesintiye uğrayan sermaye birikiminin devamı için gerekli politikalar ve kurumlar dönemin koşulları çerçevesinde dizayn edilmiştir. Sosyal refah devleti politikaları Avrupa'da yıkılan kentlerin yeniden inşası, Amerika'da ise savaştan zarar görmeyen kentlerin yayılarak yeni kentsel alanların üretilmesi, savaş öncesi dönemde fabrikalarda kullanılmaya başlanan kitle üretimi teknolojisinin çok çeşitli malların üretiminde kullanımının yaygınlaştırılarak sanayi üretiminin canlandırılması için maliyetlerin kamusallaştırılmasında işlevsel olduğu kadar; hem seri üretim sanayilerinin hem de genişleyen kentlerin gereksinim duyduğu talebi arttırıcı maliye politikalarının izlenmesinde de etkili oldu. Dönemin ana kurumlarından biri olan IMF (Uluslararası Para Fonu), yeni dünya işbölümünün çarklarını hızla döndüren "makine yağı" işlevini görecektir olan para sermayenin; Dünya Bankası (DB) üretken sermayenin ve GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ise ticari sermayenin uluslararası akışlarını düzenleyeceklerdi.

Fordist birikim sistemi ortalama verimliliğin reel ücretlerden daha hızlı artması ve verimlilik artışlarının reel ücretlere göreli olarak daha fazla yansıtılması sonucu üretilen mallara talep sağlanması sayesinde arz ve talep artış hızları arasında uyum sağlandığı sürece sorunsuz işlemiştir. Ancak, 1960'lı yılların sonlarından itibaren yeni bir aşırı üretim-eksik tüketim krizinin belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Krizle birlikte sermayenin büyük ölçekli değersizleşmesinin önlenmesi ve krizin aşılması ihtiyacı dünya ekonomisinin çok çeşitli sektörlerinde güçleri artan çok uluslu şirketlerin merkezdeki kârlılığı düşük, teknolojisi standartlaşmış ve çevre kirliliği yaratan sanayilerin emek yoğun süreçlerini, ücretlerin düşük, emek örgütlülüğünün zayıf ve çevre standartlarının gevşek olduğu bölgelere mekânsal

olarak kaydırmalarına yol açmıştır (Frobel, Heinrich ve Kreye, 1980; Milberg, Jiang, Gereffi, 2014). Üretimin dünya ölçeğinde merkezileştirildiği bu sürecin en önemli özelliği, üretimle ilgili en önemli kararların ve üretim sürecinin bütün aşamalarının kontrolünün merkezileşerek bu çok uluslu şirketlerin ana ofislerinin bulunduğu dünyanın en büyük kentlerinden yapılırken, üretimin kendisinin çeşitli aşamalarının dünyanın çeşitli yerlerinde birbirleriyle yarışan taşeron şirketlere aktarılmasıdır. Sonuçta, üretim ve emek süreçlerinin uluslararası ölçekte parçalanması sermayeye çoklu mekânsal-zamansallıkları kullanarak, sermayenin devir hızını yükseltme ve maliyetleri düşürme, dolayısıyla kârlarını artırma olanağı vermiştir. Harvey (1990), üretimin ve emek süreçlerinin bu biçimde örgütlenmesini esnek birikim sistemi olarak kavramsallaştırmıştır. Üretimin merkezileşmesi ve sermayenin değerlendirme süreçlerinin her zamankinden daha çok dünya ölçeğine yayılması sürecine, gücün ve servetin de merkezileşmesi eşlik etmemiştir (Sassen, 2000: 81). Kapitalizmde merkezileşme/yoğunlaşma ve yayılma sermaye birikiminin en temel özellikleridir ve bu eğilimlerin ortaya çıkması için farklı biçimlerdeki sermaye sürekli hareketli olmak zorundadır. Özellikle kriz dönemlerinde yeni yatırım olanakları peşinde yeni coğrafyalar ve sektörler arayışı içindeki sermayenin hız arayışı artmaktadır. 1980 sonrası dönemde dünya ölçeğinde izlenen neo liberal politikalarla sermayenin farklı biçimlerinin (üretken, para, ticari) hareketinin önündeki mekânsal, hukuki, ekonomik hemen hemen bütün engeller kaldırılarak çok uluslu sermayeye farklı coğrafyalar ve sektörler arasında büyük bir hareket serbestisi sağlanmıştır. Bu serbesti bir yandan da farklı emek piyasalarını kullanma olanağı verdiğinden, emeğin değersizleşmesi ve pazarlık gücünün zayıflaması anlamına gelmiştir. Dolayısıyla sermayenin merkezileşme/yoğunlaşma eğilimleriyle üretimin merkezileşmesi (yayılması) eğilimleri birbirleriyle çelişkili değildir, aksine sermaye ne kadar çok yoğunlaşırsa o kadar çok yayılma ve ne kadar çok yayılırsa o kadar çok yoğunlaşma eğiliminde olur (Kaynar, 2015:

44). Harvey'e göre de (2014: 82) ademi merkezileşme, bireysel serbestlik ve özgürlük maskesi altında ileri düzeyde merkezileşmiş gücü korumanın en iyi yollarından biridir. Üretimin ve emek piyasalarının 1980 sonrası dönemde yeniden örgütlenmesinde sermayenin farklı biçimlerinin artan hız ihtiyacının gereklerine hitap edecek şekilde yukarıda anlatıldığı biçimde ademi merkezileşmesi de dünyada gelir ve servet dağılımının sınıfsal ve coğrafi olarak daha da fazla kutuplaşmasına yol açmıştır.⁸ 1990'lı yıllar hem kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin hiç olmadığı kadar dünya ölçeğinde yayılmasına hem de reel sosyalizmin çözülerek kapitalizmin tüm dünya coğrafyasını içeren bir sistem haline gelmesine tanıklık etmiş ve küreselleşme ve yönetim kavramları bu dönemde popülerlik kazanmıştır.

Küreselleşme söylemi, dünyada eşitsiz coğrafi gelişmeyi arttıran ve sermayeye en avantajlı olanakları sunan coğrafyalara akma ve işçi sınıfının gücünü zayıflatma olanağı veren politikalar ve kurumsal düzenlemeleri, olumlu çağrışımlar yaparak meşrulaştırma işlevi görmüştür. Küreselleşme kavramsallaştırmasında olduğu gibi yarattığı karşılıklı bağımlılık (özellikle ortasındaki –iş ekiyle) çağrışımlarıyla demokratikleşme vaadi içerdiği gibi bir yanılsamaya yol açan yönetimse, aslında esnek birikim sisteminin üretim örgütlenmesine ve sermayenin hız ihtiyacına cevap verecek şekilde devletin baştan aşağı yeniden yapılanmasıdır. Devletin yetkilerinin ve sorumluluklarının yeniden düzenlenmesinde aldığı yeni biçimin adı düzenleyici devlettir. Süreçte, devlet de üretimin taşeronlaştırılmasına benzer şekilde yeniden örgütlenerek⁹, önceki dönemin devlet örgütlenme-

⁸ Credit Suisse'nin her yıl yayınladığı Global Wealth Report'a (2018) göre Dünya nüfusunun %1'i 2017'de yaratılan servetin %82'sine sahipken; en yoksul %50 bu servetten hiç pay almamıştır. Birikmiş servet olarak düşünüldüğünde ise dünya nüfusunun en zengin %1'lik kesimi, geri kalan %99'dan daha fazla varlığa sahiptir. Coğrafi olarak da servet birikimi Kuzey Amerika, Kuzey Avrupa ve Güney Doğu Asya'da yoğunlaşmıştır.

⁹ Birgül Ayman Güler devletin aldığı yeni biçime devletin taşeronlaştırılması adını vermektedir (bkz. 2006).

sinin merkeziyetçi ve hantal, dolayısıyla etkin olmadığı tespiti ile ademi merkeziyetçi bir yapılanmaya tabi tutulmuştur. Hem küreselleşme hem de yönetim kavramsallaştırmalarının arkasında devletin giderek zayıfladığı ve yetkilerini ulusüstü ve ulusaltı yapılara devrettiği anlayışı vardır. Bu anlayışa göre ulus devletin yetki ve görevlerinin yeniden organizasyonu ile bu yetki ve görevler yerel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekler arasında dağıtılmış, siyaset merkezsizleştirilmiştir (bkz. Jessop, 2003). Yönetişim yanlısı yazında iktidarın ademi merkeziyetçi bir biçimde farklı ölçeklere yayılması daha demokratik bir yapılanma olarak sunulur ve üretimin merkezleşmesine ekonominin denetim ve kontrolünün de merkezleşmesinin eşlik edeceği iddia edilir. Böylece, yönetimle birlikte devlet-sivil toplum-piyasa arasında çok taraflı, katılımcı ve yatay bir ilişki kurulacağı, devletin tek otorite olduğu bir dönemden, söz konusu otoritenin -içerisinde özel ve kamusal aktörlerin ortaklaşa yer aldığı networkler yoluyla- sivil topluma ya da tabana doğru genişletildiği, birlikte yönetmeye ya da konsensüse dayalı daha demokratik bir döneme geçileceği öne sürülmüştür (Bayraktar, 2015; 72). İyi yönetişimin yurttaşlık bilincine sahip, aktif bireylerin tutarlılık (öngörülebilirlik), sorumluluk, hesap verebilirlik, adillik, saydamlık, katılımcılık (yerindenlik), etkinlik ve hukuka bağlılık gibi yüksek standartları talep etmeleri ve her düzeyde yerine getirilip getirilmediğini sorgulamaları ve hayata geçirilmesini sağlamalarıyla gerçekleştirebileceği; böylece temsili demokrasinin daha katılımcı bir karakter kazanacağı iddia edilmektedir (bkz. Toksöz, 2008: 7). Bu yeniden yapılanma sürecinde temel aktör halk değil, söz konusu aktif yurttaşların ilişki ağlarıyla kurdukları sivil toplum kuruluşlarıdır (STK). Toplumdaki güç ilişkilerini göz önüne almayan, toplumun farklı kesimlerinin kendi haklarını talep etmek değil ama yukarıda sayılan yüksek standartların yerine getirilmesinde sorumluluk almak amacıyla sivil toplum kuruluşları biçiminde örgütlü bulunduğunu varsayan bir kavrayış, örgüt kelimesinin bile şüpheyile karşılanmaya başlandığı ve varolan demokratik örgütlerin zayıfladığı günümüzde, aslında

toplumun geniş kesimlerini her düzeyde karar alma süreçlerinin dışında bırakmaktadır. Bu da yönetim anlayışının katılımcı demokrasiyi güçlendirme iddiasını zayıflatmaktadır. Demokratik kitle örgütleri olarak adlandırılan hak arama örgütleri yerlerini tam da 1990'larda sivil toplum kuruluşlarına bırakmıştır. Bu kuruluşlar Dünya Bankası, Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kurum ve yapılarca piyasa değerlerinin yaygınlaştırılması ve sosyal bilimler alanındaki çalışmaların bu değerler çerçevesinde belli konulara yönlendirilmesi için önemli ölçüde fonlanmakta ve akademik dünya ve toplum bu yolla yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Böylece kamunun etkin çalışmadığı, özel sektörün daha etkin ve verimli olduğu, kamusal hizmetlerin piyasalaştırılmasının kaliteyi arttıracacağı, küreselleşmenin kaçınılmaz olduğu, yerli/yabancı sermaye ayrımının anlamsızlığı, ekolojik sorunların piyasa aracılığıyla çözülebileceği biçimlerinde yaygın ve yerleşik bir uzlaşma oluşturulmasına çalışılmakta ve yönetim paradigmasının oluşturduğu anlayış ve dil farklı alanlara yaygınlaştırılmaktadır. Kullanılan saydamlık, hesapverebilirlik, katılımcılık, paydaşlık gibi kavramlarla aslında dikey hiyerarşiyi arttıran bir yeniden yapılanma süreci, söylemin gücüyle yatay ve demokratik çağrışımlar yaratacak bir biçimde sunulmaktadır. Brown da (2002) benzer bir görüşü öne sürmektedir, ona göre STK'lar, bir zamanlar sosyal işlevleri yerine getiren kamusal organları ikame etmek üzere, Friedman ve neo liberalizmin klasik temsilcileri tarafından öngörülen "hayırseverlik" sistemi neo liberal düzen tarafından yaratılmışlardır. Bunun yanında, içlerinden bazıları, Güney halklarının ve alt sınıfların siyasî direniş biçimlerini yönlendirmek gibi önemli bir işlevi de yerine getirmektedirler.

Demokratikleşme söyleminin örttüğü uygulama sürecine bakıldığında demokratikleşme bir yana, daha merkeziyetçi yönetim yapıları ortaya çıkmış, IMF, DB, DTÖ, AB, BM (Birleşmiş Milletler) ve OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) gibi kuruluşların zaten var olan dünya ekonomisini düzenleme ve kontrol etme güçleri daha da artmış, bunlara bir de tahkim sistemiyle DTÖ'nün yap-

tırım gücü eklenmiştir. Bu durum liberal anlayışın küreselleşme söylemine uygundur. Liberal küreselleşme söylemine göre giderek ulus devletler ortadan kalkacak, dünya tek ve bütün olacaktır (bkz. Ohmae, 1990, 1996; Fukuyama, 1992; Friedman, 2000, 2005). Yetkiler bu şekilde piyasa güdümlü devlet ve uluslararası örgütler özelinde yukarıda toplanmaya devam ederken, piyasanın ortaya çıkardığı risk ve sorumluluklarsa -birey, aile, cemaatler ya da sivil toplum kuruluşları yoluyla- aşağı doğru transfer edilme eğilimindedir. Böylece risk ve sorumluluk olarak görülen refah, kalkınma, yoksulluk ve çevre sorunları gibi konular devletin sorumluluk alanı dışına çıkarılmıştır (Bayraktar, 2015: 81, 87). Aslında burada zayıflayan ulus devlet değil, sosyal devlettir.

Yönetişim yaklaşımıyla kamu yönetimi “ekonominin gerekleri” çerçevesinde düzenlenerek kamu hizmetleri kâr amacı çerçevesinde piyasalaştırılmış, kamu hizmetlerinin sağlanmasında kamu yararı yerine etkinlik ve verimlilik kriterleri ön plana alınarak toplum yararına olan birçok hizmet kamusal olmaktan çıkarılarak özelleştirilmelerinin yolu açılmış ve sermayeye yeni değerlendirme alanları açılmıştır. Yaklaşımın ardındaki mantığa göre devletin de etkin bir devlet olabilmesi için bir piyasa aktörü gibi davranması ve piyasanın kurallarıyla davranan bir ağıta dönüşmesi gerekmektedir (Bayramoğlu, 2005: 155). Artık devlet de piyasanın düzenleyici mantığına göre girişimci devlet olarak adlandırılmaktadır. Yeni kamu işletmeciliği mantığıyla devletten, daha önce kamu yararı adı altında kârlılık gözetmeden verdiği kamu hizmetlerini etkinlik, verimlilik, kârlılık, performans, rekabet, kirleten öder gibi piyasa mantığına uygun kriterlere göre vermesi beklenmektedir. Yönetişim modeli sosyal bilimin birçok alanında piyasa mantığının hâkimiyetini güçlendirme işlevi görmektedir. Bunun uzantısı olarak girişimci kent, girişimci kamu yönetimi, firma gibi devlet, rekabetçi bölgeler, sosyal sermaye gibi kavramlar sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde yaygın olarak kullanıma girmiştir. Bu durum temelde kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin, yani piyasa ilişkilerinin tüm dünya coğrafya-

sına yayılması ve derinleştirilmesi anlamına gelen süreç olarak küreselleşme anlayışı ile de uyumludur.

Yönetişim: Devletin Zayıflaması mı, İmdada Çağırılması mı?

Yönetişim anlayışı, neo klasik yaklaşımın ekonominin alanını toplumdan ayırarak, ekonominin zaman ve mekândan bağımsız kendi kendine işleyiş kuralları olan farklı ve teknik bir alan olduğu tezi üzerine temellenir. Ekonomiyi topluma yabancılaştıran bu anlayışın belirginleştiği 1870'li yıllar, Dünyada ekonomik bunalımın ve toplumsal hareketlerin en hızlı yaşandığı yıllarken; neo klasik iktisatçılar statik denge analizlerinin sükûnet verici ahengi (Kazgan, 1980: 124) ve sayıların huzurlu dünyasında beyin jimnastiği yapmayı daha tehlikesiz bulmuşlardır. Neo klasik perspektife dayalı olarak geliştirilen ve 1980'li yıllarda yaygın olarak Dünyada uygulanmaya başlanan neo liberal ekonomi politikaları temelinde bu ayrıma dayanır. Ekonomi toplumdan ayrı teknik bir alan olarak kurulanır. Aynı anlayışa göre toplum da siyasetin alanı olduğundan, ekonomi aslında siyasetten arındırılarak yolsuzlukların¹⁰ önüne geçilecek ve siyasetin kısa dönemli çıkarlara göre değişen istikrarsızlaştırıcı etkilerinden korunacaktır (Akçay, 2013: 29). Merkez bankalarının bağımsızlaştırılması ve ekonomik kararların yasama ve yargı erklerinden bağımsız ve hiçbir denetim mekanizmasına tabi olmayan üst kurullara devredilmesinin arkasında böyle bir anlayış vardır. Ancak katılımcılık, saydamlık ve hesapverebilirlik iddialarıyla ortaya atılan böyle bir yeniden yapılanma, tam da bütün bu olanakları ortadan kaldırarak, olumlu çağrışımlara yol açan bu kavramların içini boşaltmaktadır. Siyasal faaliyetten koparılan karar alma süreçlerinin teknikleştirilmesi, siyasal iktidarların toplumsal muhalefetin muhatabı olmaktan çıkarılmasına (Gürgen, 2013: 66), sermaye lehine yapılan işgücü piyasalarının kurlsızlaştırılması gibi politikala-

¹⁰ Yönetişim ve yolsuzlukların önlenmesi ilişkisi ile ilgili bir çalışma için bkz. Nuray Ergüneş (2008).

ra emek örgütlerinden gelecek tepkiler karşısında siyasi iktidarların izledikleri politikaların meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir. Karar alma süreçlerinin teknikleştirilmesi bilimsellik, nötrlük ve tarafsızlık görüntüsü altında toplumun geniş kesimlerinin karar alma ve yasa yapım süreçlerinin dışına itilmesi anlamına gelmektedir (Gill, 2005: 25; Akçay, 2013: 32).

Dünya ekonomisinde 1960'lı yılların sonlarından itibaren yeniden kriz belirtilerinin gözlemlenmeye başlanması, sistemin bir kez daha bir genişleme döneminden bunalım dönemine geçmekte olduğunun sinyallerini vermektedir. 1980'li yıllara kadar olan dönem bir geçiş dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, krizin aşılması/ertelenmesi için oluşturulan neo liberal politikaların zeminini oluşturmuştur. Önceki dönemin bittiğinin en güçlü ifadesi olan Bretton Woods sisteminin 1973 yılında çökmesinden sonra geçen on yılda gelişmekte olan ülkeler IMF ve DB'nın işbirliğinde devreye sokulan şartlı kredi mekanizması ile Dünyada oluşturulan yeni işbölümüne dâhil edilmişlerdir; 1980'lerden sonraki on yılda da bu politikaların uygulanmasına uygun ekonomik, kurumsal ve hukuki düzenlemeler dünya ölçeğinde yaygınlaştırılmıştır.

Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlarca dizayn edilen ve daha sonra 1995'de kurulan Dünya Ticaret Örgütünün sözleşmeleriyle pekiştirilen özelleştirme, esnekleştirme ve kural dışılaştırma temellerine dayanan, ekonomide kamu kesiminin küçültülüp ekonomilerin dışı açılmasını, sermaye ve mal hareketlerinin serbestleştirilmesini fon ihtiyacı içinde olan ülkelere şart koşan Washington Uzlaşması politikaları ve ona eşlik eden Yeni Dünya İşbölümü, sermayenin hareketinin önündeki her türlü engeli kaldırarak, ona kâr oranlarını maksimize edeceği en avantajlı koşulları sağlayan çeşitli coğrafya ve sektörlerdeki olanakları değerlendirme fırsatları sunmuştur. Küresel sermayenin yayılmasına sekte vuracak; pazara, işgücüne ve doğal "kaynaklara" erişmesine engel olacak unsurları ortadan kaldırma işini bölgesel düzeyde NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) ve Avrupa Birliği gibi yapılan-

malar yürütmektedir (Duru, 2008: 101). Her ne kadar bu politikalar devleti piyasa karşısına koyan, uluslararası ticarette her türlü kısıtlamaya karşı serbest ticareti savunan liberal felsefeye dayansa da hayata geçirilmeleri birçok gelişmiş ülkede otoriter, gelişmekte olan ülkede askeri yönetimler eliyle olmuştur. IMF ve Dünya Bankasının verdikleri krediler karşılığında uygulanmasını şart koştukları yapısal uyum ve istikrar programları, 1990'lı yılların sonlarına doğru birçok ülkede istikrar getirmek yerine istikrarsızlıkları, dış ödeme açıklarını ve yoksulluğu arttırdığında, neo liberal politikalar revize edilerek bazı değişiklikler getirilmiştir. Bu değişikliklerden en önemlisi devletin ekonomideki rolü konusundadır. Krizin derinleştiği bu aşamada sermayenin hız ve yeni yatırım alanları ihtiyacı da arttığından ilk dönemin minimal devlet anlayışından devletin piyasaya öncülük etmesi gerektiği anlayışına geçilmiş ve aslında devlet bir kez daha imdada çağırılmıştır. Post Washington Uzlaşması olarak adlandırılan bu politikalar, neo liberal politikalara alternatif getirmek yerine, aynı politikaların devletin daha güçlü desteğiyle oldukça saldırgan bir biçimde uygulanması anlamına gelmiştir. Bu anlayış değişikliği devlet, piyasa ve sivil toplumun birbirlerinin karşısı olmadığı, tam tersine işbirliğinin savunulduğu yönetim söylemi ile meşrulaştırılmıştır. Aynı süreçte kurulan DTÖ'nün kuruluş anlaşmaları ile birlikte yerli ve yabancı sermaye ayrımı kaldırılarak sermayenin farklı sektörlerle ve coğrafyalara yatırım yapabilme olanakları artırılmıştır.

Ne devleti piyasanın karşısında gösteren minimal devlet anlayışının hâkim olduğu dönemde ne de devletin söylemsel düzeye içerildiği 1990 sonrası dönemde devlet önemsiz olmuştur. 2008 krizinde devletin birçok merkez ülkede doğrudan müdahaleleriyle “iflas etmesine izin verilemeyecek ölçüde büyük” (too big to fail) şirketleri kurtarmak için seferber olması bunun en açık göstergesidir. Bazen sahnenin gerisinde gibi gösterilse de kapitalizmde devlet birikimin her zaman en temel aktörü olmuştur.

Harvey'e göre sermaye her zaman toplumsal yeniden üretimin maliyetini bir dışsallık gibi görmeyi tercih eder ve bunun piyasa bedelini ödemekten kaçınır (Harvey, 2012: 139). Washington Uzlaşması politikalarının dünyada derinleştirdiği eşitsizlikler ve artan yoksulluk, 1980'li yılların ortalarından itibaren Dünya Bankasının bile raporlarında yoksulluğa vurgu yapmaya başlamasına ve önemli gündem maddesi haline gelmesine yol açmıştır. Uzun'un belirttiği gibi (2003: 160) Banka'nın 1990 Dünya Kalkınma Raporu'nda yoksulluğun azaltılması için güvenlik ağları oluşturulması, kamu harcamalarından temel sosyal hizmetlere daha çok pay ayrılması ve yoksullara yönelik sosyal hizmetlerin etkinliğinin artırılması çözüm yolu olarak belirtilmiş ve bu amaçlarla projeler geliştirilmesi işi de sivil toplum kuruluşlarının sorumluluğuna bırakılmıştır

Başta Dünya Bankası, OECD ve UNDP¹¹ (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) gibi uluslararası kurumların kalkınma, yönetim, reform ve sürdürülebilir büyüme gibi kavramları yaygın bir şekilde dolaşıma soktuğu 1990'lı yıllarda Post Washington Uzlaşması politikalarında özel mülkiyetin hukuksal güvence altına alınması, fiyat mekanizmasının işleyişinde gerekli olan bilgi akışının sağlanması ve işlem maliyetlerinin azaltılması (Akçay ve Türkay, 2006: 53) yoluyla piyasada ortaya çıkabilecek asimetrik bilgi ve ahlaki tehlike kaynaklı finansal krizlerin önlenmesinde devlete aktif rol verilir. Yine Post Washington Uzlaşması çerçevesinde zayıf para birimlerinin bile konvertibl hale getirilmesi konusundaki politika değişikliği diğer değişikliklerle birlikte değerlendirildiğinde, 1990 sonrası dayatılan düzenlemelerin yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılmasını değil, devasa bir finansallaşmanın yaşandığı bir dönemde

¹¹ Yönetişim terimi ilk kez Dünya Bankası'nın 1989 yılında yayınladığı "Sahra-altı Afrika: Krizden Sürdürülebilir Büyümeye" adlı raporunda kullanılmış, 1992 yılında "Yönetişim ve Kalkınma" adlı raporunda kavram daha geniş bir biçimde irdelenmiştir. UNDP 1992'de Yerel Gündem 21 programı ile yerel yönetim ilkelerinin yaygınlaştırılmasına aracılık etmiş; OECD 1998'de Düzenleyici Reform Programı ile yönetim mekanizmalarının geliştirilmesinde etkili olmuştur.

sermayenin, özellikle de para sermayenin değişik piyasalar arasında hızlı dolaşımını garanti eden değişiklikler getirdiği açıkça görülebilir. Bu düzenlemelerin bir parçası olarak IMF'nin rolü değişmiş, artık kredi veren bir kuruluş olmak yerine daha çok dünyadaki sermaye hareketlerinin gözlemcisi ve Post Washington politikalarının uygulanmasını Dünya Bankası ile birlikte garanti eden bir kuruluşa dönüşmüştür. Artık Washington Uzlaşması politikalarının borç sarmalına soktuğu ülkelerden fon ihtiyaçlarını tahvil ve bono ihraç ederek uluslararası para ve sermaye piyasalarından karşılamaları ya da sıcak para hareketlerini ülkelere çekecek faiz-döviz makası politikaları uygulamaları istenmektedir (bkz. Kazgan, 2005; Sönmez, 2009). Yüksek faiz düşük döviz kuru politikalarıyla sermayeye hem faiz kazancı hem de ülkeden çıkarken kur kazancı garanti edilmiştir. Her iki durum da çok yüksek faizli borç demek olduğundan söz konusu ülkeler borç sarmalarına daha da dolanmışlardır. Washington ve Post Washington Uzlaşmaları politikaları birbirlerini bütünleyen politikalardır. Yoksulluğun önlenmesi söylemiyle ortaya çıkan değişikliklere yakından bakıldığında, Washington Uzlaşması döneminde ekonomiler dışa açılarak ve sermayenin hareketleri serbestleştirilerek alt yapısı hazırlanan politikalar, yeni dönemde bir üst düzeye çıkarılmış ve sermayenin meta, üretken ve para sermaye biçiminde farklı coğrafyalara akışının önündeki bütün engeller elimine edilerek, sermaye için Friedman'ın (2005) *düz* ve engelsiz dünyasının koşulları oluşturulmuştur. Ancak, sermaye için "düz"lenen dünyada, gelir ve servet eşitsizlikleri görülmemiş düzeylere çıkarak artmaya devam etmiştir. Sıcak para hareketleriyle ekonomilerinin fon ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan ülkelerse yeni Dünya işbölümünde aldıkları rol ve sıcak para hareketlerinin yol açtığı ithalata bağımlı bir ekonomik yapı ve istikrarsızlık sorunlarıyla boğuşmaya devam etmektedirler.

Yeni Dünya Düzeninin inşasının ve küresel yönetişimin ana aktörü Dünya Ticaret Örgütü'dür (DTÖ) denilebilir. 1995 yılında GATT'ın yerini alan DTÖ, sadece Dünya ticaretini düzenlemiyor,

aynı zamanda ana sözleşmeleriyle bütün coğrafya ve sektörleri (tarım, sanayi, hizmetler; kamu-özel) sermaye hareketlerinin önüne seriyordu. Uluslararası doğrudan yatırımlar üzerinde önceki dönemde sektör kısıtlamaları, kâr transferleri üzerinde sınırlamalar, yerli sermaye ile işbirliği ve belli bir miktar istihdam yaratması gibi şartlar vardı. DTÖ'nün düzenlemeleriyle önceki dönemde sermaye hareketleri önünde bulunan bütün bu kısıtlamalar, Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) kâr transferleri üzerindeki de dahil kaldırılmıştır. Yerli ve yabancı sermaye ayrımının ortadan kaldırılmasıyla uluslararası sermayenin kamu sektörü dahil hizmet sektörüne girmesinin önü açılmıştır¹². DTÖ, anlaşmalarını imzalayan bütün ülkeleri bu koşullara uygun hukuki düzenlemeleri yapmaya yükümlü kılmıştır, aksi halde tahkim sistemiyle ülke yasalarına uygunluk açısından müdahale etme ve cezai müeyyide uygulama yetkisine sahiptir (Bayramoğlu, 2005: 93). DTÖ temel ilkeleri ve kuruluş anlaşmalarının getirdiğı olanaklarla ÇUŞ'ların çıkarlarını savunmakta; ticaret özgürlüğünü her türlü özgürlüğün ve kamu çıkarının üzerinde tutmaktadır (a.g.e. 108). DTÖ'nün kurulmasıyla birlikte yerleşik çevre yönetimi ilkeleri de değişmiş doğal, tarihi, toplumsal ve kültürel nedenlerle çok uluslu şirketlerin yatırımlarına sınırlamalar getirilmesi durumunda DTÖ'nün o ülkeye yaptırımlar uygulamasının yolu açılmıştır. Uluslararası tahkim davalarının çoğunluğu çok taraflı çevre anlaşmalarının (Montreal Protokolü, Kyoto Protokolü, Biyoçeşitlilik Sözleşmesi vb.) DTÖ hukukunu ihlal ettiği iddiası ile açılmakta, çevre hukuku ticaretin önüne konan tarife dışı teknik bir engel olarak görülmektedir (Özlüer ve Özlüer, 2010: 29; Duru, 2008: 104). IMF, Dünya Bankası ve DTÖ'nün politikaları ve yetki-

¹² Dünya Ticaret Örgütü'nün temel dört anlaşmasından biri olan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), üye ülkelerde eğitim, sağlık, enerji, iletişim, ulaşım, belediye hizmetleri, muhasebe ve müşavirlik hizmetleri, sosyal güvenlik ve sigorta hizmetleri, tüm mimarlık-mühendislik hizmetleri, kültür-sanat alanları, turizm ve tarım alanlarının liberalizasyonunu şart koşmaktadır. Bu alanlara yapılacak yatırımlarda en çok kayırlan ülke ilkesine göre yerli yabancı sermaye ayrımı gözetilmeyecektir.

leri, Yeni Dünya Düzeninin hayata geçirilmesinde uygulanacak ekonomik, politik, makânsal/ekolojik ve kurumsal düzenlemelerin birbirlerini tamamlayacak şekilde kurgulanmasına hizmet etmektedirler. Küreselleşme ve yönetim kavramsallaştırmalarıyla bu politikalar, belirtilen farklı düzeylerde meşrulaştırılmakta ve hayata geçirilmektedir.

Yönetişim Anlayışının Kuramsal Kaynağı: Yeni Kurumcu mu Yoksa Neo Liberal mi?

Washington Uzlaşması politikalarının olumsuz etkileri 1990'lı yıllarda, özellikle de örnek gösterilen ülkelerde yaşanan krizlerle ortaya çıkmaya başlamıştır¹³. 1997-98 yıllarında Güney Doğu Asya ülkelerinde çıkan krizle birlikte neo liberal yaklaşım Yeni Kurumsal Ekonomi (YKE) yaklaşımını imdada çağırarak yönetim anlayışını yaygınlaştırmaya başlamıştır. 2008 krizinden sonra ise YKE yaklaşımı güçlenerek yaygınlaşmıştır.

Kurumsal Okul aslında yirminci yüzyılın başlarında neo klasik okulun soyut, tümünden gelimci ve bireyci yöntemine karşı çıkan bir okul olarak ortaya çıkmıştır. Veblen, Commons, Mitchell ve Ayres bu okulun temsilcileri olarak sayılabilir. Eski Kurumcu Okul'un temsilcilerinden Veblen (1906), iktisadi eylem ve davranışın kurumlar ve normlarca belirlendiği temelinden yola çıkarak, neo klasik yaklaşımın statik ve bütün zamanlar için geçerli evrensel doğruları yerine, daha bütüncül ve dinamik bir yaklaşımla iktisadi özne ve kurumlar arasındaki etkileşimin evrimsel bir süreç olarak analiz edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Coase (1937, 1960) ve Williamson'un (1971, 1998a, 1998b) mülkiyet hakları ve işlem maliyetleri teorileri; North'un (1986) Yeni Kurumsal İktisat Tarihi Okulu ile 1970'lerden itibaren yeniden önem kazanmaya başlayan Yeni Kurumsal Eko-

¹³ Meksika 1994-95; Güney Doğu Asya 1997-98; Rusya 1998; Brezilya 1999; Türkiye 2001, Arjantin 2001/2002.

nomi yaklaşımı ise eskisinin devamı olarak ortaya çıkmadığı gibi, birçok açıdan neo klasik yaklaşımı tamamlayıcı ve güçlendirici analizler ortaya koymuştur. YKE, eski Kurumcular tarafından geliştirilen heterodoks kurum kavramını, yerleşik iktisadın fiyat teorisine ustalıkla yerleştirerek, piyasada mülkiyet haklarının tesis edilmesiyle ve tüm piyasa işlemlerinin sözleşmeler yoluyla fiyatlara yansıtılmasıyla rekabetçi piyasa davranışını kurumsallaştıran bir fiyat teorisi ortaya koymuştur (Orhan, 2011: 60). Bu anlayışa göre kurumsallaşma süreci mülkiyet haklarının tahsis edildiği, gönüllü ve karşılıklı sözleşme ilkesine göre yapılanan ekonomilerde işlem maliyetlerini azaltmaktadır (Orhan, 2011: 68). Dolayısıyla, devlet doğrudan kaynak dağılımına müdahale etmeden hukuki düzenlemelerle mülkiyet haklarını (yani kaynak dağılımını) düzenleyecek yasaları yaparak bu hakları garanti altına almalı ve işlem maliyetlerini düşürmelidir¹⁴ (Coase, 1960; North, 2002). Tarafların hak ve sorumluluklarının sözleşmelerle belirlendiği bu durumda belirsizlikler ortadan kalkar, piyasalarda kaynak dağılımında etkinlik sağlamak ve tam rekabet mümkün olabilir, dolayısıyla piyasa başarısızlığı söz konusu olmaz. Özellikle kullanım hakkının tek bir kişiye ait olmadığı kamusal mallarda bu düzenlemeler elzemdir. Mülkiyet haklarının tam olarak belirli olmadığı bu durumda dışsal fayda ve maliyetlerin içselleştirilmesi olanaklı değildir. Bu anlamda mülkiyet haklarının tam olarak belirlenmesi, piyasadaki tüm işlemlerden doğan dışsallıkların içselleştirilerek neo klasik fiyat teorisine eklenebilir hale gelmesi için gerekli görülür (Miller, 2008: 138). Böylece yolsuzlukların da önlenmesi beklenir. Bu görüşün altında bütün ilişkilerin piyasaya tabi olabileceği ve fiyatlandırılabilmesi (değişim değerine tabi tutulabileceği) anlayışı vardır. Hatta neo klasik iktisadın çevre dostu

¹⁴ Coase'a (1937) göre fiyat mekanizmasını kullanmanın bir maliyeti vardır. İşlem maliyetleri işletmenin sözleşmeler, pazarlıklar, kontroller, kalite normlarının tanımlanması, en iyi fiyatların aranması vb. gibi faaliyetlerinden kaynaklanır. North (1986) ise işlem maliyetlerinin devletin etkin mülkiyet haklarını sağlaması, anlaşmaları yürürlüğe koyması ve denetleme fonksiyonlarından kaynaklandığını öne sürer.

olacak şekilde gözden geçirilmesini savunan ekolojik iktisatçı Daly, doğanın tıpkı sabit sermaye gibi kavramlaştırılıp, hesaba dahil edilmesini savunmaktadır (Daly, 2007). Dünya Bankasının yönetim anlayışı çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere “mülkiyet hakkını tam olarak sağlamalarını” salık vermesi de bu açıdan anlaşılabilir hale gelir (Bayramoğlu, 2005: 125). Ancak burada söz konusu olan kaynak dağılımında eşitlik ya da adalet değil ya da en azından kamu yararı değil, neo klasik iktisatta olduğu gibi etkinliktir. Herkese tanınan bir hak olmasına karşın herkesçe kullanılabilen bir hak olmayan mülkiyet hakkı, kamusal alanlar için bile geçerli olduğunda (ki bu özelleştirme anlamına gelir) mülkiyet hakkından yoksun olanlar kaynak dağılımından dışlanmakta, bu durum YKE yaklaşımının öne sürdüğü sınıflar üstü nitelikteki devlet illüzyonunun gerçek niteliğini açığa çıkarmaktadır. Devletten bu hakka sahip olanların haklarını koruması ve sürdürülmesini sağlaması beklenmektedir.

YKE'ye göre neo klasik iktisat dışsallıkları ve işlem maliyetlerini göz önüne almamıştır. Bu durumda fiyat mekanizmasının etkinliğinin ve optimal kaynak dağılımının sağlanması mümkün olmaz, tam rekabet koşullarından sapmalar ortaya çıkar. Piyasa aksaklıklarının ortaya çıkması ise devlet müdahalesine davetiye çıkarır (Şenalp, 2007: 64). YKE, dışsallıkların ve işlem maliyetlerinin fiyat mekanizmasına içerilmesiyle devlet müdahalesi olasılığını asıl kendi anlayışının ortadan kaldırdığı iddiasında iken, gerçekte devlet bu görüşteki “gizli eldir”. Mülkiyet haklarının tanımlanması, garanti edilmesi ve uygulanmasının sağlanması; her türlü ekonomik ilişkinin sözleşmelerle düzenlenerek işlem maliyetlerinin düşürülmesi sözleşmelerden doğan hak ve yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesi için gerekli düzenlemeleri ne piyasa ne de firmalar yapar. Bütün bu düzenlemeleri yapan ve uygun kurumsal ortamı hazırlayan ana aktör devlettir. Nitekim Davis ve North da (1971: 133) buna vurgu yapar. Ancak North'a göre (1981: 24) devlet aynı zamanda işlem maliyetlerini yükselterek belirsizlikleri arttıran etkiler de yapabilir. Dışsallıkların içselleştirilerek fiyat mekanizmasına dahil

edilmesini savunan anlayış, doğaya olduğu gibi insan yaşamına da fiyat biçer (Miller, 2008: 141; Burkett, 2008: 70).

Yönetişim, Sürdürülebilirlik ve Ekolojik Kriz

Keynesyen dönemin sonlarına doğru dünyada ekolojik krizden giderek artan bir yaygınlıkla bahsedilir olmuştur. Ekolojik kriz, aynı dönemde belirtileri ortaya çıkmaya başlayan ekonomik krizden bağımsız değildir. Ekonomik kriz derinleştikçe doğanın sermayeleştirilmesi hızlanmış ve daha önce fiyat mekanizmasına içerilmeyen ya da mülkiyete konu olmayan biyofiziksel 'varlıkların' fiyat mekanizmasına içerilerek birikimin mantığı içine dâhil edilmesi özellikle Güney ülkeleri için ekonomik gelişmenin yolu olarak uluslararası kuruluşlarca tavsiye edilmeye başlanmıştır (Castree, 2010: 14). Neil Smith'in (2007) doğanın bir birikim stratejisi haline geldiği yolundaki saptamasını haklı çıkarır şekilde bütün yaşam formlarının ve ekosistemin değişim değerine tabi tutulması ve piyasalaştırılmasını olanaklı gören bu yaklaşım, çevreci bir söylemle yeşil ekonomi olarak yine aynı uluslararası kuruluşlarca dolaşıma sokulmuştur. Yönetişim kavramının ekolojiyi ilgilendiren konulara sızması sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile olmuş, 1990'lı yıllarda yönetim anlayışının yaygınlaşmasıyla, çevresel yönetim kavramı en sık kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. 1972 yılında Stockholm'de yapılan BM İnsan Çevresi Konferansı ve yine aynı yıl Roma Kulübü'nün Büyümenin Sınırları başlıklı raporuyla gündeme getirilen çevre-kalkınma ilişkisi, 1987'de BM tarafından hazırlanan Bruntland Raporu'nda ilk kez sürdürülebilir kalkınma olarak formüle edilmiştir (Purkis, 2008: 19). 1992 Birleşmiş Milletler Rio Zirvesi'nde ise sürdürülebilir kalkınma ilkelerini belirleyen Rio Deklarasyonunu yayınlanmıştır. Deklarasyonun öngördüğü ilkelerin hayata geçirilmesi için Gündem 21 eylem planı hazırlanarak yerel yönetimlerin sürece katılımının sağlanması için Yerel Gündem 21'lerin hazırlanması öngörülmüştür. Yerel Gündem 21'lerin hayata geçirilmesinde önerilen politik model yönetim olmuş ve devlet dışı aktörler temel

aktörler olarak seçilmiştir. 2000 Yılında BM Çevre Bakanları Konferansı'nda, çevre ve kalkınma sorunlarının, en büyük 250 şirketi kapsayan BM Global Compact öncülüğünde yönetim anlayışı içinde çözülebileceği ilan edilmiştir (Özlüer ve Özlüer, 2010: 25). Devlet, bu sistemde doğanın özel mülkiyete konu olmasına ve piyasalaştırılmasına aracılık edecek ve gerekli düzenlemeleri yapacaktır.

Sürdürülebilirlik kavramı da 1990'lardan beri küreselleşme, yönetim gibi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında popülerlik kazanan ve söylemsel düzeyde olumlu çağrışımlar yapan bir diğer kavramdır ve diğer kavramlarla aynı dönemde popülerlik kazanması ve dolaşıma girmesi rastlantı değildir. Sermayenin içine girdiği krizi aşmak için birikimini dünya ölçeğinde sürdürme gerekliliği sonucu yerelliğe yapılan vurgu ile yerelin bütün olanaklarının birikim sürecine tabi olmasını sağlayan politikaların meşrulaştırılmasında küreselleşme ve yönetim söylemlerinin işlevi açıktır. Ancak sürdürülebilirlik kavramı ilk bakışta sözü edilen politikaların arka planında yatan sınırsız büyüme anlayışıyla çelişir gibi görünmektedir. Gerçekten de hem Stockholm hem de Rio'da bugünkü ve gelecekteki nesillerin sosyal ve çevresel ihtiyaçlarına eşit temelde karşılık veren ve doğa ile uyumlu bir çevre ve kalkınma ilişkisine vurgu yapılmakla birlikte, aynı yıllardan itibaren mekânın üretimi ve yeniden üretimi sermaye birikiminin dayandığı temel alan haline gelerek doğanın sermayeleştirilmesi süreci hızlanmıştır. Dolayısıyla, sürdürülebilirlik yaklaşımının koruma-kullanma dengesi söyleminde kullanma kısmı ağır basarak, daha çok birikimin sürdürülebilirliği temel kaygı olmuştur. Kapitalizmin son önemli krizine kadar üretimin, dolayısıyla sanayiye dayalı kirliliğin mekânı, bu dönemde hızla kalkınan Kuzey Avrupa ve ABD'dir. Dolayısıyla esnek birikim stratejileriyle hem birikimin içine girdiği darboğazların aşılması hem de ekolojik krizin diğer coğrafyalara kaydırılması için çözümler üretilmeye çalışılmıştır (Şengül, 2008: 69). Çevresel yönetim anlayışının kurgulandığı ilk yıllardan bu yana geçen süre içinde gelişmiş ülkelerin düşük kârlı ve kirli sanayilerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmaları insani kalkınma, yaşam kalitesi, sosyal maliyet gibi kavramlarla daha insani ve çevreye duyarlı bir kalkınmayı hedefler görünen sürdürülebilirlik söyleminin şüpheyle karşılanmasına yol açmıştır (Bal, Algan ve

Özdemir, 2015: 184). Sürdürülebilirlik anlayışı ile yukarıda da belirtildiğı gibi doğal varlıkların fiyatlanmaması ve üzerindeki mülkiyet haklarının iyi tanımlanmamasının çevresel bozulmanın temel nedeni olarak saptanması sonucu sosyal maliyet olarak görülen çevresel dışsallıkların içselleştirilmelerinin, ya bu varlıkları kullananlara devletçe Pigoucu bir vergi ödetilmesi ya da Coase'nin önerdiği biçimde zarar gören tarafın zararının veren tarafından tazmin edilmesi ile mümkün olduğı öne sürülmektedir (Bal, Algan, ve Özdemir, 2015: 183). Özetle kirleten öder anlayışı ile aslında parasını ödeyene kirlenme hakkı verilmesi çevre politikalarının temeli olmuştur. Bu yaklaşımların arkasında yatan insan merkezli çevre anlayışı, asıl zarar görenin insanla birlikte bütün canlı ve cansız varlıkların birbirlerine yaşamsal bağlarla bağı olduğı ekosistemin gördüğü gerçek zararla ilgilenmez. Dolayısıyla pratikte sürdürülebilirlik, ekosistemin sürdürülmesinden çok sınırsız birikimin sürdürülmesinde, daha önce birikimin dışında kalabilmiş en hassas alanların bile kâr maksimizasyonu mantığı içine alınmasının sürdürülebilirliği anlamına gelmiştir. Bu durum çelişkili ancak birikimin mantığı çerçevesinde anlaşılır bir biçimde, yarattığı yeni sorunlarla sermayeye karbon emisyonunu azaltacak yeni çevre teknolojileri (kömür santrallerinde karbon tutan ve depolayan sistemler, güneş ve rüzgar enerjisi santralleri), çevresel sorunların artmasıyla ortaya çıkan hastalıkların tedavisi için geliştirilen ilaçlar ve yeni tedavi yöntemleri, üretilen teknolojilerin korunmasının yarattığı fikri ve sınai mülkiyet hakları üzerinden sağlanan tekelci rantlar, karbon borsası, ekolojik tahribatların şirketlerce giderilmesinin bir işkolu olarak görülmesi gibi yeni ve kârlı birikim alanları yaratmakta, sermayeye değerklenme alanları açmaktadır. Sürdürülebilirlik söylemiyse bu yatırımların “çevreci” bir çerçevede meşrulaştırılmasını sağlamaktadır. Bu durum sermayeye sadece ekonomik avantajlar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda çevre sorunlarının piyasa sistemi ile çözülebileceğı, kâr mantığının çevresel sorunlarla karşıt olmadığı algısının yerleştirilmesinde de önemli bir ideolojik-politik üstünlük sağlamaktadır (Wright ve Nyberg, 2014: 211). Üretilen yeşil ürünlere talep oluşturmak için, örneğin temelde şirketlerin yol açtığı küresel ısınma gibi tüm dünya toplumunu etkileyen bir sorunun, yeşil etiketli ürünler tüketerek ya da

yeşil enerji kullanarak bir takım bireysel yollarla çözümlenebileceğine geniş çevreler inandırılabilen ve verilen çeşitli proje destekleri ile çevre örgütleri konsensüs oluşturmada önemli işlevler görmektedirler. Böylece ekolojik problemlerin asıl nedenleri olan tüketim toplumu ve sınırsız büyüme anlayışının sorgulanmasının önüne geçilmektedir.

Ekolojik iktisat çerçevesinde doğanın fiyat mekanizmasına dâhil edilerek metalaştırılması yaklaşımı sadece neo klasik iktisatçılara özgü değildir. Aynı zamanda parasal değişim değerlerinin, yani fiyat ve kârların tamamına yakınının doğadan çıkarılmış değerleri temsil ettiğini savunan eko-Sraffacı ve eko-sosyalist teorisyenlerce de kullanılır. Eko-Sraffacı görüşlerin temel kaygısı, değişim değerlerini açıklayabilecek temel üretim girdisini ortaya çıkarmaktır. Üretimin birincil faktörü olarak enerji, onların teorilerinde emeğin yerini almıştır. Enerji-değer teorisyenlerinin ana yöntemi Sraffacı fiyat belirleme yöntemi olan girdi-çıktı analizleridir (Burkett, 2008: 31). Eko-sosyalist görüşlerse doğanın kendisinin bir değer ve artık değer kaynağı olarak ele alınmasını savunarak enerji-değer teorisi yerine biyoenerjetik değer teorisine ihtiyaç olduğunu öne sürerler (bkz. Burkett, 2008: 33). Emeği doğadan ayırarak herhangi bir üretim girdisine indirgeyen bu yaklaşımlar, üretim sürecinin doğanın insan toplumlarınca dönüştürülüp süreçte kendilerini de dönüştürdükleri bir süreç olduğunu görmeyerek, emek ve doğanın ilişkiselliğini ve ayrılmazlığını göz ardı ederler. Emek olmadan doğanın dönüştürülerek artık değer elde edilmesi olanaklı değildir. Doğadaki bazı özellikler de artık değer üretimini arttırabilir. Örneğin toprak bir takım özellikleriyle, doğrudan emeğin verimliliğini arttırarak artık değer üretimini arttırabilir (Marx'dan aktaran Burkett 2008: 45). Doğa sürekli dönüştürülerek, yeniden üretilerek ve spekülatif kazançların ortaya çıkmasına yol açarak her zaman birikmiş servetin önemli bir kaynağı olmuştur (Harvey, 2014: 142). Örneğin bazı alanlar imar planı değişiklikleriyle değerli hale getirilebilir; bazı doğal özellikler taşıyan alanların kitleleşmesi dolayısıyla oraya yapılan yatırımların kârlılığının artışı ile büyük spekülatif kazançlar elde edilebilir.

Doğanın liberal iktisat ve onun uzantısı olan çevreci anlayışta değişim değerlerine çevrilebilecek bir girdi deposu, insanın ve onun ilişkilerinin de beşeri ve sosyal sermaye olarak görülmesi, hem doğanın hem de insanın emek gücünün sömürüsü ve yabancılaştırılmasına yol açmaktadır. Burada temel çelişki doğal zenginliğin farklı toplumsal özellikleriyle, parasal değerlerin sadece niceliksel tek boyutluluğu ve çevre üzerindeki özel gücüdür (Burkett, 2008: 91). Ekosistemdeki bozulmanın temel nedeni budur. Durum buyken liberal iktisat hemen hemen ele aldığı her soruna nüfus artışı ve ona bağlı olarak artan talebe vurgu yaparak açıklama getirir. Örneğin yukarıda adı geçen 1972 yılında Roma Kulübü tarafından hazırlanan “Büyümenin Sınırları” adlı raporda nüfus artışının doğal “kaynakların” yetersiz kalmasına ve dünyanın yaşanabilirliğinin tehlikeye girmesine yol açacağı öne sürülmüştür (Meadows vd., 1972: 23). Liberal iktisadın talep kavramı ise gerçek insan ihtiyaçları ile ilgili değildir, sermayenin ihtiyaçları ile ilgilidir. Sadece arkasında satınalma alma gücü olan ihtiyaçlar talebe dönüşerek liberal iktisadın analizlerine yansır. Dolayısıyla artan nüfusun artan talebi argümanı görece bir anlam taşır ve kendi içinde bile çelişkilidir. Çünkü kapitalizmde üretim ihtiyaçları karşılamaya yönelik değil, kâr maksimizasyonuna yöneliktir.¹⁵ Giderek bozulan Dünya gelir ve servet dağılımı¹⁶ dikkate alındığında, ancak, artan nüfusa karşılık ihtiyaçların talebe dönüşmesindeki görece artıştan bahsedilebilir. Oysa sermaye birikimini kesintiye uğratan ve sermayenin bir kısmının değersizleşmesine yol açan krizler genellikle aşırı birikim, yani arz kaynaklıdır. Buna karşın Dünya nüfusunun yarısı günde 2 doların al-

¹⁵ Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütüne (FAO 2017) göre Dünyada yaklaşık 1 milyar kişi açlık sorunu yaşarken, her yıl üretilen gıdaların üçte biri, yani 1.3 milyar ton besin çöpe atılıyor. Sadece çöpe atılan besinlerle bile kötü beslenenlerin iki katını doyurmak olanaklı. Bu gıdaların üretimi, depolanması, pazarlara ulaşımı vb. gibi faaliyetler göz önüne alındığında doğal zenginliklerin aşırı kullanımı, emek ve enerji israfı, atmosfere aşırı karbon emisyonu, tamamen bertaraf edilemeyen çöp üretimi gibi bir çok ekolojik sorununa yol açmaktadır.

¹⁶ Bkz. 8 numaralı dipnot.

tında bir gelirle temel ihtiyaçlarını bile karşılayamazken, artan nüfus dolayısıyla artan talebin doğal “kaynaklar” üzerinde baskı yarattığı tezi inandırıcı değildir. Kapitalizmde tüketim arttığı için üretim artmaz, artan üretimi aynı hızda takip edemeyen talep, çok çeşitli pazarlama yöntemleriyle ve piyasalara kredi enjekte edilerek arttırılmaya çalışılır.

Nereden Bakmalı? Yeşil Ekonomi Ne Kadar Yeşil Konusuna Yaklaşımında Alternatif Bir Teorik Çerçeve Önerisi

Günümüzde derinleşen ekonomik krizle bağlantılı olarak mekânın yeniden üretimi ve onunla içiçe olarak doğanın yeniden üretimi hız kazanmaktadır. Artan ekolojik sorunların sistemle ilişkisini kurmayan ve ekolojik sorunların çözümünü birtakım bireysel edimlerde ve teknolojik gelişmelerde arayan hâkim liberal anlayış, sürdürülebilirlik söylemi çerçevesinde “yeşil ekonomi” adıyla bir yandan sermayeye yeni birikim alanları açarken, kendi ideolojisini çevreci bir maske altında yaygınlaştırarak önemli bir kafa karışıklığına yol açmaktadır. Uluslararası kuruluşların STK'lara güçlü finansman destekleri, ekolojik krizlerin piyasa yoluyla çözüleceği anlayışını yaygınlaştırarak aslında yeşil ekonomiye pazar yaratma işlevini görmektedir. Dolayısıyla nereden bakmalı sorusu öncelik kazanmaktadır. David Harvey'in sermayenin ikinci döngüsü kuramı ve gasp ederek birikim kavramı; Henri Lefebvre'ün mekânın üretimi kavramı; Neil Smith'in doğanın üretimi kavramı ve doğanın birikim stratejisi haline getirildiği argümanı birbirleriyle bağlantıları kurulduğunda yaşadığımız ekolojik sorunların, bu sorunların “çözümünün” kârlı yatırım alanlarına çevrilerek yeşil ekonomi adı altında krizi derinleşen sermayeye yeni birikim olanaklarının açılmasının ve bu sorunlarla yönetim, sürdürülebilirlik ve küreselleşme politikalarının ilişkisinin anlaşılmasında önemli açılımlar getirmektedir. Eleştirel coğrafyacılar diyebileceğimiz bu okulun doğayla ilgili görüşlerinin temeli Frankfurt Okulunda bulunabilir.

Frankfurt Okulu¹⁷ 1930'lu ve 40'lı yıllarda insanı doğanın merkezine alan ve doğayı tahakküm altına alma anlayışına dayanan Aydınlanma felsefesine ve bu anlayışın uzantısı olarak ekonomik mantığın tüm toplumsal ilişkileri nicelikselleştirerek ölçülebilir bir nesneye dönüştürmesine karşı eleştirel bir yaklaşım geliştirmiştir. Onlar doğanın insan için varolan ve fethedilmesi gereken bir nesne olduğu anlayışının sadece doğayı tahakküm altına almadığını, aynı zamanda insanın iç doğasını da baskı altına aldığını, dolayısıyla insan duygularının ve bedeninin de denetim altına alınarak nesneleştirildiğini öne sürmüşlerdir. Böylece insan doğayı boyunduruk altına alırken aynı zamanda insan insanı da boyunduruk altına alıyordu (Kızıltuğ, 2007). Frankfurt Okulu'nun görüşlerinden etkilenen Murray Bookchin (1982: 284), ilişkiyi tersten kurarak insanın doğayı tahakküm altına almasının insanın insanı tahakküm altına almasından kaynaklandığını, doğal ekoloji ile ilgili sorunların aslında sosyal ekoloji sorunları olduğunu öne sürmüştür. Eleştirel coğrafyacı okul 1970'lerde insan-doğa ikiliğinin ötesine geçerek doğanın üretimi tezini geliştirmiştir. İnsan-çevre ikiliğinden yola çıkarak insanı merkeze alan görüş yönetsel olarak Kartezyen bir yaklaşımdır. Çevreye araçsal bir bakışı vardır ve onu insana hizmet etmeye yarayan doğal kaynak veya hammadde deposu olarak görür (Bookchin, 1982: 21). Doğanın tahakküm altına alınması yaklaşımı bu anlayışın uzantısıdır. Yine aynı yaklaşımın uzantısı olarak insanlığın doğayı kontrol altına alma düzeyi, ilerlemenin ölçüsü olarak gösterilerek, geliştirilen teknolojilerle doğanın her geçen gün artan "evcilleştirilmesi" insanlığın başarısı olarak alkışlanmıştır.

Doğanın üretimi ve birikim stratejisi haline getirilmesi:

Doğanın dışsallaştırılması tezine karşılık doğanın üretimi tezine göre tarihin her döneminde insan toplumları geçimlerini sağlamak için belli ölçülerde doğayı üretmişlerdir. Ancak, ilk kez kapitalizmde

¹⁷ Stalinizmi eleştirerek 1923'te kurulan bu okulun en önemli temsilcileri Adorno, Marcuse ve Horkheimer'dir

doğa, toplum karşısında dışsal gerçeklik olarak görülmüş ve sağladığı kullanım değerleri metalaştırılarak, sosyal varoluşun sistematik bir koşulu haline getirilmiş ve radikal bir biçimde nesneleştirilmiştir (Smith, 2007: 22). Doğanın üretimi tezi toplum ve doğa ikiliği görüşünü aşarak, onları dinamik bir birlikteliğe sahip, bütünlüklü bir bakış açısıyla iç içe kavrar. Onlara göre kavramsallaştırılması gereken şey çok farklı ölçeklerde ve biçimlerde işleyen ve kesişen toplumsal-ekolojik bir dünyadır (Harvey, 2015: 272). Doğanın sosyal üretimi görüşü doğal süreçlerin varlığı ve gücünü hiçbir şekilde yadsımaz; yerçekimi, biyolojik ve jeolojik süreçler varlıklarını ve devamlılıklarını sosyal emekten almazlar, ancak onların birçok etkisi çeşitli derecelerde dönüştürülür. Bu dönüştürmenin yol açtığı negatif etkiler konusunda yaygın bir sosyal körlük vardır. Doğanın üretimi tezi, doğanın kapsamlı tahakkümünün gerçekleştiğini değil, tersine bunun bir fantezi olduğunu öne sürerek bu anlayışı eleştirir. Örneğin, sosyal olarak üretilen küresel ısınma veya GDO'lu (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar) ürünler üretiminin bu kontrol edilemezliğin en açık örnekleri olduğu öne sürülür (bkz. Smith, 2007: 23, 25). Dolayısıyla gerçeklik ve söylem arasında ayırım yapılır. Harvey'e göre kapitalizmde doğanın üretimi artan ölçüde insanlık için değil, insan etkinliğinin özel bir ürünü olan sermaye için gerçekleştirilmektedir (Harvey, 2014: 141).

Neil Smith doğanın her zaman bir biçimde üretim sürecine içerildiğini, doğadan çıkarılan materyallerin üretilen objelere dönüştürüldüğünü ve bunun doğanın biçimsel (yaygın, yatay) olarak sermaye birikimine içerilmesi olarak görülebileceğini; ancak günümüzde bu biçimsel içerilmenin ötesinde doğanın sermaye birikimine gerçek (yoğun, dikey) içerilmesinin yaşandığını ve bunun sistematik bir birikim stratejisi halini aldığını ve doğanın bütün veçhelerinin artan bir şekilde sermayeleştirildiğini öne sürmektedir. Burada doğanın üretilmesi ve doğanın sermayeleştirilmesi kavramlarından doğanın kendi kendine artı değer ürettiği kastedilmemektedir. Kapitalist şirketler bilim adamlarını istihdam ederek doğanın fiziksel

olarak nasıl dönüştürülebileceğini ve birikim stratejisi haline getirebileceğini araştırmışlar (Castree, 2001:195). Smith'e göre (2007: 28, 29), doğanın gerçek içerilmesi iki yolla olmaktadır: Bunlardan ilki biyoteknoloji yoluyla organik materyallerin laboratuvarında üretilmesi; ikincisi ise bunların çevresel türevler, ekolojik krediler, şirket hisseleri biçiminde finansallaştırılmasıdır.

Daha önce üretilmesine gerek olmayan, doğal olarak kendi kendini üreten ve nesiller boyunca geliştirilen tohumlar yerine laboratuvarında bilim insanlarınca şirketler adına üretilen ve her yıl yenilenmesi gereken tohumların kullanımının zorunlu kılınarak kâr için üretilip satılmaya başlanması ve bu tohumların fikri sınai mülkiyet haklarına konu olması birinci duruma iyi bir örnektir (Castree, 2001: 196). Genetiği değiştirilmiş çeşitli yiyecek maddeleri, klonlama, üç boyutlu bilgisayarlarla organ üretimi de birinci duruma verilebilecek örneklerdendir ve hepsi fikri ve sınai mülkiyet haklarına konu olur. Dolayısıyla, daha önce özel mülkiyete konu olmayan müşterekler, sermayenin değerlendirilmesi için yeni kârlı yatırım alanları olarak değerlendirilip, birikimin mantığına içerilmektedir. İkinci duruma örnek olarak borç/doğa değişim swapları, karbon kredileri ve bu kredilerin satıldığı borsalar, biyoçeşitlilik kredileri, ekosistem hizmet sağlayıcı şirketlerin kullandıkları yeşil krediler, yeşil bankacılık vb. gösterilebilir.

Kriz, sermayenin ikinci döngüsü ve mekânın üretimi:

Harvey (1981: 91), Marx'a atıfla kapitalizmin kendi toplumsal ilişkilerini sürekli genişleyen ölçekte yeniden üreten ve yeni coğrafyalara yayan bir sistem olduğunu ve sermaye birikimi ve sınıf mücadelesinin kapitalizmin temel dinamiğini oluşturduğunu öne sürer. Birikim süreci çelişkili bir süreçtir ve tarihsel olarak bakıldığında dönemsel olarak bu çelişkileri nedeniyle kesintilere uğramakta ve aşırı birikim eksik tüketim krizleri ortaya çıkmaktadır. Harvey (1981: 108), Marx'ın kapitalizmin krizleriyle ilgili analizine mekân boyutunu katmıştır. O, kapitalizmin her bir küresel krizinin öncesinde hızla aşırı biriken sermayenin, son bir verimli kullanım alanı bulma umuduyla

uzun dönemli yapıları çevre yatırımlarına kitlesel olarak kaydınıldığını öne sürmektedir. Eleştirel coğrafyacılar Lefebvre'nin mekânın üretimi (1991) kavramından yola çıkarak, mekânın üretiminin her dönemde sermaye birikimine önemli olanaklar açtığını, ancak özellikle kriz dönemlerinde birikimin temel dayanağı haline geldiğini öne sürmektedirler. Harvey'e göre (2003: 115) mekânın üretimi yeni bölgesel işbölümlerinin örgütlenmesinde, yeni ve daha ucuz kaynak komplekslerinin, yeni dinamik sermaye birikimi mekânlarının açılmasında ve önceden var olan toplumsal oluşumlara kapitalist toplumsal ilişkiler ve kurumsal düzenlemeler tarafından nüfuz edilmesiyle mevcut sermaye ve emek fazlalarının emilmesinde çeşitli yollar sağlar.

Marx'ın kriz analizine göre sermayenin birinci döngüsü üretimle ilgilidir ve bu döngünün sonunda sürekli yeni teknolojilerin üretim sürecine uygulanarak ya da işyerinde işbölümü yeniden organize edilerek nispi artık değer üretimi, sonunda sermayenin organik bileşimini yükselterek kâr oranlarını düşürür (Marx, 1973: 663-675). Tek tek sermayedarların birbirleriyle rekabette önde olmak, sermayenin devir hızını arttırmak, verimliliği arttırmak, mekânı zamanla aşarak maliyetlerini düşürmek, canlı emekten bağımsızlaşmak, ücretleri düşürmek gibi kâr oranlarını arttırmak için başvurduğu bütün teknoloji ve organizasyonlar çelişkili biçimde onların sınıf çıkarlarına ters bir durum olan aşırı birikime yol açar. Harvey, sermayenin üç farklı döngü arasında kaydırılmasının kâr oranlarının düşme eğilimi ile açıklanmasının bazı sorunlar barındırdığını ve krizin, daha çok aşırı birikmiş sermayenin kendisine yeni ve kârlı yatırım alanları bulma sorunu ile karşılaşmasıyla; önceki dönemde üretilen artık değerlerin tekrar üretime döndürülemeyip değersizleşme tehlikesiyle karşı karşıya kalışıyla açıklanmasının daha uygun olduğunu öne sürmektedir (1981: 100, 102 ve 2012: 37). Dolayısıyla, hangi nedenle olursa olsun birinci döngü sonunda hem emek hem de sermaye fazlaları birlikte ortaya çıkar. Harvey bu fazlalıkların sermaye dolaşımına yeni kanallar açabilecek şekilde verimli olarak

emilmesinin mekânsal, zamansal ve sektörel kaydırmalarla geçici olarak olanaklı olduğunu öne sürer. İşte Harvey, her ikisi de mekânsal yatırımlarla ilişkili olan sermayenin sabit sermaye ve tüketim fonlarına yatırılmasına sermayenin ikinci döngüsü adını verir. Çünkü buradaki sabit sermayeden üretim sürecinde kullanılan sabit sermaye değil, üretimin içinde gerçekleştirildiği yapısal çevre ve tüketim fonlarından tüketicinin içinde gerçekleştirildiği yapısal çevre kastedilir (Harvey, 1981: 96). Neil Smith de Harvey'le fikir birliği içindedir. O da diğer sektörlerde aşırı biriken sermayenin kâr olanaklarının halen yüksek olduğu ve hiçbir şey üretilmediği halde spekülasyon yoluyla arazi rantına el konabilme olanaklarının var olduğu yapısal çevreye kaydırılması yoluyla krizin bir süre dizginlenebileceğini öne sürer (Smith, 1986: 30). Yapısal çevre yatırımları yerleşim alanları, yollar, kanallar, okullar, limanlar, fabrikalar, hastaneler, oteller, nükleer-güneş-rüzgâr-jeotermal-biyo-hidroelektrik enerji santralleri, yani üretim, dolaşım, değişim ve tüketim için maddi fiziksel alt yapının oluşturulmasıdır. Bu süreç aynı zamanda doğanın yeniden üretilmesi sürecidir. Sermaye, kendisinin en avantajlı koşullarda yeniden üretimini sağlayacak “ikinci doğayı” yaratmaktadır. Bu tür yatırımlar genellikle bireysel yatırımcıların devlet desteği olmadan yapmaya istekli olmayacağı büyük ölçekli ve getirisi uzun dönemde ortaya çıkabilecek yatırımlardır. Kentleşme sürecine işaret eden bu durumda hem aşırı birikimin tekrar üretim sürecine döndürülmesi hem de tüketicinin ölçeğinin genişletilmesi bir süreliğine olanaklı hale gelir. Harvey'e göre (1981) farklı biçimlerdeki aşırı birikmiş sermayenin kriz döneminde mekânsal yatırımlarla emilimi devlet-finans işbirliği ile kredi mekanizması ve çeşitli finansal araçların devreye sokulmasıyla olanaklı olur. Dünyanın birçok şehrinde büyük ölçekli yatırımlar kamu-özel sektör işbirliği içinde gerçekleştirilmektedir. Sermayenin ikinci döngüye sokulması için gerekli ekonomik, politik, kurumsal ve mekânsal ya da bu farklı ancak birbirleriyle iç içe olan düzeylerin hepsini içerecek şekilde toplumsal koşulların hazırlanmasında Washington, Post Washing-

ton Uzlaşmaları politikalarıyla devreye sokulan küreselleşme söylemi ve yönetim anlayışı etkili olmuştur. Mekânsal yatırımların menkulleştirilmesi, sermayenin akışkanlığını arttırarak krizin farklı coğrafyalara aktarılmasına hem de riskin tabana yayılmasına olanak verir, dolayısıyla devlet desteği yanında gelişmiş finansal piyasaların olması sermayenin ikinci döngüsüne sokulmasında elzemdir. Böylece dünyanın bir coğrafyasında aşırı biriken sermaye başka coğrafyasında mekânsal yatırımlara çevrilebilir (Harvey, 2012: 2. Bölüm). Sürekli kriz eğiliminde olan sistem krizi çözmek yerine dolaştırır. Ancak ikinci döngüde de aşırı birikim eğilimi devam edeceğinden bir süre sonra kriz daha da derinleşmiş bir biçimde açığa çıkar. Üçüncü döngü ise bilim ve teknolojiye ilerlemelerle üretici güçlerin geliştirilmesi ve emek gücünün yeniden üretimi için sosyal harcamaların genişletilmesini içerir. Bu sonuncusu emek gücünün farklı biçimlerde kontrol edilmesi gibi yollarla birikim için yeni bir sosyal temelin hazırlanmasını da içerir. Bütün bu koşulların hazırlanması için gerekli yatırımları özel kesim tek başına yapmaya gönüllü olmayacağından devlet yine temel aktör olacaktır. Ancak, Harvey'e göre bu süreçlerin işlenmesi hiçbir zaman otomatik değildir ve alacağı biçimler ve içerikleri sınıf mücadelesince belirlenir (1981: 98).

Burada, Smith'in doğanın üretiminin birikim stratejisi haline geldiği görüşünün, Harvey'in sermayenin ikinci döngüsüne, mekânın üretiminin bir biçimi olarak eklenmesi önerilmektedir. Gerçekte mekânın üretimi, doğanın dönüştürülerek yeniden üretilmesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla Harvey'in Sermayenin İkinci Döngüsü Teorisiyle Neil Smith'in doğanın üretiminin bir birikim stratejisi haline geldiği tezi birbirini tamamlayan argümanlardır. Doğanın sermayeleştirilmesi ya da sermayenin kendi doğasını üretmesi yeni bir şey değildir. Sermaye işleyen ve evrilen bir ekolojik sistemdir ve bu sistemin içinde hem doğa hem de sermaye sürekli olarak üretilmekte ve yeniden üretilmektedir (Harvey, 2014: 141). Neil Smith doğanın üretiminin birikim stratejisi haline getirilmesini krizle doğrudan ilişkilendirmemekte, birikimin günümüzde

aldığı biçim olarak değerlendirmektedir. Ancak bize göre sermayenin kendisine yeni ve kârlı yatırım alanları bulma gücüyle karşılaştığı kriz dönemlerinde birbirlerine bağlı olarak mekânın ve aynı anlama gelmek üzere doğanın üretimi eğilimi hızlanmakta ve adeta saldırı haline dönüşmektedir. Mekânın üretiminin hızlanması doğal alanları kısıtlırmakta, hatta Neil Smith'e göre (2007) önceden kısıtlandırılan doğal alanların yeniden üretimi, doğayı koruma adı altında piyasalaştırılarak, özelleştirilerek ve kredi sisteminin devreye sokulmasıyla ve bu kredilerin menkulleştirilmesiyle finansallaştırılarak sermayeye mekânın üretimini bizzat doğanın üretimi biçiminde yapması ve böylece kendisine yeni ve kârlı yatırım alanları yaratması biçiminde yeni olanaklar açılmaktadır. Dolayısıyla sermaye birikiminin yol açtığı sosyo-ekolojik tahribat kârlı bir yatırım alanına çevrilmiştir. Ayrıca, bu durum sermaye için yeni yatırım alanları açarak büyük ekonomik fırsatlar yaratmanın ötesinde ideolojik zafer elde etme gibi daha derin anlamlara sahiptir (Smith, 2007: 26).

Gasp ederek birikim: Konuya, başka bir açıdan bakılınca akarsuların, ormanların, meraların, kıyılarının ve tarım alanlarının sermayeleştirilerek kısa dönemli kâr amaçları için yağmalanması (Castree, 2008:148), toplumun geniş kesimlerinin bunlardan yararlanma olanaklarının gasp edilmesi anlamına gelmektedir. Ancak toplumun geniş kesimlerinin ortak kullanım alanlarının gasp edilmesi, daha küçük bir kesim için birikim anlamına gelmektedir. Oysa doğa bütün canlıların yaşamı için elzemdir. Lefebvre'e göre (1991: 49) kapitalizmde mekânın somut kullanım değeri değil, soyut değişim değeri önemlidir. Birbirinden çok farklı tarihsel, ekolojik değeri olan iki mekân pazarda alınıp satılan iki parselden daha fazla bir şey değildir. Fark sadece bu iki parselin değişim değeriyle ilgilidir. Bu anlamda korunan varlıklar nadirleştiği ve tükenmeye yüz tuttuğu ölçüde, doğal "kaynakların" ve varlıkların piyasa değeri ve bu bakımdan şirketler için çekiciliği artmaktadır. En nadide ekolojik ortamların pazarlanması son yıllarda büyük iş alanı haline gelmiştir. Böyle ortamların metalaştırılması tekeli rant sağlar. Sit alanında

golf sahası, milli parkta otel, orman içinde site, bu çekiciliğin kârlı sonuçlarıdır (Çoban vd., 2015: 3). Günümüzde gasp ederek birikim çok çeşitli biçimlerde hızlanarak sürmektedir. Harvey (2012; 2003) özelleştirme, finansallaşma, devletin yeniden dağıtımcı pratiklerinin ve krizlerin ortaya çıkardığı olanakların karmaşık etkileşimlerinin el koyarak birikime ve sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşmesine yol açtığını öne sürer. Buradaki gasp ya da el koyma özel ve kamusal mülkiyeti olan toprakların ve doğal zenginliklerin çevresel amaçlar maskesi altında (karbonsuz benzin mesela) mülkiyet transferi, kullanım hakları ve kontrolünün toplumun geniş kesimlerinden bir avuç gücünün eline geçmesi biçiminde olur. Doğal değerler ve doğadaki diğer koşullar hızlı artık değer üretimi için olanak sağlar. Doğanın sermayeleştirilmesi mekânın çitlenmesine benzer şekilde ekonomik kriz dönemlerinde doğanın üretimi yoluyla aşırı birikmiş sermayeye oldukça sofistike yeni değerlenme alanları açar (Fairhead, Leach ve Scoones, 2012: 32).

Harvey'in sermayenin ikinci döngüsü teorisi ile Smith'in doğanın üretiminin bir birikim stratejisi haline geldiği argümanı birleştirildiğinde, mekânın ve onun bir çeşidi olan doğanın üretiminin hızlanmasının temelinde, birikimin krizini aşmak/ertelemek için kârlı yatırım alanları bulma ihtiyacı olduğu anlaşılabilir hale gelir. Yeşil ekonomi de bu kârlı alanlardan biridir. Bu adla dolaşıma sokulan çok çeşitli politikalarla ve ürünlerle sermayeye geniş ve kârlı yatırım alanları açılmakta, hatta bu alanlardaki yatırımlar finansallaştırılarak türev piyasaları yaratılmaktadır. Birikimde hız yaşamsal önemdedir. Özellikle kârlı yatırım olanaklarının azaldığı kriz dönemlerinde sermayenin bu hızın yavaşlamasına sabrı kalmamakta ve farklı biçimlerdeki sermayenin hızının artmasına doğanın kendini yenileme hızı eşlik edememekte ve geri dönülemez ekolojik tahribatlar ortaya çıkmaktadır. Sermayenin finansal ve onunla iç içe geçmiş mekânsal yatırımları, krizi erteleyecek yeni ve kârlı yatırım alanları olarak görmesi mekânın ve onunla bağlantılı olarak doğanın yeniden üretimine aşırı yüklenmesine yol açmıştır.

Harvey'e göre (2012: 94) sermaye boşlukta birikmez. Belli koşulları sağlayan yerlerde üretilen ürünler başka yerlerde tüketilerek sürekli yeni mekânlar ve mekânsal ilişkiler üretilir. Sermayenin sınırsız büyüme eğilimi yeni ulaştırma ve iletişim ağları, göz alabildiğine uzanan kentler, yüksek üretkenliğe sahip tarımsal ortamlar yaratılmasını gerektirir. Bu sırada yerüstünde ormanlar yok edilir, yeraltı suları çekilir, ekolojik sistemler zarar görür, okyanuslar yağmalanır, atıklar yeryüzünün her köşesine atılır. Sermayenin ekosistemi de eşitsizdir. Sermaye, Dünyanın bir yanında ekolojik yıkımlar yaratırken, kârlarını başka coğrafyalara aktarır, yani ekolojik krizler de uzam ve zamanda kaydırılır (Harvey, 2014: 147, 148; Smith 2007: 20). Örneğin, Dünya Bankası baş ekonomistlerinden Profesör Larry Summers'a göre kirli endüstrilerin az gelişmiş ülkelere taşınması daha çok teşvik edilmelidir, çünkü orada hava kirliliğinden insanlar hastalandığında ve öldüğünde, ücretler düşük olduğundan bunun maliyeti de düşük olur (Miller, 2008: 143). Bu ifadeler, aynı zamanda fayda-maliyet analizlerinin arkasındaki mantığın gerçek yüzünü de açığa çıkarmaktadır.

Değerlendirme

1980 sonrası dönemde krizi aşma çabaları çerçevesinde kurulan Yeni Dünya Düzeninin ekonomik düzeyde dizayn edilen neo liberal politikaları küreselleşme söylemiyle meşrulaştırılmış; bu yeni dünya düzeninin politik, idari ve kurumsal yapısı yönetim anlayışı ile biçimlendirilmiştir. Bu çerçevede hareketinin önünde küresel ölçekte engel kalmayan sermaye, yeni birikim olanakları peşinde mekânın üretimi ve onun daha sofistike bir biçimi olan doğanın üretimine yüklenmektedir. Sürdürülebilirlik söylemiyse bu saldırının çevreci bir maskeyle yapılmasına olanak vermektedir. Dolayısıyla ekonomik krize ekolojik kriz eşlik etmektedir.

Sermaye birikiminde hız her zaman yaşamsal önemdedir. Özellikle kârlı yatırım olanaklarının azaldığı kriz dönemlerinde sermayenin bu hızın yavaşlamasına sabrı kalmamakta ve farklı biçimlerdeki

sermayenin hızının artmasına, doğanın kendini yenileme hızı eşlik edememektedir. Harvey'in sermayenin ikinci döngüsü analizine uygun olarak sermayenin kendisine yeni ve kârlı yatırım alanları bulma güçlüğü ile karşılaştığı böylesi kriz dönemlerinde mekânın üretimine yüklenmesi bir yandan ekolojik tahribatı arttırırken, diğer yandan Smith'in doğanın üretiminin bir birikim stratejisi haline geldiği argümanına uygun biçimde kitleden doğan ortamların yenisinden üretiminin kârlı bir yatırım alanı olarak görülmesi yeşil ekonomi adı altında çevreci bir söylemle yatırımların bu alanda yoğunlaşmasına yol açarak ekolojik krizi derinleştirmektedir. Dolayısıyla sermaye içine girdiği krizi mekânın ve onunla bağlantılı olarak doğanın üretimine yüklenerek aşmaya çalışmaktadır.

Söz konusu yatırımların meşrulaştırılmasının ve kurumsal-idari yapısının, yani yönetim anlayışının arkasında 1990'larda Yeni Kurumsal Ekonomi olarak uluslararası kuruluşlarca yaygınlaştırılan, aslında neo klasik yaklaşımı güçlendiren bir teorik çerçeve vardır. YKE'ye göre, tüm piyasa işlemleri ve mülkiyet hakları sözleşmeler yoluyla fiyat mekanizmasına içerilirse tam rekabet koşulları gerçekten sağlanabilir, işlem maliyetleri düşürülebilir ve piyasa başarısızlıkları söz konusu olmaz. Burada mülkiyet haklarının belirlenmesi özellikle kamusal mallar ve çeşitli ekolojik değeri yüksek müşterekler için önemli görülür. Mülkiyet haklarının keskin çizgilerle belirli olmadığı bu durumlarda mülkiyet haklarının belirlenmesiyle dışsallıkların fiyat mekanizması kapsamına alınarak içselleştirileceği iddia edilmektedir. Bu yaklaşımın uzantısı olarak bütün yaşam formlarının ve ekosistemin değişim değerine tabi tutulabileceği ve sermayeleştirilebileceği anlayışı yerleştirilmiştir. Ancak, bütün canlıların ortak yaşam alanları olan denizlerin ve karaların altı ve üstünde ne varsa hepsinin kısa dönemli kâr amaçları için yağmalanması, aynı zamanda toplumun geniş kesimlerinin bunlardan yararlanma olanaklarının gasp edilmesi ve onlardan yoksunlaştırılması anlamına gelmekte ve ekolojik tahribatı derinleştirmektedir. Doğal ortamların kitleden doğan büyük mekânsal yatırımlar yapılırken genel-

likle fayda-maliyet analizleri kullanılır. Bu mantık sürdürüldüğünde herhangi bir yatırımın (örneğin enerji) yapılmasıyla elde edilecek ürünün fiyatındaki düşüşle, söz konusu yatırımın yaratacağı dışsal-lıkların doğaya ve insan topluluklarına (bunlar birbirinden ayrıl-mayacağı için tek kelimeyle “ekolojiye” denilebilir) vereceği zararlar-ın parasal ifadesi karşılaştırılır. İnsandan başka birçok yaşam biç-i-mini kapsayan ekolojik “maliyetler”, elde edilecek fiyat avantajına göre düşük çıkarsa o yatırımın yapılması uygun görülecektir. Bura-da maliyet olarak görülen kategorinin gerçek ekolojik bedelleri yan-sıtabilmesi olanaklı mıdır? Böyle bir analizin tam anlamıyla yapıl-ması ne olasıdır ne de etiktir. İnsanın yaşamına ve doğadaki diğer canlılara ne değer verilecektir? Yaşamın ikamesi var mıdır? Geri dönülemez ekolojik tahribatlara ne değer verilecektir? Canlıların yaşamlarını ve gezegenin sürekliliğini kısa dönemli kâr hesaplama-larına konu etmek etik midir?

Bütün bu sorulara söz konusu analizler cevap veremez. Bu analizlerde sadece yapılan yatırımların yol açmış olabileceği belli bir dönem içindeki sağlık sorunlarının parasal maliyeti, işgünü kaybı ve yaratabileceği birkaç doğal etki hesaba katılır. Bu yatırımlar yapıl-masaydı orada yaşayan insanların sağlığı, yaşamları, gelecekleri nasıl olacaktı sorularıyla ilgilenmez. Yatırımın, yapıldığı bölgede yaratabileceği toprak, hava ve su kirlenmesi ve bu ortamlarda ya-şayan canlıların yaşamları ya da ekosistemin yok edilmesinin dün-yanın geleceğini nasıl etkileyeceği hesaba katılmaz. Yatırımların yapılacağı bölgelerde bulunabilecek, insanlığın ortak mirası tarihi eserlere verilebilecek zararlar göz önüne bile alınmaz. Burada söz konusu olan fayda ve maliyet gerçekte sermaye için kâr ve zararın ne olduğu ile ilgilidir. Sorunun kökeninde YKE anlayışının aksine, doğal müştereklerin (toplumsal zenginliklerin) özel mülkiyete konu olması ve fiyatlandırılması yatmaktadır. Dolayısıyla doğanın üretim sürecinde kullanılan herhangi bir girdi gibi görülmesi ve kamu yara-rı ve ihtiyaçlardan kopuk olarak kâr amaçlı kullanımı ekolojiye aşırı

yüklenmeye yol açmakta ve geri dönülemez türden bozulmalara yol açabilmektedir.

Mekânın aşırı üretimiyle kısıtlandırılan doğal ortamlar, yeşil ekonomi adı altında kâra dönüştürülecek yeni yatırım alanları olarak görülmektedir. Yeşil ekonominin kapsamına laboratuvar ortamında tohum üretilmesinden, alternatif enerji (rüzgar, güneş, jeo termal, biyoyakıt) üretimine, her türlü organik ürün üretiminden, ekolojik malzemelerden çeşitli tüketim malları üretimine, ekolojik tahribata uğrayan alanların yeniden eski haline döndürülmesinden karbon emisyonunu azaltacak teknolojilere, kirliliğin yol açtığı hastalıkların iyileştirilmesi için yeni ilaç ve tedavi yöntemlerine, et endüstrisi için koyun, tavuk gibi hayvanların yapay ortamlarda hızlı yavrulamasını sağlayacak teknolojilerin kullanılmasına kadar bir çok sektör girmektedir. Ayrıca, üretilen teknolojilerin korunmasının yarattığı fikri ve sınai mülkiyet hakları üzerinden tekeli rantlar sağlanmakta ve bu yatırımlar üzerinden yaratılan türev araçlar (menkulleştirme) sermayeye yeni kârlılık alanları açmaktadır. Kâr amacıyla yapılan sınırsız birikimin yol açtığı sorunların sözde giderilmesi yine kâra dönüştürülmektedir. Oysa yaratılan zararın tamamen giderilmesi hiçbir durumda olanaklı olmamaktadır. Ekolojik sistemler kısıtlanınca bu tür sektörlere yapılan farklı biçimlerdeki yatırımların kârlılığı artmaktadır. Uluslararası kuruluşların STK'lara cömert finansman destekleri, ekolojik krizlerin piyasa yoluyla çözüleceği anlayışını yaygınlaştırarak aslında yeşil ekonomiye pazar yaratma işlevini görmektedir.

Burada eleştirilen daha temiz enerji üretimi ya da daha doğal yollarla gıda ve doğal malzemelerle mal üretimi değildir. Bütün bu üretimin ihtiyaca yönelik değil kâr amacıyla yapılmasıdır. Oysa bütün bu yatırımlar nüfus artışı, dolayısıyla talep artışı neden gösterilerek meşrulaştırılmaktadır. İhtiyaca değil kâra yönelik her türlü üretim aşırı birikime yol açmaktadır ve bu, insan emeğinin, doğanın, enerjinin yani üretim sürecine giren bütün toplumsal zenginliklerin israfı demektir. Sonuçta mekânın ve doğanın üretiminin ser-

maye birikiminin temel dayanağı haline gelmesi ekolojik tahribatı azaltmak yerine derinleştirmektedir. Ekoloji merkezli bir yaklaşımın müşterek doğal değerlerin toplumsal mülkiyetini ve satınalma gücü ile desteklenen talep yerine, insan ve doğanın gerçek ihtiyaçlarını analizinin temeline alması gerekir. Dolayısıyla nereden bakmalı sorusu öncelik kazanmaktadır. David Harvey'in sermayenin ikinci döngüsü kuramı ve gasp ederek birikim kavramı; Henri Lefebvre'ün mekânın üretimi kavramı; Neil Smith'in doğanın üretimi kavramı ve doğanın birikim stratejisi haline getirildiği argümanı birbirleriyle bağlantıları kurulduğunda yaşanan ekolojik sorunların, bu sorunların yeşil ekonomi adı altında kârlı yatırım alanlarına çevrilerek birikime yeni yatırım alanlarının açılmasının ve bu sorunlarla yönetim, sürdürülebilirlik ve küreselleşme politikalarının ilişkisinin anlaşılmasında önemli açılımlar getirmektedir.

Kaynakça

- Akçay, Ü. ve Türkay, M. (2006). Neoliberalizm'den Kalkınmacı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine. İçinde: Burak Ülman ve İsmet Akça (der.), *İktisat, Siyaset, Devlet, Prof. Dr. Kemal Saybaşılı'ya Armağan*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 49-65.
- Akçay, Ü. (2013). "Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi", 2000'li Yıllarda Türkiye'de Kamu Politikaları, *Praksis Dergisi*, 30-31, Ankara: Dipnot Yayınları, 13-42.
- Bal, H., Algan, N. ve Özdemir, P. (2015). "Yeni Kurumsalcı Perspektifte Çevresel Yönetişim ve Kurumsal Çerçevenin Önemi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16 (2), 179-191.
- Bayraktar, F. (2015). "Yönetişim' Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş mu Uyum ve Süreklilik mi?" *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 71-94.
- Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bookchin, M. (1982). *The Ecology of Freedom: The Emergence and the Dissolution of Hierarchy*, Palo Alto: Cheshire Books.
- Brown, J. (2002), "Yönetişim ya da Neo-liberalizmin Siyasi Düzeni", *Birikim*, Haziran: 158 <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5202/yonetisim-ya-da-neo-liberalizmin-siyasi-duzeni#.WqwINKhZPY>.
- Burkett, P. (2008). *Marksizm ve Ekolojik İktisat: Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politikası Doğru*, Çev. Ertan Günçiner, İstanbul: Yordam Kitap.
- Castree, N. (2001). Marxism Capitalism and the Production of Nature. İçinde: Noel Castree ve Bruce Braun (der.), *Social Nature: Theory, Practice, and Politics*, Oxford: Blackwell, 189-207.
- Castree, N. (2008). "Neoliberalising Nature: The Logics of Deregulation and Reregulation". *Environment and Planning A*, 40(1), 131-152.

- Castree N. (2010) Neoliberalism and the Biophysical Environment: A Synthesis and Evaluation of the Research, *Environment and Society: Advances in Research* 1, 5–45
- Coase, R. H. (1937). "The Nature of the Firm", *Economica*, 4 (16), 386-405.
- Coase, R. H. (1960). "The Problem of Social Cost", *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.
- Çoban, A., Özlüer, F., Erensü, S., Akdemir, Ö., Üstün, B. (2015). Türkiye'de Neoliberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması, Direniş ve Yeniden İnşa, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi'nce düzenlenen, Mimarlık Semineri 2015 başlıklı seminerde sunulan bildiri, 5-6-7 Mart 2015, İstanbul.
- Daly, H. (2007). *Ecological Economics and Sustainable Development, Selected Essays of Herman Daly*, Cheltenham ve Northampton: Edward Elgar.
- Davis, L.E. ve North, D.C. (1971). *Institutional Change and American Economic Growth*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Duru, B. (2008). Küresel Sermaye Birikimi ve Ekolojik Bunalım. İçinde: Ramazan Günlü (der.) *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri*, Ankara: Dipnot Yayınları, 97-120.
- Ergüneş, N. (2008). *Bankalar, Birikim, Yolsuzluk 1980 Sonrası Türkiye'de Bankacılık Sektörü*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Fairhead, J., Leach, M. ve Scoones, I. (2012). "Green Grabbing: A New Appropriation of Nature?", *The Journal of Peasant Studies*, 39 (2), 237–261.
- FAO (2017). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en/>.
- Friedman, T. L. (2000). *The Lexus and The Olive Tree*, New York: Anchor Books.
- Friedman, T. L. (2005). *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*, New York: Farrar, Strauss and Giroux.

- Fröbel, F., Heinrichs, J. ve Kreye, O. (1980). *The New International Division of Labour: Structural Unemployment in Industrialised Countries and Industrialisation in Developing Countries*, London: Cambridge University Press.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and The Last Man*, New York: The Free Press, Macmillan Inc.
- Gill, S. (2005) "The Contradictions of US Supremacy", *Socialist Register*, 41, 1-23.
- Global Wealth Report (2018) <https://www.credit-suisse.com/corporate/en/research/research-institute/publications.html>.
- Güler, B. A. (2006). *Yerel Yönetimler / Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gürgeç, M. K. (2013). "Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikalarının Uygulanması Sürecinde Bir Yönetim Stratejisi Olarak Apolitizasyon ve Depolitizasyon", 2000'li Yıllarda Türkiye'de Kamu Politikaları, *Praksis Dergisi*, 30-31, Ankara: Dipnot Yayınları, 43-76.
- Harvey, D., (1981). *The Urban Process Under Capitalism: A Framework for Analysis*. İçinde: Michael D., Scott A. S. (der.), *Urbanisation and Urban Planning In Capitalist Society*, Londra: Methuen Co.&Ltd., 116-121.
- Harvey, D. (1990). *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell,
- Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*, Oxford ve New York: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2012). *Sermaye Muamması: Kapitalizmin Krizleri*, Çev. Sungur Savran, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2014) *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*, Oxford University Press: New York.
- Harvey, D. (2015). *Kozmopolitlik ve Özgürlük Coğrafyaları*, Çev. Zeynep Cansu Başeren, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Jessop, B. (2003). *The Governance of Complexity and the Complexity of Governance: Preliminary Remarks on Some Problems and Limits of Economic Guidance*, Lancaster: Lancaster University, the Department of Sociology. <http://www.lancaster.ac.uk/fass/resources/sociology-online-papers/papers/jessop-governance-of-complexity.pdf>
- Kaynar, A. K. (2015). *Sermayenin Coğrafyası: Yayılan Sermayenin Daralan Mekânları*, İstanbul: Nota Bene Yayınları.
- Kazgan, G. (1980). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2005). *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kızıltuğ, K. (2007). Frankfurt Okulunun Doğa ve Toplum İlişmesine Yaklaşımı, <http://dusundurensozler.blogspot.com.tr/2007/11/frankfurt-okulunun-doa-ve-toplum.html>.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*, İng. Çev. D. Nicholson-Smith, Oxford: Blackwell.
- Marx K. (1973). *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, Marxists Internet Archive. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/grundrisse.pdf>.
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J. ve Behrens, W. W. (1972). *The Limits to Growth, A Report for the Club of Rome's*, New York: Universe Books. <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>.
- Milberg, W., Jiang X., Gereffi, G. (2014). Industrial Policy in the Era of Vertically Specialized Industrialization. İçinde: Salazar-Xirinachs, J; Nübler, I; Kozul-Wright, R. (der.), *Transforming Economies: Making Industrial Policy Work for Growth, Jobs and Development*, Geneva: ILO ve UNCTAD, 151 – 178.
- Miller, R. C. (2008). *International Political Economy: Contrasting World Views*, Londra: Routledge.

- North, D. (1981). *Structure and change in Economic History*, New York: Norton.
- North, D. (1986). "The New Institutional Economics", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 142, 230-237.
- North, D. (2002). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Ohmae, K. (1990). *The Borderless World*, Londra: Collins.
- Ohmae, K. (1996). *End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, Londra: Harper Collins Publishers.
- Orhan, S. (2011). Yerleşik İktisatta Heterodoksi: Yeni Kurumsal İktisat. İçinde: Ercan Eren ve Metin Sarfati (der.), *İktisatta Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 59-88.
- Özlüer, I. Ö. ve Özlüer, F. (2010). Biyogüvenlik Yasası Korkunun Ekolojisi, İçinde: Görünmez Elin Ekolojisi: Biyogüvenlik ve GDO, Ankara: Ekoloji Kolektifi ve TMMOB-ZMO, 21-42.
- Purkis, S. (2008). *Turizmle Kalkınma ve Kentlerin Kimlik Arayışları: Marmaris Örneği*, Marmaris Ticaret Odası Ekonomi Yayınları III.
- Purkis, S. (2018). Yönetişim, Küreselleşme Sürdürülebilirlik Üçgeninde Yeşil Ekonomi Ne kadar Yeşil Tartışmasına Alternatif Bir Teorik Çerçeve Önerisi. İçinde: Tuğba Uçma Uysal ve Ganite Kurt (der.). *Disiplinlerarası Bakış Açısı ile Yönetişim*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sassen, S. (2000). "The Global City: Strategic Site/New Frontier", *American Studies: Globalization, Transnationalism, and The End of the American Century*, 41(2/3), 79-95.
- Smith, N. (1986). Gentrification, the Frontier, and the Restructuring of Urban Space. İçinde: Neil Smith ve Peter Williams (der.), *Gentrification of the City*, Boston: Allen & Unwin, 15-34.
- Smith, N. (2007). "Nature as Accumulation Strategy", *Socialist Register*, 16-36.

- Sönmez, S. (2009). Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri. İçinde: Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 25-75.
- Şenalp, M. G. (2007). Düünden Bugüne Kurumsal İktisat. İçinde: Eyüp Özveren (der.), *Kurumsal İktisat*, Ankara, İstanbul, İmge Kitabevi, 45-92.
- Şengül, M. (2008). “Türkiye’de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları”, *MEMLEKET SiyasetYönetim*, 3(6), 67-87.
- Toksöz, F. (2008). *İyi Yönetişim El Kitabı*, İstanbul: TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı).
- Uzun, A. M. (2003). “Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İİB Dergisi*, 4(2), 155-173.
- Veblen, T. B. (1906) “The Place of Science in Modern Civilisation”, *The American Journal of Sociology*, 11(5), 585-609. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/211429>.
- Wallerstein, I. (1999). “States? Sovereignty? The Dilemmas of Capitalists in an Age of Transition,”. İçinde: David A. Smith, Dorothy J. Solinger and Steven C. Topik (der.), *States and Sovereignty in the Global Economy*, Londra: Routledge.
- Williamson, O. E. (1971). The Vertical Integration of Production Market Failure Considerations, *American Economic Review*, 61 (2), 112-123.
- Williamson, O. E. (1998a). The Institutions of Governance, *American Economic Review*, 88 (2), 75-79.
- Williamson, O. E. (1998b). “The Transaction Cost Economics: How It Works; Where It Is Headed”, *The Economist*, 146 (1), 23-58.
- Wright, C. ve Nyberg, D. (2014). “Creative Self-destruction: Corporate Responses to Climate Change as Political Myths”, *Environmental Politics*, 23 (2), 205–223.

Yeşil Ekonominin Ekoloji-Politiği: Yeşil Ekonomi Dünya Ekonomik ve Ekolojik Krizine Çare mi?

Biz Dünyayı kendi Annemizin karnındaymışız gibi görüyoruz

Dünya hasta olduğunda ve kirletildiğinde

İnsanın sağlıklı olması imkansız

Kendimizi sağaltmak için gezegeni sağaltmak

Ve gezegeni sağaltmak için kendimizi sağaltmamız gerek

(Karı Oca 1, 1992)

Giriş

Kapitalizmin işleyişine tarihsel olarak bakıldığında sermaye birikiminin dönemsel krizlere uğradığı konusunda, özellikle heterodoks iktisatçılar tarafında genel bir uzlaşma görülmektedir. Her bir kriz teorisinde, kapitalizmde sermaye birikimi sürecinin iç gelişmelerinin bu krizlere yol açtığı ileri sürülmekle birlikte, krizin nedenleri, kriz dönemlerinin uzunluğu, krizin farklı aşamalarının kavramlaştırılması, bunların nitelikleri vs. gibi konularda farklı görüşler vardır. Krizlerin açıklanmasında Marxist teorilerin bir kısmı aşırı birikime önceliği verirken, diğerleri eksik tüketime, kar sıkışmasına ya da kar oranlarındaki düşmeye vurgu yapmaktadırlar. Keynesyen yaklaşım krizi kapitalist sisteme içkin bir eğilim olarak görse de, krizin finansal yanına vurgu yaparak, kriz yerine daha çok finansal istikrarsızlık kavramını tercih etmekte ve krizleri asimetrik bilgi, ters seçim ve ahlaki risk gibi ağırlıklı bireysel davranışlarla ya

da uygulanan yanlış politikalarla açıklamaktadır (bkz. Akerlof, 1970). Neo klasik teori ise krizin varlığını bile kabul etmemektedir. Bu görüşe göre kapitalizmde ortaya çıkabilecek herhangi bir denge-sizliğe/istikrarsızlığa (krize değil!) piyasalar kendi kendilerini uyarla-yabilmektedir ve bu dengesizliklerin sistemin işleyişi ile herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır. Yine de bu dengesizlikleri Keynesyen yak-laşımın etkisiyle reel iş çevrimleri olarak analiz etmeleri, onların da sistemin çevrimsel işleyişini bir ölçüde kabul etmeleri anlamına gelir. Ancak neo klasik yaklaşıma göre bu iş çevrimleri sisteme içkin değildir. Tersine üretim olanaklarında ortaya çıkabilecek değişimler, teknolojik yenilikler ya da politika değişiklikleri gibi aniden gelişen ve zaman zaman da üstüste çakışan beklenmedik dışsal şoklara verilen tepkilerden kaynaklanmaktadır. Bu gibi durumlarda rasyo-nel ekonomik özneler tam bilgiye dayalı olarak oluşturduklarını düşündükleri beklentilerinde yanılabilirlerdir. Anlaşılabileceği gibi, Neo klasik yaklaşıma göre ekonomideki dalgalanmalar piyasa sis-teminin başarısızlığından kaynaklanmamakta, aksine ortaya çıkan dışsal şoklara etkin bir tepki olarak görülmekte ve piyasaların bu şokları tam istihdamı yeniden sağlayacak şekilde emeceği iddia edilmektedir (Yıldırım, Çakmaklı ve Özkan, 2011: 168, 170).

Üzerinde farklı yaklaşımlardan geniş bir uzlaşma olan bir başka konu da ekolojik kriz ve bu krizin giderek derinleşmekte olduğudur. Ekolojik sorunların geçmişi Sanayi Devrimine kadar uzansa da ekolojik krizden bahsedilmeye başlanması, yeni bir dünya ekono-mik krizinin belirtilerinin ortaya çıkmaya başladığı 1970'li yıllardır ve artarak devam etmektedir. Elbette ki, bu iki tür krizin çakışması bir tesadüf değildir ve her iki kriz birbirleriyle içsel olarak ilişkilidir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Dünya ölçeğinde yaygınlaşmaya başlayan seri üretim teknolojisiyle artan sanayi üretimi ve doğanın her geçen gün farklı yanlarının metalaştırılarak birikimin mantığı içine katılmasının hızlanması ekolojik sorunların ağırlaşmasında

temel etkenler olmuşlardır¹⁸. Ekolojik sorunları 20. yüzyılın ortasında aniden ortaya çıkmış gibi göstermek doğru değildir, ancak bu tarih, söz konusu sorunların ağırlaşarak daha hissedilir hale geldiği bir dönemeç olarak görülebilir. Bu dönemde ekolojik sorunların ağırlaşmasında şüphesiz dünya savaşlarının da büyük rolü olmuştur. Çünkü savaşın kendisi dünya ekosistemi için büyük bir felakettir.

1980 sonrası dönemde ekonomik krizi aşmak için dizayn edilen neo liberal politikalar eşliğinde ortaya çıkan uluslararası yeni işbölümü çerçevesinde gelişmiş ülke halklarından yükselen toplumsal tepkilerin de etkisiyle üretimin ekolojik bozulmalar yaratacak bölümleri, taşeronluk sistemi çerçevesinde dünyanın görece olarak daha az gelişmiş coğrafyalarına aktarılmıştır. Krizin aşılması çerçevesinde doğanın bir birikim stratejisi haline getirilmesi (bkz. Smith, 2007) fikri Birleşmiş Milletler Çevre Örgütü (UNEP), Dünya Bankası (WB), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi uluslararası kuruluşlar ve sistemin önde gelen kurumlarınca sözde çevreci bir söylemle yaygınlaştırılmaya başlanmış ve teorik çerçevesi hazırlanmıştır. Neo klasik yaklaşımın devamı niteliğindeki Yeni Kurumcu Ekonomi (YKE) yaklaşımı bu bağlamda 1990'lı yıllarda önem kazanmıştır. Söz konusu yaklaşım temelinde eksiksiz işleyen bir piyasa sisteminin doğanın farklı fonksiyon, süreç ve boyutlarına fiyat biçilerek mülkiyet haklarının belirlenmesi yoluyla mümkün olabileceği savunulmaya başlanmıştır. Ekolojik krizin çözümü dışsalılıkların içselleştirilmesi ve bu anlayışın kirleten öder gibi düz

¹⁸ ABD Uzay Araştırmaları Enstitüsü NASA'ya göre son 650.000 yılda 7 buz çağı yaşanmıştır. En son 7000 yıl önce başlayan buz çağı modern iklim çağının, yani insan uygarlığının başlangıcıdır. Buz çağı döngülerinin büyük bir kısmı Dünyanın güneş etrafında dönerken yörüngesinde meydana gelen küçük farklılıkların dünyanın aldığı güneş ışını miktarını değiştirmesinden kaynaklanır. Bugünkü küresel ısınma %95 olasılıkla 20. Yüzyılın ortasından beri insan aktivitelerinden kaynaklanmasıyla diğerlerinden ayrılır. Artan sera gazı emisyonunun küresel ısınmanın nedeni olduğuna şüphe yoktur. <https://climate.nasa.gov/evidence/>

mantığa hitap eden bir biçimde sloganlaştırılması sürdürülebilirlik söylemi çerçevesine oturtulmuş, böylece kapitalizme çevreci/yeşil bir yüz kazandırılmaya başlanmış ve günümüze kadar adım adım hem sistemin ana uluslararası kuruluşlarının toplantı ve raporlarında işlenmiş hem de bu kuruluşlarca fonlanan sivil toplum örgütlerince geliştirilerek yaygınlaştırılmıştır. Ancak bu raporlarda önerilen politikalar incelendiğinde ekolojik sorunların çözümünün bedelinin en hızlı kirletenlere değil, en az kirletenlere yüklendiğı görölmektedir.

Çözümü biyofiziksel varlıkların fiyatlanması bulan bu yaklaşım “piyasa başarısızlığı”nın ardındaki güç ilişkilerini gözardı etmekte, hatta gözlerden saklamaktadır. Bu perspektifle geliştirilen “Yeşil Ekonomi” den hem yeni yatırım ve istihdam alanları açması hem de çevresel sorunlara çözüm getirmesi, hatta yoksulluğı yer-yüzünden silmesi beklenmektedir. Bu yıllar aynı zamanda sermayenin ikinci döngüsünün yaşandığı (kavram Harvey, 1981), yani krizini ertelemeye çalışan sermayenin “can havliyle” mekânsal yatırımlara aktığı ve doğanın artan ölçüde metalaştırılarak, özelleştirilerek ve finansallaştırılarak yeniden üretilmesinin hızlandığı yıllardır. Bu bir tezat değildir. Yeşil ekonomi, tam da çevreci bir görüntü altında doğanın farklı süreçlerinin ve özelliklerinin kara çevrilmesini ifade etmektedir. Sistemin temel uluslararası kurumlarınca çare olarak sunulan politikalar bir yandan sermayeye yeni birikim olanakları açarken, diğer yandan ekolojik sorunları çözmek bir yana daha da ağırlaştırarak sorunun bir parçası haline gelmektedirler.

Bu çalışmada, Harvey’in ekonomik kriz dönemlerinin sermayenin yeniden yatırımlara çevrilmesi için yeni ve karlı alanlar bulma güçlüğü ile karşılaştığı dönemler olduğu yaklaşımından hareketle, yeşil ekonomi söyleminin ardında çevresel kaygılardan çok, doğanın, sermaye birikiminin krizini aşması ve hızlanması için karlı yatırım fırsatları sunan bir alan olarak görülmesinin bulunduğu öne sürülecektir. Yeşil ekonomi anlayışının Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) gibi uluslararası kurumlar tarafın-

dan, özellikle 2008 küresel krizi sonrasında daha çok vurgulanması ve 1929 bunalımını aşmak için dönemin ABD Başkanı Roosevelt tarafından uygulanan Yeni Düzen (New Deal) politikalarından esinlenerek, Yeşil Yeni Düzen (YYD - Green New Deal)) ismi verilen politikaların dolaşıma sokulması bunun açık göstergesidir.

Bu çalışmada öne sürülen argüman sözkonusu uluslararası kuruluşların raporları izlenerek desteklenmeye çalışılacaktır.

Yeşil Ekonomi Nedir?

Yeşil ekonomi hakkında yapılan birçok çalışma, konu üzerinde geniş bir uzlaşma sağlanamadığını ifade eden bir cümle ile başlar. Aslında, üzerinde uzlaşma sağlanması da mümkün değildir. Çünkü Dünya nüfusunun farklı kesimleri için farklı anlamları vardır. Aşağıdaki bölümde ayrıntılı olarak analiz edildiği gibi kavram olarak geçmişi çok uzun değilse de kavramın ortaya çıkışını hazırlayan süreç çok daha eskilere dayanmaktadır. Kavramın tek başına ele alınışı da farklı boyutlarıyla anlaşılmasını engellemektedir. Çünkü yeşil ekonomi anlayışı bir bütünün parçasıdır ve belli bir bağlama oturtulmadan anlaşılması zordur. Yeşil ekonomi kavramı ve politikalarının kökeni Pearce Markandya ve Barbier'in (1989) *Blueprint for a green economy* adlı raporuna kadar geri gitmektedir (Turhan ve Gündoğan, 2017: 282). Ancak kavram özellikle krizin yoğunlaştığı 2008 yılından itibaren Yeşil Yeni Düzen çerçevesinde popülerlik kazanmıştır (Unmüßig, Fatheuer, Fuhr, 2016).

Yeşil ekonomi, kapitalizmin neo liberal döneminin temellerini oluşturan Küreselleşme, sürdürülebilirlik ve yönetim söylem ve düzenekleri çerçevesinde incelendiğinde anlam kazanmaktadır. Küreselleşme, sürdürülebilirlik ve yönetim kapitalizmin en uzun krizinin derinleştiği 1990'lı yıllarda uluslararası kuruluşlarca kurgulanan Yeni Dünya Düzeninin farklı alanlardaki birbirlerini tamamlayan düzenlemelerini ve süreçlerini temsil ederler. Kapitalizmde krizler sermaye birikim hızının düşme eğiliminde olduğu dönemler-

dir. Oysa sistemin sınırsız birikim mantığı sermayenin sadece birikimini değil, aynı zamanda hızlı birikimini de gerektirmektedir. İşte Küreselleşme, sürdürülebilirlik ve yönetim söylemleri sermayeye bu temel ihtiyacını karşılayacak, farklı coğrafyalar ve sektörler arasında hızlı dolaşımına ve değerlendirilmesine olanak verecek düzenlemelerin dünya ölçeğinde yapılması için gerekli ideolojik, yasal, kurumsal çerçeveyi sunmakta ve bu düzenlemelerin demokratikleşme ve çevreye duyarlılık maskesi altında meşrulaştırılmasına olanak vermektedir.

Doğal zenginliklerin kıtlaşması, bu yeniden kurumsallaştırma sürecinin nedeni değil, sonucu olmuştur (Heynen ve Robbins, 2005: 6). Kıtlaş(tırıl)an ekolojik ortamlar kapitalizme karlı yatırım olanakları açacak alanlar olarak görülmektedir. Çünkü kıtlaştırmayla birlikte biyoçeşitliliğin korunması adı altında sermayeye yeni sembolik ve fiziksel genişleme alanları açılmakta, yeni çitleme ve koruma temelli iş olanakları ortaya çıkmaktadır (Brockington ve Duffy, 2010: 469). Bu durum, ekolojinin ve onun bir parçası olan toplumun olabildiğince farklı boyutlarının piyasa ilişkilerine içerilerek değişim değerlerine tabi tutulması ile birlikte ekolojik krizi derinleştirmektedir.

Yeşil ekonomi adının aynı yıllarda uluslararası kurumlarca sıkça kullanılır olması bu çerçevede anlam kazanmaktadır. 1990'lı yıllarla birlikte kapitalizm yeşile boyanmış bir şekilde karşımıza çıkmakta ve ekolojik duyarlılığı yüksek olan kesimlerde bile kafa karışıklığına neden olmaktadır. Sürdürülebilirlik, küreselleşme ve yönetim gibi yeşil ekonomi de kavramsal olarak olumlu çağrışımlar uyandırmakta, ekolojik tahribatları giderecek, ekolojiye daha duyarlı ekonomik politikalar izleneceği, kirliliğin önleneyeceği, tüketimin doğanın korunmasına yönelik biçimde yapılmasının teşvik edileceği, üretim süreçlerinin bu ilkelere uygun hale getirileceği gibi algılara yol açmaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Örgütü UNEP'in tanımına göre:

“Yeşil ekonomi mal ve hizmetlerin uzun dönemde gelecek nesilleri önemli çevresel risklere ya da ekolojik kıtlıklara maruz bırakmayacak ve insanın esenliğinin artması sonucunu verecek biçimde üretimi, bölüşümü ve tüketimiyle ilişkili ekonomik faaliyetler sistemidir” (UNEP, 2010: 3).

UNEP’e göre yeşil ekonominin gerçekleştirilmesinin yolu, yatırımların karbon emisyonlarını ve çevresel kirliliği azaltacak sistemlere yönlendirilmesi, enerji ve kaynakların etkin kullanılması, biyoçeşitlilik kaybının önlenmesi, çevresel risklerin ve ekolojik kıtlıkların azaltılmasından geçmektedir. Bütün bunlar aynı zamanda gelirler ve istihdam artırılarak, dolayısıyla sosyal eşitlik sağlanarak gerçekleştirilecektir (UNEP, 2011).

OECD, yeşil ekonomi çerçevesinde geliştirilen yeşil büyümeyi ise,

“ refahımızın temeli olan doğal varlıkların (assets) kaynak ve çevresel hizmetler sağlamaya devam etmesini güvence altına alırken ekonomik büyüme ve gelişmeyi canlandırma” (OECD, 2011).

olarak tarif etmektedir. OECD’ye göre yeşil büyüme sürdürülebilir büyümenin yerine getirilmiş değildir. Çerçeveyi hala sürdürülebilir büyüme oluşturmaktadır, yeşil büyüme daha dar kapsamdadır ve işlevsel politika araçlarını içermektedir (OECD, 2012). Bu kuruluşların insan merkezli doğa anlayışıyla kaleme alınan raporlarında doğal süreçler ve fonksiyonlar, insanın kullanımı için var olan hizmetler, ekosistemin farklı özellikleri fiyatlanarak üzerinden kar edilecek doğal sermaye¹⁹ olarak görülmektedir. Örneğin diğer özel-

¹⁹ Dünya Bankasının Inclusive Green Growth (Kapsayıcı Yeşil Büyüme) başlıklı raporunda doğal sermayenin üretim fonksiyonunda kullanılan üretken bir faktör olduğu anlayışının neo klasik teoriye ancak 1970’lerde dâhil edildiği, çevre yatırımlarının aynı zamanda çevrenin korunmasına ve verimliliğin artmasına neden olacağı, hatta korumanın kendisinin çevresel bir yatırım olduğu, böylece daha yeşil yatırımlarla çıktının artırılacağı öne sürülmektedir. Ancak büyüme ve korumanın birlikte gidebilmesi için önce dışsallıkların fiyatlanarak içselleştirilmesi ve mülkiyet haklarının belirlenmesi şart koşulmaktadır. (World Bank, 2012: 34).

liklerinden soyutlanarak ormanların sadece karbon tutma kapasite-leri hesaplanmakta, potansiyel karbon rezervlerine değęer biçildikten sonra gelişmiş ölkelere ve çokuluslu şirketlere karbon kredileri satılmakta ve bu krediler karbon piyasasında kirletme izinleri olarak alınıp satılmaktadır. Bu durumda genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ölkelerden karbon kredilerini satın alan büyük şirketler ve zengin ölkeler kirletme hakkını da satın almaktadırlar (Solon, 2012). Aynı mantık farklı sözde yeşil işlere uygulanmakta ve bu yolla yatırım olanakları çeşitlendirilmektedir. Ekolojik tahribata uğrayan alanların eski haline döndürölmesi önemli bir iş alanı haline getirilerek, bu tür işleri alan firmalar tahvil çıkarılması yoluyla yatırımlarını fonlamaktadırlar. Böylece doğa spekülâtif işlemlere konu edilerek finansallaştırılmaktadır. OECD (2012) gelişmekte olan ölkelerin seragâzı emisyonunda daha az payları olmakla birlikte, gelişmiş ölkelerin izlediğı yolu izlerlerse küresel sera gazı emisyonunun artacağını, dolayısıyla büyümek için gelişmiş ölkelerin izlediğı yolu izlemek yerine doğal kaynak bağımlılıklarını yeşil büyüme yoluyla avantaja çevirebileceklerini öne sürmektedir.

Bu raporlarda başlangıçtan beri önerilen ekonomik politikalar-daki genel mantık piyasa mekanizmasının işleyişine dokunmadan, üretim ayağında yeşil ürünler ve teknolojilerin sübvansiyonlarla desteklenmesi, yeşil olmayan ürün ve teknolojilerin ise vergileme, destekleri kesme gibi caydırıcı politikalarla yatırımların “kahverengi ekonomiden yeşil ekonomiye” (Svendsen, 2013) yönlendirilmesi biçimindedir. Böylece gayrı safi milli hasılda artışlara dayalı bir büyüme anlayışı devam ettirilmektedir. Tüketim ayağında ise üretilen yeşil ürönlere talep oluşturmak için tüketicilerin yeşil ürünleri ve yöntemleri kullanmaya özendirilmesine yönelik politikalar izlenecektir. Liberal anlayışa dayalı bu yaklaşımlar, yine liberal teoride her zaman olduğı gibi farklı gelişmişlik düzeyinde olan ölkeler ve farklı toplumsal sınıflar için çıkar uyumu temelinde analiz yapmaktadır. Sorunun varolanın özüne dokunmadan, bir politikalar setinden başka bir politikalar setine geçişle çözülebilecek idari-teknik bir

konu olarak ele alınıp depolitize edilmesine Swyngedouw (2015) yerinde bir kavramlaştırmayla piyasa çevreciliği ismini uygun görmektedir. Bu kurumların yıllardır yayınladıkları raporlarda karbon-dioksit emisyonu iklim krizinin baş nedeni olarak görüldüğü için vurgu özellikle “temiz” enerji üretimi yoluyla düşük karbonlu büyümenin gerçekleştirilmesine yapılmakta ve karbondioksit düzeyi eski haline getirildiğinde iklim sorununun çözüleceği algısı yaratılmaktadır.

Yeşil büyüme politikalarının bir diğer iddiası da yoksulluğun kökünün kurutulmasıdır. Bu çerçevede gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak önerilen en temel politika, düşük karbon emisyonu politikaları izlemeleri halinde finansal-teknik destek verme şeklindedir. Bu ülkelere doğal “sermayelerini” kullanarak, yeni tarım alanları açmadan varolan tarım alanlarında verimliliği artırarak karbon düzeylerini düşük tuttuklarında, yaptıkları eko-hizmetler karşılığında alacakları finansal desteklerle gelişmelerini gerçekleştirebilecekleri tavsiye edilmektedir (OECD, 2012: 10).

İkinci Dünya savaşı sonrası dönemde geliştirilen ortodoks kalkınma teorileri de farklı nedenlerle gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın dış kaynakla finansmanını öngörüyordu. Bugün de aynı mantık değişmiş görünmüyor. Tek farklılık, söz konusu teorilerle, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin daha önce izlediği yoldan giderek gelişebileceklerinin öne sürülmesiydi. Yeşil ekonomi konulu hemen hemen bütün uluslararası rapor ve yayınlarda yoksulluğun ortadan kaldırılmasına vurgu yapılırken, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelere bugün, sizler bizim yaptığımızı yapmayın, biz kirletmeye ve aşırı üretim ve tüketim düzeylerimizi sürdürerek büyümeye devam ederken, siz düşük karbonlu büyümenin maliyetine katlanarak, fakir kalmaya devam edebilirsiniz mantığı ile yaklaşmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin yarattığı kirliliğin bedeline az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ve bu ülkelerde toplumun en zayıf kesimleri katlanırken, bir yandan da dış kaynağa bağımlılıklarının sürdürülmesi öngörülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin öde-

dikleri bedel burada bitmemektedir. Çoban'a göre (2016) iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı olumsuzluklardan da en fazla gelişmekte olan ülkeler etkilenmekte ve yerlilerin yoksulluğunu arttırmaktadır. İklim değişikliği tarım sezonunu daraltmakta, su kaynaklarını etkilemekte ve gıda fiyatlarını arttırırken, gıda güvensizliğine yol açmaktadır. İklim değişiminin hem sonucu, hem de göstergesi olan sel, kuraklık, aşırı soğuk ve sıcak hava dalgaları, kasırga, tayfun gibi aşırı hava olayları artmıştır. 2019 yılında ve uzun dönemde felaketlerden en çok etkilenen ülkeler arasında Haiti, Filipinler ve Pakistan gibi ülkeler baş sıralarda gelmektedirler (Eckstein vd. 2019). Aşırı hava olayları ve ekolojik tahribat farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeleri eşitsiz bir biçimde etkilediği gibi farklı toplumsal sınıfları da eşitsizlikleri derinleştirecek biçimde etkilemektedir. Tarım topraklarında üretim düşüşleri yoksulların gelirlerini düşürmekte, hava ve toprak kirliliğine maruz kalan endüstriyel üretimin yoğunlaştığı yerlerde yoksullar yaşamaktadırlar. Kapitalizm ekonomik krizi farklı sektörler, mekanlar ve zamanlar arasında kaydırarak erteleyebildiği gibi, ekolojik krizi de kirli endüstrileri yoksulların yaşadıkları bölgelere kaydırarak dolaştırabilmektedir (Harvey, 2014: 147).

Yukarıda da belirtildiği gibi yeşil ekonomi yaklaşımı kapitalizmin sürekli büyüme mantığını devam ettirmede bir sakınca görmekte, “kıt” kaynakların etkin ve verimli kullanımının temiz enerji kaynaklarıyla gerçekleştirilmesini sorunun çözümü için yeterli görmektedir. Harvey (2010: 27) kapitalizmin “sağlıklı” devamının yıllık minimum yüzde 3 birikimli büyüme ile sürdürülebileceği üzerinde ekonomistler arasında bir uzlaşma olduğunu belirtmekte, ancak sistemin krize girmemesi için yaratılan bu gelirin yeniden karlı yatırımlara çevrilmesi gerekmekte, çevrilemediğinde aşırı birikim krizlerine yol açmaktadır. Dünya toplam üretiminin değeri 1820-2018 arası yaklaşık iki yüz yılda 124 kattan fazla artmıştır²⁰. Böylesine bir

²⁰ Dünya toplam mal ve hizmet üretiminin değeri, 1820'de (1990 sabit fiyatlarla) 694 milyar dolardan (Angus Maddison'dan aktaran Harvey 2010: 26), 2018'de cari fiyatlarla yaklaşık

büyüme yoksulluk, eşitsizlik gibi problemleri azaltmak yerine keskinleştirdiği gibi büyük ekolojik bedellere yol açmıştır ve açmaya devam etmektedir. Sürekli büyümenin gelişmenin temel ölçütü olarak alınması anlayışı sorgulanacak yerde, hâkim yaklaşımlar sürekli büyümenin daha az karbon emisyonu ile gerçekleştirilebileceği sözde temiz enerji teknolojilerinin yaygınlaştırılmasına odaklanmaktadır. Üretim, bölüşüm ve tüketim sisteminin doğanın ve toplumun ihtiyaçları gözetilerek, daha adil sosyo-ekolojik ilişkiler temelinde karbon emisyonunu mümkün olan en düşük seviyede tutacak şekilde tasarlanmasında ve örgütlenmesinde karşı çıkılacak bir taraf yoktur. Ancak sürekli büyüme mantığına uygun üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkileri devam ettiği sürece ormanların, suyun, toprağın ve dolayısıyla bütün canlıların yok edilmesinin ve atık üretiminin önüne en “temiz” enerji kullanımı ile bile geçilemeyeceği açıktır.

Günümüzde krizi aşma çabalarının bir parçası olarak yeşil ekonomi adıyla dolaşıma sokulan çok çeşitli politikalarla ve yöntemlerle sermayeye geniş ve kârlı yatırım alanları açılmakta, hatta bu alanlardaki yatırımlar finansallaştırılarak milyarlarca dolarlık türev piyasaları yaratılmaktadır. Ekosistemin uğradığı tahribat sonucu ekolojik ortamların kısıtlanması çelişkili olarak sermayeye karbon emisyonunu azaltacak yeni çevre teknolojileri, karbon borsası, ekolojik tahribatların şirketlerce giderilmesinin bir işkolu olarak görülmesi (Purkis, 2018: 74) çevre dostu olarak etiketlenen ürünlerin tüketiminin teşviki ile yeşil etiketli ürünlerin üretimi, organik gıda üretimi gibi yeni ve kârlı birikim alanları yaratmakta, sermayeye değerlendirme alanları açmaktadır. Hatta Neil Smith’e göre (2007: 27-28) yeşil ekonomi adı altında doğa yeniden üretilmekte, biyoteknoloji yoluyla organik materyaller laboratuvarında üretilip

86 trilyon dolara çıkarak 124 kat artmıştır. Satın alma gücü paritesine göre hesaplandığında ise fark yaklaşık 197 kata çıkmaktadır <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD>

çevresel türevler, ekolojik krediler, şirket hisseleri biçiminde finansallaştırılmaktadır. Smith'e göre (2007: 29) kapitalizmde sermaye her zaman doğa üzerinden dolaşımını gerçekleştiriyordu, şimdi doğanın dolaşımının sermaye üzerinden gerçekleştirildiğı ve bunun bir birikim stratejisi haline getirildiğıne tanık olmaktadır. Castree ise (2008a ve 2008b) Harvey'in mekânsal çözüm/sabite kavramından esinlenerek, doğanın çok çeşitli boyutlarının farklı ölçeklerde piyasa-salaştırılmasına kapitalizmin aşırı birikim sorununa çevresel yada sosyo-ekolojik çözüm olarak bakmaktadır. Özetle, ekonomik krizin derinleşmesi ile birlikte birikimde vurgu mekanın/doğanın üretimine kaymış, yeşil ekonomi söylemi bunun çevreci bir görünüm altında yapılmasına olanak vermiştir.

Yeşil ekonomi doğanın metalaştırılması, özelleştirilmesi ve finansallaştırılmasının yollarını açarak ekolojik tahribatı arttıran, varolan sosyo-ekolojik eşitsizlikleri derinleştiren, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında yeni bağımlılık örüntüleri yaratan politikaları meşrulaştıran bir söylem olmanın ötesine geçememiştir.

Uluslararası Yayınlarda Yeşil Ekonomi ve Kriz İlişkisi

Bu bölümde yeşil ekonomi fikrinin gelişimi ve ekonomik krizle ilişkisi Dünya Bankası, UNEP, OECD gibi sistemin ana uluslararası kurumlarının raporlarından izleri sürülerek sorgulanmaya çalışılacaktır. Kavramın arkasındaki sürdürülebilirlik anlayışı yeni olmakla birlikte, kendisinin formüle edilerek yaygınlaştırılması özellikle krizin derinleştiğı 2008 yılında olmuştur. Dünya ekonomisinin krizinin devam ettiği günümüzde artık Neoklasik, Yeni Kurumcu ve Yeni Keynesyen yaklaşımların bir karması biçiminde geliştirilen Yeni Yeşil Düzen (YYD) biçimini almıştır.

Yeşil Ekonomi fikri 1989'da Pearce vd. den sonra 2006 yılında İngiliz hükümeti tarafından görevlendirilen Dünya Bankasının baş ekonomistlerinden Sir Nicolas Stern tarafından hazırlanan "The Economics of Climate Change" (İklim Değişiminin Ekonomisi) adlı

çalışmada yeniden ele alınmıştı. Bu çalışmada öne sürülen argümana göre küresel iklim değişikliğine karşı hızlı ve kararlı politikaların uygulanması uygulanmamasından daha “ekonomik” görülüyordu. Aynı ekonomik akılla küresel ısınma en geniş etkisi bulunan, en büyük “piyasa başarısızlığı” olarak görülüyor ve çare olarak yine karbon ticareti ve kirleten öder mantığıyla karbon vergisi öneriliyordu (bkz. Stern, 2006).

“... Düşük karbonlu enerji teknolojileri ve diğer düşük karbonlu mal ve hizmetler geliştirildikçe, iklim değişikliğine karşı önlem önemli iş fırsatları da yaratacaktır. **Bu piyasalar her yıl yüzlerce milyar dolarlık piyasa büyüklüğüne ulaşabilecek**, beraberinde söz konusu sektörlerde istihdamı da arttıracaktır. Dünya, iklim değişikliğini önlemek ve büyüme ve gelişmeyi ilerletmek arasında seçim yapmak zorunda değildir... İklim değişikliği ile mücadele etmek uzun dönemde büyüme yönlü bir gelişme demektir.” (Stern, 2006: viii)

Bu raporun etkisiyle anaakım iktisat içinde uygun çevre politikalarının, yaratacağı maliyetlerin üzerinde getirisi olan yeni yatırım olanakları ortaya çıkaracağı konusunda yaygın bir görüş birliği ortaya çıkmış ve “doğal sermayenin” sayısallaştırılarak ölçülmesi temel önemde bir konu olarak anaakım iktisat içinde merkezi yerini almıştır²¹. Daha sonra UNEP, Dünya Bankası ve OECD tarafından yayınlanan raporlarda yeşil ekonominin sadece “yüzlerce milyar dolarlık” yeni yatırım ve istihdam olanakları anlamına gelmediği

²¹ TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity) projesi, UNEP, Avrupa Komisyonu ve G8+5 ülkelerinin çevre bakanlıklarının desteğinde, 2007 yılında Dünyada ekolojinin sunduğu “hizmetlerin” ve biyoçeşitliliğin ekonomik değerlerinin hesaplanmasına yönelik başlatılmış bir projedir. Ekosistemin en etkin korunmasının, biyoçeşitlilik ve ekohizmetlerden elde edilen ekonomik faydanın, onların kaybindan ortaya çıkacak ekonomik maliyetten fazla olduğunda başarılabilceği fikrine dayalıdır. En son Sentez Raporu 2010 yılında yayınlanmıştır. Fikir babası Pavan Sukhdev aynı zamanda UNEP’in Yeşil Ekonomi Girişimi’nin lideridir. Yaşam döngüsü birbiriyle iç içe geçmiş birçok ekolojik sistemin/zenjinliğin tek bir parasal boyuta indirgenmesinin olanaksızlığı bir yana, bu yaklaşımın yol açtığı etik sorunlar oldukça önemlidir. <http://www.teebweb.org/about/the-initiative/>

aynı zamanda güçlü bir büyümeye yol açacağı, hatta büyümenin motoru olacağı iddia edilmeye başlanmıştır (Unmüßig, Fatheuer ve Fuhr, 2016). Kapitalizmin başlangıcından beri sayısallaştırma, ölçme, kodlama ve standartlaştırma çabaları bu çabanın konusu olan öznelerin karlı yatırımlara çevrilmesi ile ilgilidir. Ancak çevre ve büyüme arasında çelişkili olmayan bir ilişkinin olduğu anlayışının tarihi bu rapordan daha eskidir. Çevre ve büyüme arasındaki ilişkiye vurgu ilk kez 1972 yılında Stockholm’de yapılan BM İnsan Çevresi Konferansında ve yine aynı yıl Roma Kulübü’nün *Büyümenin Sınırları* başlıklı raporunda yapılmıştır. Bu raporda sanayi ve tarım üretimindeki artışlar dolayısıyla büyüme, aşırı kaynak kullanımı ve çevre kirliliği tamamen nüfus artışına ve bu artış kaynaklı artan talebe bağlanmıştır. Liberal iktisat hemen hemen ele aldığı her soruna nüfus artışı ve ona bağlı olarak artan talebe vurgu yaparak açıklama getirir. Hatta raporda nüfus artışının doğal “kaynakların” yetersiz kalmasına ve dünyanın yaşanabilirliğinin tehlikeye girmesine yol açacağı öne sürülmüştür (Meadows vd., 1972: 23). Meadows vd. ‘nin 2005²² yılında tekrarladıkları aynı isimli çalışmada fakirliğin bir kısır döngü olduğu ve çevre sorunlarının temel nedeni olan nüfus artışına fakirliğin yol açtığı şüpheye yer bırakmayacak biçimde ifade edilmiştir

“Yoksulluk nüfus artışına ya da nüfus artışı yoksulluğa yol açar. Gerçekte, bu birbirini besleyen döngünün fakir bölgelerde yaşayanların davranışları üzerinde güçlü etkisi vardır. Bu bir sistem tuzağı haline gelir. Yani “zaten başarısız olana daha düşük başarı kısır döngüsü fakiri fakir tutar ve nüfusu arttırır” (Meadows vd. 2005: 45)

²² Stern’den 1 yıl önce 2005 yılında Meadows, Randers ve Meadows *Limits to Growth* (Büyümenin Sınırları) isimli çalışmalarını ilk çalışmadan 30 yıl sonra güncelleyerek yayınlamışlardır. Bu çalışma da iş, bilim ve devlet insanlarından oluşan Roma Kulübü’nün talebi ve Volkswagen Vakfının finansal desteğiyle hazırlanmıştır.

Bu gelenek 1789 yılında Malthus nüfus kuramını geliştirdiğinden beri değişmemiştir. O da bir gün Dünya kaynaklarının geometrik olarak artan nüfusa yetmeyeceğini öngörerek fakirlerin üremeleri için onların arasında vebanın yaygınlaşmasını teşvik etmeye kadar korkunç çözümler önermekten geri kalmamıştı (Hunt ve Lautzenheiser 2011: 115). Ancak raporda insan ihtiyaçlarını karşılamak yerine kar amaçlı sınırsız üretimin yol açtığı kaynak israfı söz konusu bile edilmemiştir. Hâlihazırda Dünyada nüfusun 1,5 katını besleyebilecek miktarda gıda üretilmektedir. Buna rağmen Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütüne (FAO, 2017) göre Dünyada yaklaşık 1 milyar kişi açlık sorunu yaşarken, her yıl üretilen gıdaların üçte biri, yani 1.3 milyar ton besin çöpe atılmaktadır. Sadece çöpe atılan besinlerle bile kötü beslenenlerin iki katını doyurmak olanaklıdır. Bu gıdaların üretimi, depolanması, pazarlara ulaşımı vb. gibi faaliyetler göz önüne alındığında doğal zenginliklerin aşırı kullanımı, emek ve enerji israfı, atmosfere aşırı karbon emisyonu, artan çöp üretimi gibi etkileri toprak, su, hava kirliliği, küresel ısınma, okyanusların yükselmesi ve biyoçeşitliliğin kaybı gibi birçok ciddi ekolojik sorunlara yol açmaktadır. Dünyada kaynakların savurganca kullanımından ve aşırı tüketimden en fazla Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkeleri sorumludur. Oysa bu raporlarda nüfus artış hızının düşük olduğu ülkelerin gelişmiş ülkeler olduğu belirtilerek çevresel sorunların kaynağı olarak yine az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ve yoksulluğa işaret edilmektedir. Raporların ekolojik sorunları aşırı tüketime bağlayan mantığına uygun bir ölçüm olan ekolojik ayak izi ölçümleri bile küresel ısınmanın asıl sorumlularının gelişmiş ülkeler olduğunu göstermektedir. UNDP'ye göre dünyanın kişi başına biyokapasitesi 1,7 gha'dır (küresel hektar). Dünyada kişi başına ekolojik ayak izi ise bunun oldukça üzerine çıkmıştır ve 2,8 gha'dır (Lin vd. 2018:14). Doğa üzerinde insan faaliyetlerinin yükünü gösteren ekolojik ayak izi hesaplamalarına göre 2014 yılında Fransa'nın kişi başına ekolojik ayak izi 4,7; İngiltere'nin 4,8; Almanya'nın 5,1; Hollanda'nın 5,9; İsveç'in 6,4; Kanada'nın 8,2;

ABD'nin 8,4'ken; Kongo'nun 0,8; Hindistan'ın 1,1; Brezilya'nın 3,1; Türkiye'nin 3,2; Çin'in 3,7'dir²³. Bugünkü tüketim düzeylerinin sürdürülmesi için Dünyadan 1.7 kat daha büyük bir gezegen gerekmektedir (Lin vd. 2018: 15). Tüm Dünyada tüketim düzeylerinin gelişmiş ülkelerin tüketim düzeyine ulaşması için Dünyanın 6,5 katı kadar bir gezegen gerekmektedir.

Verilerden anlaşılabileceği gibi genel olarak gelişmiş ülkelerde yaşayanlar o ülkelerin biyokapasitelerinin çok üzerinde bir ayakizine sahipken²⁴, daha az gelişmiş ülkelerde yaşayanların çoğu biyokapasitelerinin ya çok az üzerinde ya da oldukça altında bir ekolojik ayakizine sahiplerdir. Kapasitesinin çok üzerinde kişi başına ekolojik ayakizi olan ülkelere yaşayanların sadece kendi kaynaklarını değil, dünyanın farklı yerlerindeki kaynakları da hem o coğrafyada yaşayanlar hem de gelecek nesiller aleyhine tükettikleri açıktır. Söz konusu ülkelerin hem kirli sanayilerini hem de atıklarını bile geliştirmekte olan ülkelere aktarması ekolojik ayakizlerini düşürdüğü halde biyokapasitelerinin çok üzerinde bir kişi başına ekolojik ayakizine sahip olmaları, Dünya'yı kimlerin kirlettiğini ve BM, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların önerdiği sözde yeşil politikaların işe yaramadığını gösterdiği kadar, Dünya kaynaklarının ne kadar eşitsiz tüketildiğini de göstermektedir²⁵.

²³ <http://data.footprintnetwork.org/#/?>

²⁴ Örneğin 2014 yılında Almanya biyokapasitesinin kişi başına 3.3gha (küresel hektar); Hollanda 4.9; İngiltere 3.6; Japonya 4.2; ABD 4.8; Çin 2.7; Hindistan 0.6; Endonezya 0.3; Türkiye 1.7; Mısır 1.5; Nijerya 0.4 üzerindedir. Bir çok Latin Amerika ve Afrika ülkesindeyse kişi başına ekolojik ayakizi biyokapasitenin altındadır.

²⁵ İnsanlığın ekolojik ayakizi 1961 yılından beri yılda ortalama %2,1 oranında artmaktadır. 2014 yılına gelindiğinde 1961 yılına göre üç kat artmıştır. Biyokapasitesindeki artışa aynı dönemde sadece %0,5'tir. Bu göstergelere göre Dünyada ekolojik sınırlar 1970'lerde aşılmış ve bu aşım yılda ortalama %2 oranında bir hızla artmaya devam etmektedir. 2014 yılında insanlığın ayakizi Dünyanın biyokapasitesini %69,6 aşmıştır. Kişi başına bakıldığında durum daha da vahimdir. Kişi başı ekolojik ayakizi %24 artarken, kişi başına biyokapasite %46 düşmüştür. Toplam Dünya Ekolojik ayakizinin %60'ını karbon ayakizi oluşturmaktadır ve bu oran 1961'de %44'den bu düzeye yükselmiştir. Ekolojik ayakizi en hızlı artan bölge 1980'li yıllardan beri Asya olmuştur (Lin vd. 2018: 9-14). Bunun en

Ekolojik ayak izi ölçümleri tüketim odaklıdır. Oysa sistemin üretim, dolaşım, bölüşüm ve tüketim ilişkilerini ve bu ilişkilerin temelindeki sınıfsal yapının ürettiği sosyo-ekolojik süreci göz önüne almadan, sadece savurganca tüketim düzeylerine yol açan yaşam biçimlerine vurgu yapmak oldukça eksik bir bakışa yol açmaktadır. Kapitalizmin sürekli genişleyen ölçekte üretim mantığını, iklim değişiminin başta gelen nedeni olarak gösterilen atmosfere salınan CO2 miktarlarından izlemek olanaklıdır. Birleşmiş milletler İnsan Hakları Konseyinin son raporuna göre (UN Human Rights Council, 2019), Sahra Altı Afrika, Güney Asya ve Latin Amerika'daki gelişmekte olan ülkeler iklim değişikliği maliyetinin yüzde 75-80'ini yüklenmektedirler. Yine dünya nüfusunun en fakir yarısını temsil eden 3,5 milyar insan karbon emisyonunun sadece yüzde 10'undan sorumluyken, dünya nüfusunun en zengin yüzde 10'u yarısından sorumludur ve bu kesim için daha çok karbon emisyonu daha yüksek kazanç anlamına gelmekte, aynı zamanda yüksek karbon emisyonunun yol açtığı kirlilik ve zararlı etkilerden kaçınma olanakları da diğerlerine göre daha fazla olmaktadır. 1750-2015 yılları arasında atmosfere bırakılan birikimli CO2 emisyonunun yüzde 26,3'ü ABD; 22,8'i AB28; 12,8'i Çin ve 9,3'ü Asya Pasifik ülkeleri kaynaklıdır²⁶. Dünyada en zengin yüzde 1 içinde bulunan bir kişinin kullandığı karbon miktarı en fakir yüzde 10 içinde bulunan bir kişinkinden 175 kat daha fazladır²⁷. Yani nüfusun farklı kesimlerinin aynı "gemide" bulunduğunu söylemek oldukça zordur.

önemli nedenlerinden biri bu tarihlerde Dünya işbölümünün değişmesi ile birlikte erken sanayileşmiş ülkelerin karlılığı düşmüş birçok endüstriyle birlikte kirliliği endüstrileri de bu bölgelere aktarması ve çok uluslu şirketlerin bu bölgelerdeki yağmur ormanlarındaki değerli ağaçları kesimleri sırasındaki faaliyetleriyle yarattıkları tahribat ve ormansızlaştırmadır. Kriz nedeniyle sermayenin ikinci döngüsüne sokulması ile mekânsal yatırımların hızlanması tüm Dünyada doğanın metalaştırılarak sermaye birikimine katılması sürecini hızlandırmıştır.

²⁶ <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>

²⁷ Küresel CO2 emisyonu açısından dünyanın Kuzey ve Güney bölgeleri arasında oldukça net bir farklılık vardır. Sahra Altı Afrika, Güney Amerika ve Güney Asya gibi Güney ülke-

Hem tüketim hem de üretim yönlü verilerin çok açıkça ortaya koyduğu gibi küresel ısınmanın temel nedeni olarak gösterilen CO2 emisyonu ile büyüme arasında doğrudan bağlantı vardır, bu da enerji talebini artırmaktadır.

Meadows vd.'nin 2005 yılında ilkinden 30 yıl sonra yayınladıkları *Büyümenin Sınırları* raporunun vurguları ilkinde göre oldukça farklılaşmıştır. Hatta bir itiraf biçimini almıştır. Ancak bu itiraf bile oldukça dikkatli bir dille yapılmaktadır:

“Büyümenin mutlaka çöküşe yol açmayacağını tekrar etmek önemlidir. Çöküş, büyüme nedeniyle aşırı kullanım olduğunda, yani gezegenin kaynakları üzerindeki talep genişlemesi sürdürülebilir düzeylerin üzerine çıktığında büyümeyi takip eder. 1972’de nüfus ve ekonomi gezegenin taşıma kapasitesinin rahatlıkla altında kalıyordu. Biz bir yandan uzun dönemi analiz ederken bir yandan da hala güvenli bir şekilde büyümenin olanaklı olduğunu düşünüyorduk. Bu belki 1972 için doğrudur, artık 1992’de değil”

Yine de büyüme fikri burada da devam etmektedir:

“...Ancak büyümenin sınırları insanlar, arabalar, evler ya da fabrikalar için sınır değildir, en azından doğrudan değildir. ...Onlar, Dünyanın üretken ve emme kapasitesi aşılmadan, insanlığın doğadan kaynak elde etmesine (tarımsal ürün, ot, ağaç, balık) ve doğaya

lerinde kişi başına CO2 emisyonu yılda 5 tonun (çoğu 1-2 ton) altındayken, Kuzey ülkelerinde 5 tonun üzerindedir. Örneğin 2016 yılında ABD ve Avustralya’da 16,5; Kanada’da 15,5; Rusya’da 11,3; Japonya’da 9,5; Güney Afrika’da 8,4; Çin’de 7,4; İngiltere ve İtalya’da 7 tondur. Hindistan’da 1,84, Brezilya’da 2,35, Nijerya’da 0,55, Türkiye’de 5,1 tondur. Türkiye’nin 2016 yılında toplam seragazı emisyonu 1990 yılına göre yüzde 135 artmıştır. Hatta zengin ülkelerin birçoğunda aylık kişi başı CO2 emisyonu, fakir ülkelerin yıllık kişi başı emisyonunun üzerindedir. 2014 yılında toplam CO2 emisyonunun yarısı enerji üretiminden kaynaklanmıştır; Ulaşım ve endüstriyel üretim ayrı ayrı yüzde 20; yüzde 9 kadarı yerleşim, kamusal ve ticari hizmetler; %1-2 kadarı ise diğer sektörlerdir. Bu veriler sadece CO2 emisyonu ile ilgilidir. Metan ve nitrus oksit gibi diğer seragazı emisyonları da gözönüne alındığında seragazı emisyonu değerleri yükselmektedir. Örneğin Türkiye’nin 2016 yılında kişi başı CO2 emisyonu 5,1 tonken, seragazı emisyonu 6,3 tondur (TÜİK, 2016)

atık bırakmasına (seragazları, zehirli atıklar) getirilen sınırlamalardır.” (Meadows vd. 2005)

Sürdürülebilirlik kavramının tarihi oldukça eskilere dayansa da, çevre ve büyüme arasında çelişki olmadığı fikri, 1987 yılında yayınlanan Brundtland raporunda formüle edilmiş ve sürdürülebilir büyüme anlayışı bu tarihten itibaren popülerlik kazanmaya başlamıştır. 1992 Birleşmiş Milletler Rio Zirvesi’nde ise sürdürülebilir kalkınma ilkeleri belirlenmiştir. 2000 Yılında ise BM Çevre Bakanları Konferansı’nda, çevre ve kalkınma sorunlarının, yönetim anlayışı içinde çözülebileceği ilan edilmiştir (Özlüer ve Özlüer, 2010: 25). Yönetim anlayışının arkasındaki Yeni Kurumsal Ekonomi (YKE) yaklaşımına göre özellikle orman, kıyı, milli park, akarsu gibi ortak kullanıma açık müştereklerin mülkiyet haklarının belirlenerek bunlara fiyat biçilmesi böylece dışsallıkların içselleştirilerek fiyat mekanizmasına dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu anlayışa göre çevresel bozulmaya ve piyasa başarısızlığına yol açan neden, bunların mülkiyetinin belirsiz olması (diğer bir deyişle özelleştirilmemiş olmaları) ve fiyatlanmadıkları için fiyat mekanizmasına dâhil edilememeleriydi. Görüldüğü gibi sorunun çözümünde özel kesime ve piyasalara temel rol verilmiştir. Devletten sadece gerekli düzenlemeleri yaparak yolu açması ve işlem maliyetlerini düşürmesi beklenmektedir. Yani bu alanları özel kesimin karlı yatırımlara dönüştürmesi için gerekli düzenlemeleri yaparak, bunun maliyetlerinin kamu kaynaklarından ödenmesi sağlanmalıdır. Yönetim anlayışının temelindeki yeni kurumsal ekonomi yaklaşımının baş temsilcilerinden North’a göre (1986), işlem maliyetleri devletin etkin mülkiyet haklarını sağlaması, anlaşmaları yürürlüğe koyması ve denetleme fonksiyonlarından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım, özellikle 2008 krizinden sonra güçlenerek yaygınlaşmış ve ekolojik sorunlara tek çare olarak gösterilmeye başlanmıştır. Üstelik canlı cansız tüm yaşam formlarının fiyat mekanizmasına içerilmesi anlamında neo klasik iktisadın bile ötesinde bir liberal piyasa sistemini savunmasına karşın, YKE yakla-

şımı sanki anaakım iktisada bir eleştiriymiş gibi gündemde tutulmaktadır (bu görüş çizgisinde bir çalışma için bkz Lawson, 2006).

“Yeşil ekonomi”, “yeşil işler” ve “yeni yeşil düzen” krizin derinleştiği 2007 ve 2008 yıllarında UNEP ve diğer uluslararası kuruluşların raporlarında en fazla kullanılan kelimeler olmuşlardır. 2007 Aralık ayında Worldwatch Enstitüsü Yeşil İşler Raporu’nu yayınlamıştı (Renner vd., 2007). Burada, daha sonra gelecek raporlarda olduğu gibi, artık ekolojik krizin varlığının inkâr edilemez olduğu, dolayısıyla ekonomide önemli dönüşümlerin yapılması gerektiği, bu konuda hükümetlere, şirketlere ve bireylere görev düştüğü ama aynı zamanda bu durumun çok geniş iş ve istihdam fırsatlarına yol açtığı belirtilmektedir. Raporda ekolojik sorunların enerjinin etkin ve verimli kullanımını teşvik eden, çevresel riskleri ve kirliliği azaltan teknolojik yeniliklerle çözülebileceği ve insanlığın Dünyadaki ayak izinin küçültülebileceği öne sürülmektedir. Sürdürülebilir bir ekonomide yaratılan yeşil işler ise tarımda, sanayide, bilimde ve teknolojide, hizmet sektöründe çevresel riskleri azaltan ancak sömürüye yol açmayan işler olarak tarif edilmiştir (2007: 8). Aynı raporda daha ekolojik mal ve hizmet sektörünün piyasa hacminin 1 trilyon dolara ulaştığı belirtilmiştir (a.g.e. 20). Bu rapora göre hükümetler de finans ve kamu maliyesi ile ilgili politikalarda bir dizi değişiklikler yaparak (kamu yatırımları stratejileri, vergi ve destek politikalarında çevreye duyarlı değişiklikler yapmak; araştırma geliştirme destekleri vermek, uygun uluslararası kalkınma destekleri sağlamak); uygun standartlar, talimatlar, düzenlemeler ve piyasa teşvikleri gibi çok çeşitli düzenleyici önlemler olarak geleneksel sektörlerden yeşil sektörlerle kayışa öncülük etmelidir (a.g.e. 23). Daha sonraki raporlarda yeşil ekonomi, yeşil işler, bunların yarattıkları yatırım ve istihdam olanaklarının hacmi ve devletin çeşitli teşviklerle öncülük rolü gibi konular giderek daha ayrıntılandırılarak vurgulanmıştır.

“Yeşil İşler: Düşük karbonlu sürdürülebilir bir dünyada düzgün işlere doğru” başlıklı (Green Jobs: Towards Decent Work in a Sustainable, Low-Carbon World) UNEP, ILO, IOE ve ITUC²⁸ tarafından Eylül 2008’de yayınlanan rapor, yeşil ekonomi hakkında yayınlanan ilk en kapsamlı rapor olmuştur. Bu raporda devletin bu yeni ekonomi anlayışı çerçevesindeki rolü daha açık bir biçimde tanımlanmıştır. İklim değişikliği ölçeğinde bir sorunun gerektirdiği hız ve boyuttaki kapsamlı ekonomik dönüşümlerin tek başına piyasadan beklenmemesi gerektiği; devletin, uygulayacağı ileri görüşlü politikalarla iş dünyasının *yeşillenmesini* kolaylaştırmasının gerekliliği; hükümetlerin yerel, ulusal ve küresel düzeyde sürdürülebilir işleri teşvik ederken, sürdürülebilir bir geleceği tehlikeye sokacak nitelikteki işlere karşı durmayı göze alması zorunluluğu belirtilmektedir. Ancak asıl niyet daha sonra ortaya konmaktadır:

“İklimi ve doğal kaynakları koruma konusundaki en temel politikalar hiçbir zaman kar getiren politikalar olmayabilir. Bu tür politikalar devletin sorumluluğunda olmalıdır” (UNEP, ILO, IOE, ITUC, 2008: 24).

Burada kastedilen devlet müdahalesi değildir. Devletten maliyetleri kamuya ödeyecek önlemleri alması beklenmektedir.

Yine 2008 yılı Haziranında İngiltere’de Yeşil Yeni Düzen (The Green New Deal Group) Grubunun ilk raporunda Yeşil Yeni Düzen’in (YYD) genel hatları çizilmiş ve küresel sistemin finansal kriz, iklim krizi ve petrol fiyatlarında tırmanış ile kendisini gösteren enerji krizi biçimlerinde üste üste gelen üçlü bir krizle karşı karşıya kaldığı tespiti yapılmıştır (krizin bu üçlü biçimi bundan sonra gelecek bütün UNEP raporlarında tekrarlanacaktır). Aynı raporda, böyle bir durumun 1929 Büyük Bunalımından beri görülmediği, bu nedenle Yeşil Yeni Düzen’i önerdikleri belirtilmektedir. Böylece 2008 krizi

²⁸ UNEP Birleşmiş Milletler Çevre Programı; ILO Uluslararası Çalışma Örgütü; IOE Uluslararası İşverenler Örgütü; ITUC Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu.

ile birlikte yeşil ekonomi anlayışı yeni bir boyut kazanmış ve açıkça farklı biçimleriyle karşı karşıya kalınan krizi aşma programı olarak dizayn edilmiştir. 1929 bunalımı sonrası F. D. Roosevelt tarafından uygulamaya konan Keynesyen Yeni Düzen politikalarından esinlenerek önerdikleri programa bu ismi vermişlerdir. YYD'nin genel hatları bu raporda çizilmiştir. Rapora göre söz konusu programın gerçekleştirilmesinin aciliyeti, 1930'lardaki kriz sırasındaki ve 1939'daki savaşıla ilgili seferberlikten bile daha fazladır. Yeşil Yeni Düzen çerçevesinde düşük karbonlu ekonomiye geçişte önerilen politikalar iki ayaklıdır. Birinci ayakta krizin temel nedeni olarak görülen ulusal ve uluslararası finans sisteminde yapısal dönüşümle birlikte vergileme sisteminde kapsamlı değişiklik; ikincisi ise enerji tasarrufu ve yenilenebilir enerji yatırımları yapmak ve bunu efektif taleple dengelemek için sürdürülebilir bir program oluşturmak. Bu amaçları gerçekleştirmede düşük faiz politikasına temel rol verilmektedir. Böylece yeni enerji ve ulaşım yatırımları yapanlara ucuz kredi sağlanması öngörülmüştür. Büyük petrol firmalarının vergilendirilmesi ve çok çeşitli finansal yeniliklerle sağlanacak gelir de dönüşümün finansmanında kullanılacak diğer politikalar olarak belirlenmiştir. Bütün bu politikaların finansal istikrar, demokratik amaçlar, sosyal adalet ve çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu olduğu, YYD ile *“Dünyaya egemen olan piyasa, devlet, sivil toplum ve ekosistem şeklindeki dört temel sistemin “birlikte düşünmesi sağlanarak” radikal dönüşümlere temel olacak yeni politikaların uygulanmasına olanak sağlanacağı”* (GND Group, 2008: 6) öne sürülmektedir.

YYD programını oluşturan grubun içinde piyasa sistemine eleştiri getirmeyen çevreci örgütler ve partiler, yenilenebilir enerji şirketlerinin temsilcileri, finans ve ekonomi uzmanları²⁹ bulunmaktadır.

²⁹ The Guardian gazetesinin ekonomi birimi Editörü Larry Elliott; Greenpeace International'ın ekonomi biriminin önceki Başkanı ve Finance For The Future'un Eşbaşkanı Colin Hines; Friends of the Earth'ün önceki Başkanı Tony Juniper;

Programda devletin büyük ölçekli yeşil altyapı yatırımlarını yapması, gerekli teknolojik yenilikler için teşvikleri vermesi ve iklim konusunda yavaş davranmaya eğilimli piyasaları bu yöne çekecek düzenlemeleri yapması beklenmektedir. Yine finansal sistemin liberalleştirilmesinin sonucu ortaya çıktığı düşünülen 1929 krizini aşmak için uygulanan Keynesyen politikaların, bu kez yeşillenmiş yarı Yeni Kurumsalcı yarı Neoklasik ve yarı Keynesyen soslu hali yeni bir paradigmaymış gibi dolaşıma sokulmaktadır. Tespit edilen üçlü krizin, kaynakların israfına ve aşırı kullanımına yol açan sistemin işleyişi ve güç ilişkileri ile ilgisi sorgulanmak yerine, bilindik Keynesyen politikalarla kamu harcamalarının arttırılması ve etkinlik ve verimlilik gibi alışlagelmiş anaakım kavramlarıyla yeşil ekonomiye çare olarak işaret edilip bir kez daha sermaye birikimine hız kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ancak raporda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen politikalar eşliğinde uygulanan seri üretim teknolojisinin yaygınlaşmasıyla atbaşı giden aşırı üretim-tüketim toplumunun yaygınlaşmasının yol açtığı ekolojik tahribattan söz edilmemektedir. Etkinlik ve verimlilik artışı daha hızlı büyüme anlamına gelmektedir, bu da daha fazla üretim, enerji ve kaynak kullanımı ve atık üretimi demektir (BUKO, 2012). Bütün bunların ekolojik tahribata yol açmadan nasıl yapılacağı açık değildir.

2008 yılının Haziranında YYD grubunun hazırladığı raporun hemen ardından UNEP'in Aralık 2008'de başlattığı Yeşil Ekonomi Girişimi, Global Yeşil Yeni Düzen temasını taşıyan raporunu 2009'da yayınlamıştır (UNEP, 2009b). Burada YYD'den beklentilerin en başında Dünya ekonomisini canlandırması, yeni işler yaratması ve güçsüz grupların korunması beklenmektedir. Arkasından,

Solarcentury ve Solar Aid'in kurucusu ve Başkanı Jeremy Leggett; Yeşiller Partisi Milletvekili Caroline Lucas; Finance For The Future'un Eşbaşkanı ve Vergi Araştırmaları LLP'nin Başkanı Richard Murphy; Jubilee 2000 Borç Affı Kampanyasının önceki Başkanı ve Operation Noah Kampanyasının Yöneticisi Ann Pettifor; sürdürülebilir gelişme danışmanı ve Friends of the Earth'ün önceki Başkanı Charles Secrett; nef (the new economics foundation)'de politika yöneticisi Andrew Simms.

iki yıl içinde G20 ülkelerinin her yıl GSMH'lerinin %1'ini yeşil sektörlere ayırması ile temiz ve istikrarlı büyümenin sağlanarak yoksulluğun tamamen ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinin uluslararası, ulusal ve sektörel düzeyde koordinasyonlu reformlarla yapılacağı belirtilmektedir. Ekonomik büyüme, sürdürülebilirlik ve yeşil ekonomi yaklaşımlarının birbirleriyle gelişmediği bu ve diğer bütün raporlarda ısrarla vurgulanmaktadır.

“Başlangıçta iki yıllık bir proje olarak tasarlanan Yeşil Ekonomi Girişimi, sürdürülebilir gelişmenin teşvik edilmesi, saygın işler yaratımı ve yoksulluğun azaltılması için ciddi ölçüde artan çevresel yatırımlara makro ekonomik gerekçeler sağlamaya odaklanan, ilişkili bütün UNEP ve UN girişimlerini de içerecek şekilde genişletilmiştir.” (UNEP, 2009b)

Bu raporda Yeşil Ekonomi için izlenecek ekonomik politikalar, YYD grubunun hazırladığı rapordakilerle karşılaştırıldığında, Keynesyen vurgunun kaybolduğu görülmektedir. Uluslararası ve ulusal politikalarda mali destekler ve teşvikler temel ekonomik politikalar olarak görülmekte, vergi politikalarının yeşil ekonomiye ve yeşil teknolojilere yatırımları teşvik çerçevesinde kullanılması öngörülmektedir. YYD grubunun raporundaki *“finansal sistemin ekonominin patronu olmaktan çıkarak tekrar ekonominin hizmetine verilmesi”* vurgusu da UNEP'in raporunda kaybolmuştur.

Görüldüğü gibi krizin yoğunlaştığı yıl olan 2008'de liberalizmin temsilcisi uluslararası elitler YYD çerçevesinde uygulanması beklenen Yeşil Ekonomi argümanını daha sık dile getirmeye başlayarak rapor üstüne rapor yayınlamışlardır. Bu raporlardan biri de yine Ocak 2009 yılında basılan UNEP 2008 yılıdır. Söz konusu raporda Çin'den Meksika'ya, Kore Cumhuriyetine, ABD ve İngiltere'ye kadar bütün dünyada YYD çizgisinde ekonomiyi canlandırma paketlerinin gündeme alınmasının çok cesaretlendirici olmasından bahsedilmektedir (UNEP, 2009a: 8). Bu raporda da diğer raporlardakine benzer şekilde giderek iklim değişikliği, kıtlaşan doğal kay-

naklar ve ekosistem mal ve hizmetlerinin hızla tahrip oluşu karşısında düşük karbonlu ekonomiye acil dönüşümün piyasa sisteminin yaratıcılığı sayesinde başarılacağı, bunun için ekosistem hizmetlerine fiyat biçilmesi, bu fiyatların ulusal ve uluslararası hesaplara içerilmesi, yeşil işler yoluyla istihdam yaratılması ve yeşil ekonomiye geçişi hızlandıracak politikalar (çeşitli sübvansiyonlar, vergiler, finansal araçlar) ve piyasa sinyallerinin oluşturulması önerilmektedir. Böylece 2009'a girerken ortaya çıkan büyük ölçekli ekonomik krize neden olan 2008'deki gıda, petrol ve finansal krizlerinin temelindeki 20. yüzyılın kahverengi ekonomisinden 21. yüzyılın yeşil ekonomisine geçilebilecektir (a.g.e. 4, 7). Oysa o zamandan bu yana hem çevresel göstergelerde bozulmalar hızlanmış hem de öneneceği söylenen yoksulluk artarken Dünya gelir ve servet dağılımı görülmemiş bir biçimde eşitsiz hale gelmiştir³⁰ Buna karşın aynı anlayış devam etmektedir.

Birleşmiş Milletlerin, ilkinden yirmi yıl sonra 2012 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde düzenlediği Rio+20 Sürdürülebilir Büyüme Konulu konferansının "*İstediğimiz Gelecek*" başlıklı sonuç belgesinde 1992'den beri yoksulluğun, gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması; belirtilen çevresel hedeflere ulaşılması; finans, borç, ticaret ve teknoloji transferi konusunda işbirliğinin yeterli düzeyde yerine getirilmesi; yenilik, girişimcilik, kapasite geliştirilmesi, şeffaflık, hesapverebilirlik ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin karar alma süreçlerine katılması ve sürdürülebilir büyümeyi başarabilmeleri konularının hala gündemde olmaya devam ettiği ve bu konuda uluslararası işbirliği gereğinin devam ettiği vurgulanmaktadır. Sürdürülebilir büyümenin yönetim anlayışının temeli olan devlet-özel

³⁰ Oxfam (2019)'a göre 2018 yılında Dünyada sadece en zengin 26 kişinin toplam serveti, en yoksul 3,8 milyar kişinin toplam servetine eşit hale geldi. En zengin 26 kişinin serveti günde 2,5 milyar dolar artarken, en yoksul 3,8 milyar kişinin serveti günde 500 milyon dolar (toplamda yüzde 11) azaldı. Gelişmiş ülkelerde en zenginlerin ödediği ortalama gelir vergisi oranı 1970'de yüzde 62'den, 2013'de yüzde 38'e düşürülürken; gelişmekte olan ülkelerde bu oran yüzde 28'e kadar düşürülmüştür.

sektör-sivil toplum ekseninde gerçekleştirilebileceği belirtilirken özel sektörün rolü öne çıkarılmaktadır. Sürdürülebilir gelişme ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasında en önemli aracın yeşil ekonomi olduğu belirtilmektedir. Yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın önlenmesinde sosyal hizmetlere evrensel erişimin rolünün önemli olduğu ve bu yoldaki girişimlerin destekleneceği belirtilmekle birlikte bunun hangi araçlar ve kurumsal düzenlemelerle gerçekleştirilmesi gerektiği konusu ortada kalmıştır. Bu metinde de diğer bütün raporlarda olduğu gibi bolca yoksulluğun, işsizliğin, eşitsizliklerin azaltılması; cinsiyet eşitliği, kadınların konumunun güçlendirilmesi, çalışma koşullarının düzeltilmesi, sosyal dışlanma yerine kapsayıcılığın artırılması gibi konulara değinilmekle birlikte sistemin üretim ve tüketim yapısına değinilmemekte, yine sistemin toplumsal (farklı cinsel kimlikler ve sosyal sınıflar), ekonomik, mekânsal ve çevresel eşitsizlikleri sürekli yeniden üreterek bu eşitsizlikleri kara çeviren yapısı üzerinde durulmamakta ve liberal ortodoksinin temel argümanı olan uluslararası serbest ticaretin gelişmenin ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel motoru olduğu görüşü tekrarlanmaktadır. Ekolojik bozulmanın temel aktörleri olan büyük şirketlere³¹ yaptırımlar uygulanması yerine onların sosyal sorumluluk projelerinin önemine vurgu yapılmakta; TRİPS anlaşmalarıyla garanti altına alınan ve özellikle bu şirketlere büyük kazançlar sağlayan fikri sınai mülkiyet haklarına saygı duydukları, ancak bu konuda geliştirmekte olan ülkelere 2002'de Johannesburg Sürdürülebilir Gelişme Zirvesinde uzlaşmaya varıldığı üzere bazı kolaylıklar sağlanması gerektiği

³¹ Climate Accountability Institute'ün 09.10.2019 tarihli raporuna göre 1965-2017 arasında en fazla kirlüten 20 büyük petrol, doğal gaz ve kömür şirketi atmosfere 480 milyar ton karbon dioksit ve enerji kaynaklı metan gazı emisyonundan sorumludurlar. Bu miktar 1965'den beri toplam fosil yakıt ve çimento emisyonlarının yüzde 35'ine karşılık gelmektedir. Tarihsel olarak incelendiğinde, 1751'den beri 103 fosil yakıt ve çimento şirketi küresel karbon ve metan emisyonlarının yüzde 69,8'inden sorumludur. Bu emisyonun yarısı 1990 sonrasına aittir. Söz konusu şirketler Saudi Aramco, Chevron, Gazprom, Exxon Mobil, BP ve Shell gibi isimlerine oldukça aşina olduğumuz şirketlerdir. <http://climateaccountability.org/pdf/CAI%20PressRelease%20Top20%20Oct19.pdf>

yumuşak bir dille hatırlatılmaktadır. Bu durumda metnin içine serpiştirilen demokratik çağrışimli kavramlar kulağa hoş gelmenin ötesine geçmemektedir. Bu metinlerde aradan geçen uzun yıllara karşın içerik büyük benzerlik göstermekte ve süregiden her şeyin değiştirileceği iddiasıyla aslında hiçbir şeyin değiştirilmemesi önerilmektedir.

Dünya Bankasının 2012 Kapsayıcı Yeşil Büyüme (Inclusive Green Growth) adlı raporunda temel yaklaşım değişmemekte, ekolojik tahribatın nedeni nüfus artışına ve Dünyada gelir artışının yarattığı talep artışına bağlanmakta, diğer raporlardaki gibi ekolojik zenginlikler ve süreçler doğal sermaye ve hizmetler olarak görülmektedir. Bu “kaynak”ların ortak mülkiyete sahip olmalarının, onların savurganca kullanılmaları kadar, piyasa ve yönetim başarısızlıklarına da neden olduğu öne sürülmektedir. Çözüm artık bilindiği üzere, çevresel dışsallıkların doğru fiyatlanması, çevresel vergi sisteminin getirilmesi, yeni mülkiyet haklarının tanınması ve uygun olmayan desteklerin azaltılmasıdır. Böylece ekolojik sorunların çözülmesinde fiyat mekanizması temelinde kaynaklar en etkin oldukları alanlara dağıtılarak, piyasanın temel aktörleri olan özel firmaların gerekli yatırım ve yenilikleri; tüketicilerin de davranışlarının gerçek maliyetini içselleştirecekleri öne sürülmektedir. Bütün bunlar “iyi büyüme” olarak tanımlanmaktadır. Şimdi kirlet sonra temizle biçiminde sloganlaştırılan Kuznets Eğrisi³² yaklaşımının çevre konusuna uyarlanması yanlış olduğu, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş olanların izledikleri yolu izlememeleri gerektiği görüşünün savunulmasının altındaki niyet, biz yaptık siz yapmayın hep beraber çevreye duyarlı bir gelişme yolu izleyelim önerisi değildir. Daha önce de belirtildiği gibi karbon ticareti yoluyla gelişmiş ülkeler ve çokuluslu şirketler gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen proje-

³² Çevresel Kuznets eğrisi yaklaşımına göre büyümenin erken aşamalarında ulusal gelir arttıkça çevre kalitesi düşerken, daha yüksek büyüme hızlarına ulaşıldığında düzelmektedir.

lerle kurgusal olarak üretilen karbon kredilerini satın alarak kirletmeye devam etmek istemektedirler. İklim değişimi ile ilgili üstüste alarm verici düzeyde³³ veriler açıklanırken görüldüğü gibi 1992’de yapılan ilk Rio toplantısından beri temel mantık değişmemiş, hemen hemen bütün raporlarda 250 yıldır tekrarlanan aynı mantra tekrar edilmiş ve edilmektedir: Her derdin devası piyasa!!!

Küresel Ekonomi ve İklim Komisyonunun Yeni İklim Ekonomisi raporunda (NCE, 2018) yeni bir ekonomik büyüme çağına girildiği ve bu yaklaşımla sağlam, sürdürülebilir, dengeli ve kapsayıcı büyümenin sağlanabileceği, bunun yolunun da hızlı teknolojik yenilikler, sürdürülebilir altyapı yatırımları ve artan kaynak verimliliği olduğu öne sürülmektedir. Yirmibirinci yüzyıla özgü bu büyüme senaryosuyla hem yaşanabilir kentler, düşük karbonlu, akıllı ve dayanıklı altyapı mümkün olacak hem de ormanlar korunurken çevresel bozulmaya uğrayan alanlar restore edilecektir (a.g.e 8). Raporda yeni iklim ekonomisi uygulamalarıyla son 10 yılda dünya genelinde refahın, piyasada kazanç olanaklarının, rekabetin ve yeni işlerin arttığı öne sürülmektedir. Ancak aynı raporda iklim değişimine bağlı olarak gıda ve su güvenliğinin riskli bir durum aldığı, doğal felaketlerin arttığı ve rekor düzeyde sıcaklıkların yaşandığı ve bunun bizim “yeni normalimiz” haline geldiği belirtilmektedir. Bu iki ifadeden çıkan anlam tam da bu çalışmanın argümanına uymaktadır. Yeşil ekonomi olarak adlandırılan politikalar uluslararası kuruluşlarca çevresel sorunların çözümüne yönelik olmaktan çok, ortaya çıkarılabileceği yeni kazanç olanakları açısından değerlendirilmektedir. Raporda yeşil ekonomi yolunda atılacak cesaretli adımlarla 2030 yılına kadar eski tip iş yapma yöntemlerine göre en az 26 trilyon

³³ 20.05.2019 tarihli yeni bir çalışmaya göre deniz seviyesindeki yükselişler 1990 yılından beri hız kazanmıştır ve 2100 sonunda deniz seviyesinin tahminlerin iki katına çıkarak 2 metre yükselmesinin ve atmosferdeki ısınma artışının Sanayi Devrimi öncesine göre 5 derece artmasının olasılık dahilinde olduğu ve bu durumdan 187 milyon insanın etkileneceği tahmin edilmiştir. <https://www.pnas.org/content/early/2019/05/14/1817205116>

dolarlık bir ekonomik kazanç olanağının ortaya çıkacağı öne sürülmektedir.

Birleşmiş Milletler'in Rio+20 (2012) toplantısının “İstediğimiz Gelecek” başlıklı sonuç belgesine karşı yerli halklar ve toplumsal hareketler Rio de Janeiro’da kutsal sayılan Kari-Oka köyünde kendi “İstemediğimiz Gelecek” deklarasyonunu yayınladılar. Bu metinde

“Biz UNCSO Rio+20’nin, Yeşil ekonomi ve onun doğanın kurtarılmasının tek yolu olarak doğanın yaşam veren ve yaşamı destekleyen kapasitelerinin metalaştırılması önerisini, yerli halkların ve bizim Toprak Anamızın 520 yıldır karşılaştığı ve direndiği sömürgeciliğin devamı olarak görüyoruz. “Yeşil” ekonomi yoksulluğu ortadan kaldırmaya söz verse de, gerçekte sadece çokuluslu şirketlerin ve kapitalizmin yararınadır ve onların ihtiyaçlarına cevap verir (KARI OCA 2)

Bu metinde şirketler, maden ve petrol endüstrisi ve hükümetler tarafından doğanın özelleştirilerek, metalaştırılarak ve satılarak içtiğimiz su, soluduğumuz hava, ormanlar, dereler, yani bizim için kutsal olan tüm yaşam formlarının, genlerin, bitkilerin, geleneksel tohumların, ağaçların, balığın, hayvanların, biyolojik ve kültürel çeşitliliğin, ekosistem ve geleneksel bilginin nakde çevrildiğinin farkındayız denilerek; sunulan çözümlerin boş ve yeşil ekonominin doğanın kapitalistleştirilmesinden başka bir şey olmadığı belirtilmektedir. Çözümün baskı, sömürü ve yoksulluğu arttıran sosyal yapı, kurum ve güç ilişkilerini dönüştürerek, aşırı üretim ve tüketimin, doğa ve emeğin aşırı sömürsünün önüne geçen, az sayıda kişinin karlarının sınırsız birikimine değil, tekelci kapitalizmin dışında, insan ihtiyaçlarına dayalı üretim ve tüketim yöntemlerine dayalı olduğu öne sürülmektedir (KARI-OCA 2).

Yeşil Ekonomi Ekolojik Krize Çare mi?

UNEP, OECD, WB gibi uluslararası kurumların raporlarında küresel ekonomik ve ekolojik krize çare olacağı öne sürülen yeni yeşil teknolojiler, çevreye duyarlı tüketici alışkanlıklarının teşviki, yeşil ürünlerin tüketimi, yeşil ekonomiye artan yatırımlar ve artan küresel ısınmayı dizginlemek üzere yapılan uluslararası anlaşmalara karşın küresel ısınma ve ondan kaynaklı çevresel sorunların azaltılmasında ilerleme kaydedilip edilmediği uluslararası kurumların düzenlediği istatistiki göstergelerden izlenebilir. Atmosfere salınan CO₂ oranı küresel ısınmanın yüzde 70'inden sorumludur. Atmosferdeki CO₂ yoğunlaşması 1750 yılında 277 ppm'den³⁴ (milyonda bir birim) günümüzde insanlık tarihinde görülmemiş bir düzeye çıkarak 415,70 (15.05.2019) ppm'ye ulaşmıştır.³⁵ BM Rio Çevre Konferansının yapıldığı 1992 yılında CO₂ emisyonunun bir önceki yıla göre yıllık ortalama artış hızı 0,70 ppm/yıl'ken, 20 yıl sonra 2012'de yapılan Rio+20 Çevre konferansı sırasında bu oran 2,39 ppm/yıl'a; 2018'de ise 2,48 ppm/yıl'a çıkmıştır.³⁶ Uluslararası Enerji Ajansı'na göre (IEA), emisyonların azalması bir yana 2018'de karbondioksit emisyonu Dünyada 33.1 milyar ton gibi rekor bir düzeye erişmiştir. Kömür, petrol ve doğal gaz kaynaklı CO₂ emisyonları sadece 2018 yılında yüzde 1,7 artmıştır ve bu oran 2013'den beri en yüksek artış oranıdır. (Mainhardt, 2019: 5; GSR, 2019). Sadece fosil yakıt (kömür, petrol ve doğal gaz) kaynaklı CO₂ emisyonu 2017 yılında 1990 yılına göre azalmak yerine yüzde 63 artış göstermiştir. Fosil yakıt kaynaklı karbon emisyonunun 2017'de 36,2 milyar tondan rekor seviyeye ulaşarak 2018'de 37,1 milyar tona çıkacağı; 2018 yılında bütün insan aktivitelerinden kaynaklanan (fosil yakıt, sanayi, endüstri, arazi kullanımı değişiklikleri) CO₂

³⁴ Bir hava hacmindeki bir milyon molekülden ne kadarının CO₂ molekülü olduğunu belirtir.

³⁵ <https://www.earth-syst-sci-data.net/8/605/2016/essd-8-605-2016.pdf>;
<https://www.co2.earth/daily-co2>

³⁶ https://www.esrl.noaa.gov/gmd/ccgg/trends/gl_gr.html

emisyonunun 41,5 milyar tona çıkacağı öngörülmektedir. 2017 yılında Çin (%27), ABD (%15), AB (%10) ve Hindistan (%7) CO2 emisyonunun %59'undan sorumludur. Türkiye 2017'de Çin ve Hindistan'dan sonra fosil yakıt emisyonunun en hızlı arttığı ülke olmuştur.³⁷ Veriler çoğaltılabilir. Şimdiye kadar sadece bu çalışmada belirtilen veriler bile iklim değişimi ile ilgili temel göstergelerdeki bozulmaların, sürdürülebilir gelişme (ve ardından yeşil ekonomi) söyleminin popülerleştiği ve BM RİO Çevre Konferansının yapıldığı 1990'lı yılların başlarından beri hızlandığına işaret etmektedir.

Seragazı üretiminin en büyük kısmı fosil yakıtların ısınma, elektrik üretimi ve ulaşımda kullanılmasından kaynaklanır ve hemen hemen bütün Yeşil Ekonomi konulu uluslararası raporlarda düşük karbonlu ekonomiye geçiş için fosil kaynaklı enerji kullanımının azaltılması öncelikli konu olarak ele alınır. Ancak ne çokuluslu enerji şirketleri ne de bu uluslararası kurumların kendileri kar marjları alternatif enerji üretimine göre halen yüksek olan fosil kaynaklarla enerji üretiminden vazgeçmeyerek, bu dönüşümü destekleyecek uygulamalar yapmamaktadırlar (Mainhardt, 2019). Örneğin 65'den fazla ülkede enerji yatırımlarını destekleyen Dünya Bankası, Paris Anlaşmasından önce 2013 yılında fosil yakıt bulunması ve çıkarılmasını ve fosil yakıtla enerji üretimini desteklemeyeceğini açıklamış olmasına karşın, bankanın yenilenebilir enerji projelerine (7 milyar dolar) göre fosil yakıt projelerini (21 milyar dolar) üç kat daha fazla desteklediği³⁸ ve hükümetlerden kömür ve diğer fosil enerji kaynaklı yatırımlar için destek vermelerini talep ettiği yeni bir çalışmayla ortaya çıkarılmıştır (bkz. Mainhardt 2019). Banka bu projelerin önceden onaylanmış projeler olduğunu söylemekle birlikte, belirtilen çalışmada Bankanın çok yakınlarda fosil enerji üretimi-

³⁷ https://www.globalcarbonproject.org/carbonbudget/18/files/GCP_CarbonBudget_2018.pdf

³⁸ Hidro elektrik santralleri ve diğer potansiyel alternatif enerji kaynakları hariç. Onlarda içine alınırsa 7 milyar dolar 15 milyar dolara çıkıyor. Yine de arada önemli bir fark var.

ne 12 milyar dolar destek verirken, yenilenebilir enerji üretimine 5 milyar dolar destek verdiği, kalkınma yardımı olarak verdiği desteklerin büyük bir kısmının fosil enerji ve ilişkili projelere gittiği halde bunu kontrol etmediği öne sürülmektedir (a.g.e. 18). Oysa aynı Dünya Bankası 2012 yılında yayınladığı yeşil büyüme konulu raporunda zararlı etkileri olan fosil yakıt, tarım, balık çiftlikleri gibi alanlara Dünyada 1 trilyondan fazla destek verilmesini eleştirmektedir (World Bank, 2012: 4). IMF ise (2019: 2) fosil yakıtların iklim ve sağlığa etkilerini gözönünde bulundurarak fosil yakıtlara 2015 yılında verilen desteklerin 4,7 trilyon dolara ulaştığını (Dünya gayrisafi yurtiçi hasılasının %6,5'i); 2017'de ise 5,2 trilyon doları bulacağını öngörmektedir. Yine IMF'ye göre halen kömür ve petrole verilen destekler toplam küresel desteğin yüzde 85'ini oluşturmaktadır. Küresel fosil yakıt tüketimine verilen destekler 2018 yılında 400 milyar dolarken³⁹, yenilenebilir enerji tüketimine verilen destekler bunun yarısına bile ulaşmamaktadır⁴⁰. International Institute for Sustainable Development'a göre ise (IISD, 2019: 2) her yıl fosil yakıt üretim ve tüketimine 372 milyar dolar civarında destek verirken, yenilenebilir enerjiye fosil yakıtların neredeyse dörtte biri kadar destek verilmektedir (100 milyar dolar)⁴¹. Farklı ölçütlere göre veriler değişse de dünyada halen fosil yakıtlara verilen destekler artarken, yenilenebilir enerji yatırımlarının toplam değeri (288,9 milyar dolar) fosil yakıtlara verilen teşvik ve sübvansiyonların toplamına bile ulaşmamaktadır ve 2018 yılında 2017'ye göre yenilenebilir enerji yatırımları yüzde 11 azalmıştır⁴². Bu durum yeşil ekonomi söylemine karşın düşük karbonlu büyümenin lafta kaldığını göstermektedir.

³⁹ <https://www.iea.org/weo/energysubsidies/>

⁴⁰ <https://energypost.eu/400bn-in-global-fossil-fuel-consumption-subsidies-twice-that-for-renewables/>

⁴¹ <https://www.iisd.org/sites/default/files/publications/fossil-fuel-clean-energy-subsidy-swap.pdf>

⁴² https://www.ren21.net/gsr-2019/chapters/chapter_01/chapter_01/

Global Forest Watch'a göre dünyada ormanlar endişe verici bir hızla azalmaktadır. Bunun ana nedeni tarım, madencilik, petrol ve üretimi faaliyetleridir. Ormanların azalmasında en çok etkili olan ticari mallar palmiye yağı, soya, et üretimi için büyükbaş hayvancılık, kereste gibi karlı görülen mallardır. 2017'de 29,4 milyon hektar ormanlık alan yok edilmiştir. Bu kayıpta en başlarda Yağmur Ormanlarının bulunduğu Brezilya, Kolombiya ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti gelmektedir ve ormansızlaşmada ticari amaçlar önde gelmiştir ve illegal aktiviteler bunda büyük rol oynamaktadır⁴³. World Research Institute'e göre Dünya orman örtüsünün yüzde 30'u kaybolmuş, yüzde 20'si ise bozulmuştur. Tropikal orman kaybı özellikle 2008'den beri hızlanmıştır. Bu durumdan en çok yerli halklar olmak üzere Dünyada 1 milyardan fazla ormandan geçen insan zarar görmektedir.⁴⁴ Ormansızlaştırmada çok uluslu şirketlerin biyoyakıt üretimi, kereste için ağaç kesimi ve ilaç hammaddesi üretimi büyük rol oynamaktadır. Yeşil ekonomi ile ilgili özellikle 2008 yılında yoğunlaşan raporlarda karbon kredisi ticaretinin ormansızlaşmayı engellemede en etkili araç olduğu sıkça belirtilmektedir. Ormanlar atmosfere salınan karbondioksitin tutulmasında en etkili kaynaklardır. Ancak özellikle 2008'den beri tropik ormanlarda ormansızlaşma hızlanmış ve günümüzde iki katına çıkmıştır.

NASA'ya göre⁴⁵ günümüzde yaşadığımız küresel ısınma 20. yüzyılın ortalarından beri süregelen insan aktiviteleri kaynaklıdır. Bilim insanları buzulların içine hapsolan hava kabarcıklarından 800.000 yıllık iklim değişimlerini inceleyebilmektedir. Geçmişte bu günden daha sıcak dönemler olsa da hiçbir dönemde gezegen bugünkü hızla ısınmamıştır. Önceki ısınma dönemleriyle karşılaştırıldığında çağımızdaki ısınma hızının 20 kattan daha fazla olduğu tah-

⁴³ <https://www.globalforestwatch.org/>, <https://www.wri.org/blog/2017/10/global-tree-cover-loss-rose-51-percent-2016>

⁴⁴ <https://www.wri.org/our-work/topics/forests>

⁴⁵ <https://climate.nasa.gov/evidence/>

min edilmektedir. Bu ısınma özellikle son 35 yılda hızlanmıştır. Isınma Paris Anlaşması'nda (2015) hedeflenen 1,5-2 santigradı aşıkça IPCC'ye göre hayvan ve bitkiler yok olmakta, kuraklık, artan tropik siklonlar, azalan temiz su kaynakları, orman yangınları gibi geri döndürülemez tahribatlar yaratan çevresel felaketler artmakta ve hassas ekolojik alanlar azalmakta, bütün bunların insan sağlığı ve refahı üzerindeki olumsuz etkileri artmaktadır.⁴⁶ Ancak yukarıda belirtildiği gibi atmosferdeki CO2 yoğunlaşmasının ulaştığı düzey ve yıllık artış hızı, Dünya ısısının artışının bütün kritik eşikleri 2050'den önce aşarak, geri dönülmez tahribatlara yol açacağına ve Paris anlaşması hedeflerinin çok ötesine geçeceğine işaret etmektedir. 2010 yılından beri her yeni yıl bilinen en sıcak yıl olmaya başlamıştır. Okyanuslar da 1969 yılından beri ısınmakta, buzullar erimektedir. Okyanusların atmosferde artan karbon dioksiti emmesi sonucu kimyasal yapısı değişmekte ve okyanuslar asitlenmektedir. Bu da deniz ekosistemini negatif yönde etkilemektedir.⁴⁷ Bir yüzyılda deniz seviyesi tüm Dünyada 8 inch (20,32 cm) artmıştır; ancak son 20 yıldaki artış hızı geçen yüzyılın tümünün iki katından fazladır ve hızlanmaya devam etmektedir. Dünya nüfusunun yüzde 10'u bu açıdan risk altındadır. Kuzey Buz Denizi'nde buz kalınlığı 2012 yılında bilinen en ince düzeyine inmiştir.⁴⁸

Ekolojik tahribatla ilgili verileri birçok boyutuyla çoğaltmak mümkündür. Burada Dünyanın ihtiyaca ya da kullanım değerlerine değil kara yönelik insan faaliyetleri sonucu geldiği noktayı göstermek açısından sadece birkaç çarpıcı veri örnek olarak gösterilmiştir.

⁴⁶ Birleşmiş Milletler (BM) Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'ne göre (IPCC, 2018), küresel ısınmayı sanayi devrimi öncesine göre 1,5-2 santigrat arasında tutmak için tarımsal üretim, sanayileşme, kentleşme, enerji, ulaşım vb. politikalarında köklü dönüşümlere gerek vardır. Küresel ısınmayı 1,5 derecede tutmak için karbon emisyonunun 2030'a kadar 2010 düzeyine göre yüzde 45; 2 derecenin altında tutmak için yüzde 25 azaltılması gerekmektedir. Paris anlaşması ise karbon ticaretinin devamı ve fosil yakıtlardan vazgeçilmesi dışında ciddi bir politika önermemektedir.

⁴⁷ <https://www.pmel.noaa.gov/co2/story/Ocean+Acidification>

⁴⁸ <https://earthobservatory.nasa.gov/features/GlobalWarming/page3.php>

Ekonomik ve ekolojik krize çözüm getireceği en prestijli uluslararası kurumlarca sık sık dile getirilmesine karşın, sürdürülebilirlik ve yeşil ekonomi söylemlerinin ivme kazandığı 1990'lı yıllardan beri ekolojik tahribat, durmak veya azalmak bir yana tüm yaşam formları açısından aciliyet kazanacak düzeye ulaşmıştır; diğer yandan ise kendisine yeni ve karlı yatırım alanları açma peşinde olan sermayeye karlarını arttırarak daha hızlı sermaye biriktirme olanakları sunmuştur. Yoksulluğun yok edileceği iddiası da yerini bulmamış, dünya nüfusunun farklı kesimleri arasında var olan gelir ve servet uçurumu azalmak bir yana artmıştır.

Değerlendirme

Yeşil ekonomi ve Yeşil Yeni Düzen söylemlerinin kökenleri daha eski tarihlere uzansa da, kapitalizmin 1960'lı yılların sonlarından beri süregelen yapısal krizinin, kendisini mortgage krizi biçiminde açığa vurduğu 2008 yılından beri yine sistemin ana uluslararası kurumlarının yayınları/raporları aracılığıyla yaygınlık kazanmıştır. Bu yayınlar yeşil ekonomiyi ekonomik, ekolojik ve gıda krizi olarak tespit ettikleri üçlü krize çare olarak görmektedirler. Her şeyden önce, bahsedilen üçlü kriz birdenbire ortaya çıkmamıştır. Onları, kapitalizmin döngüsel sermaye birikim sürecinin farklı aşamalarında açığa çıkan, özellikle de kendisini daralma dönemlerinde daha çok hissettiren kaçınılmaz sonuçları olarak değerlendirmek daha doğru olur. Bütün raporlarda nüfus artışı dolayısıyla artan talep ve artan tüketim krizlerin temel nedeni olarak tespit edilmekte, çözüm olarak nüfus artışının sorumlusu olarak görülen yoksulluğun kökünün kazınması ve ortak alanların ve kamu mallarının piyasa “başarısızlıklarını” giderecek şekilde fiyatlanması ve mülkiyet “haklarının” belirlenmesi gösterilmektedir. Böylece doğanın bütün boyutlarının fiyatlanarak ve özelleştirilerek “doğal sermaye” haline getirilmesi biçiminde daha da ileri ve esnek bir piyasa sistemi ile sorunların aşılacağı öne sürülmektedir. Bu, aynı zamanda sermaye için yeni yatırım fırsatları ve değerlendirme alanları demektir. Yeşil ekonomi fikrini

yaygınlaştıran raporlarda önerilen diğer bir çözümse özellikle karbon emisyonunu düşürecek teknolojik yeniliklerdir. Yani bu raporlar, yatırımlar piyasa sistemi temelinde yeşil yatırımlara yönlendirildiği sürece, büyüme ve kar amacı ile ekolojik sorunlar arasında çelişki olmadığı fikrine dayanmaktadır. Yeşil ekonominin krizle ilişkilendirilmesi çalışmanın argümanı ile uyumludur. Yeşil ekonomi söylemini yaygınlaştıran ana uluslararası kurumlar da, yeşil ekonominin ortaya çıkaracağı yatırım fırsatlarından ve istihdam olanaklarından bahsederek kapitalizmin hem çevreci olabileceğini hem de üçlü krizini bu yolla aşabileceğini öne sürmekte ve raporlarında sık sık yeşil ekonominin açtığı milyarlarca dolar değerindeki yatırım olanaklarından bahsetmektedirler. Ancak bize göre yeşil ekonomi anlayışının ardında çevresel kaygılardan çok, doğanın farklı boyutlarının, sermaye birikiminin krizini aşması ve hızlanması için yeni ve karlı yatırım fırsatları olarak görülmesi yatmaktadır. Artık doğa, sadece nimetleri üretim sürecinde kullanılan bir hammadde deposu olarak değil, aynı zamanda bizzat kendisi yeniden üretilerek, finansallaştırılarak çeşitli biçimlerde birikimin mantığına sokulan bir meta olarak görülmektedir. Bu da yeşil ekonomi adı altında sözde korumacı bir söylemle yapılmaktadır. Yani doğanın bütün canlılara ait ortak zenginlikleri bu sefer yeşil bir söylemle yağmalanmaktadır. Buna literatürde yeşil gasp denmektedir (Fairhead, Leach, Scoones, 2012). Yeşil yağmalama ya da yeşil gasp Harvey'in gaspederek birikim (2003) kavramlaştırmasıyla ifade ettiği kapitalizmin başlangıcından beri devam eden birikim sürecinin günümüzde aldığı biçimlerinden biridir. Yeşil ekonomi yaklaşımı bu haliyle ekolojik krizin çözülmesi bir yana derinleşmesini hızlandırmaktadır.

Söz konusu raporlardan en farklısı olarak görülebilecek Meadows vd.'nin 30 yıl sonra tekrar yazdıkları *Büyümenin Sınırları* raporunda, kapitalizmin tarihiyle eş bir süreç içinde ekolojik sorunların, gezegenin ve canlıların yaşamının sürekliliğini riske atacak hale getirildiğinin teslim edilmesine karşılık, nüfus ve sermayenin

aşırı büyümesinin piyasa sistemi ve dışsalılıkların içselleştirilmesi, yani bir ürünün üretilmesinin çevresel ve sosyal maliyetlerinin fiyatına yansıtılması ile önüne geçileceği iddia edilmektedir (257, 258). Onlara göre bu sistem içinde her nasılsa sermayedarlar üretimlerini, tüketiciler de tüketimlerini doğanın kendini yenileme sınırları içinde tutmaya gayret edecekler; kaynak kullanımı ve kirletme hakkı konusunda gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelere öncelik sağlayacak; yüksek yaşam standardına sahip üst sınıflar da bu standartlardan memnuniyetle güçsüz sınıflar lehine fedakârlıkta bulunacaklardır.

Kapitalizmde birikim, sermayenin coğrafyalar ve sektörler arasında sınırsız ve hızlı hareketine dayalıdır. Sermayenin sınırsız hareketi sosyal ve mekânsal eşitsizlikler yaratıp bu eşitsizlikleri sürekli yeniden tanımlayarak yeniden üretir. Tarihte bütün sınıflı toplumlar bir güç mücadelesine dayalıdır. Bu mücadele içinde söz konusu raporda öne sürüldüğü gibi avantajlı konumda olan sınıfların memnuniyetle bu konumu dezavantajlı sınıflara devretmesi ya da o konumu paylaşması en hafifinden oldukça iyimser bir yaklaşımdır. Bir diğer kritik konu da bu “iyimser” yaklaşımların kapitalizmi sadece tüketimden yola çıkarak anlama eğilimleridir. Kapitalizm bütünsel bir üretim, dolaşım, bölüşüm ve tüketim sistemidir ve üretimin temel amacı ihtiyacı karşılamak değildir. Temel amaç kar maksimizasyonudur. İhtiyaçların karşılanması, söz konusu ihtiyaçlar alım gücüyle destekleniyorsa olanaklıdır. Dolayısıyla sadece tüketimden çıkılarak sistemi anlamak ya da sorunlara çözüm yolları bulmak olanaklı değildir. Bir başka açıdan bakıldığında sürekli büyüme gereği bu büyümeye uygun talep artışını yani tüketimi gerektirir. Kapitalizm dönemsel krizlerine çok basitçe bunu başaramadığında yani ürettiği ürünlere yeterince talep yaratamadığında girmektedir. Yani sınırsız üretim, sürekli yeni ihtiyaçlar yaratarak, her zaman mümkün olmasa da (hatta kapitalizmde olanaksız olsa da), üretimden sonra en kısa sürede sınırsız tüketimi gerektirmektedir. Bu durumda yeni yatırımların “yeşile boyanmasından” birbirleriyle çelişkili iki amaca, yani hem ekolojik hem ekonomik krize çare olması-

nın beklenmesi gerçekçi değildir. Ekonomik mantık ve ekolojik mantık bu biçimiyle gelişmektedir.

Yeşil ekonomi fikrinin geliştirilip yaygınlaştırıldığı uluslararası kuruluşların raporlarında ekolojiye duyarlı büyüme amacının gerçekleştirilmesi için önerilen politikalar da çoğu kez birbirleriyle çelişir görünmektedir. Hem sınırsız büyümenin sürdürülmesi hem ekolojik tahribatın azaltılması nasıl gerçekleşecektir? Kullan at, hatta kullanmadan at ilkesine dayalı tüketim toplumunun devamı ile ekolojiye duyarlı bir toplum amacı nasıl bağdaştırılacaktır? Kirliliğin oluşmasında en büyük payı alan çok uluslu şirketlerin çeşitli faaliyetleri yerine, bireysel korumacı önlemlerin öne çıkarılması ekolojik sorunların çözülmesi için yeterli midir? Bu şirketlerin yeşil ürünler üretimi, ihtiyacı değil de kâr amacını birinci planda tuttuğu sürece israfın ve ekolojik sorunların en önde gelen nedenlerinden biri olan aşırı birikim sorunu ortadan kalkacak mıdır? Dünyada yoksulluk hızla artarken gelişme sorunu olan ülkelerde karbon projeleri gerçekleştirerek ekolojik sorunların giderilmesi olanaklı mıdır? Ekolojik kriz derinleşirken üretim ve tüketim kalıplarında gerçekten sürdürülebilir düzeylerin korunması kapitalizmin sınırsız üretim ve tüketim anlayışı ile bağdaştırılabilir mi? Daha temiz enerji üretimi sınırsız üretim ve tüketim toplumu anlayışı devam ettiği sürece ekolojik sorunlara çare olabilecek mi? Ülkelerarası ve ülkelerin kendi içlerinde daha eşitlikçi bir kaynak dağılımı ile israfın önlenmesi ve kaynakların farklı toplumsal kesimlerin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde kullanımı kapitalizmde olanaklı mıdır? Sistemin özüne dokunmadan, tüm yaşam formlarını destekleyen ekosistem ya da diğer adıyla içinde yaşadığımız Dünya yeşil ekonomi adı altında metalaştırılarak bu sorulara doğru cevaplar verilebilir mi? Bu ve bunun gibi soruların listesi uzatılabilir. Bu soruların en önemlisi ise, iklim değişikliğinin temel nedenlerini ortadan kaldırmak ve insanoğlunun ekolojik sistemlerin taşıma kapasiteleriyle uyumlu bir şekilde yaşamasını sağlamak için ne yapmalı?

Kapitalizm, ekonominin sürdürülebilirliğini ekolojinin sürdürülebilirliği önüne koyarak işleyen irrasyonel bir sosyal sistemdir. Bookchin (1992) kapitalizmin irrasyonel mantığına onun kanserojen mantığı derken, bununla sistemin rekabetçi büyü ya da öl ve sonsuz üretim zorunluluğunun insan ihtiyaçlarına değil, karların birikimine yönlendirilmesini kastetmiş ve artık kapitalizmin çelişkilerinin sistemin içinde değil, sistemle doğal dünya arasında olduğunu öne sürmüştür. Ekonomik mantığa ekolojik mantık hakim olmadığı sürece sorunların yaşamsal boyutunun aciliyet kazanarak devam edeceği açıktır. Gorz'un deyişiyle (1993: 63) ekolojik zorunluluklar ekonomik faaliyetin temel ilkeleri olmak zorundadır.

Varolan ekonomik yapı ve güç ilişkileri sorgulanmadan yeşil ekonomi ekolojik krize çare olamaz. Sorunun çözümü sistem içi idari-teknolojik politika değişikliklerinde değil, sistem dışı radikal politik dönüşümlerde aranmalıdır. Sorunun temeli aslında kendimizi nasıl görmek istediğimizle ilgilidir. Eğer üretim eylemi, sırasında doğayı dönüştürürken toplum olarak kendimizi de dönüştürüp sürekli yeniden yaratıyorsak, o zaman çözüm kendimizi nasıl yaratmak istediğimizle, doğayla nasıl bir toplumsal ilişki geliştirmek istediğimizle ilgilidir. Çözümün hazır bir reçetesi yoktur. Sistemin temelinde bulunan ekonomik büyüme ile özdeşleştirilen maddi zenginlik, refah ve ihtiyaç anlayışı, yüksek çevresel kaliteye sahip bir ortamda sağlıklı ve diğer bütün canlıların ihtiyaçlarını gözeterek onlarla barış/uyum/adalet içinde yaşamayı zenginlik ve refah olarak gören bir anlayışla değiştirilmeden ne ekolojik ne de ekonomik krizlerin çözümü mümkün görünmemektedir.

Kaynakça

- Akerlof, G.A. (1970) "The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, No. 3, pp. 488-500.
- Bookchin, M. (1992) A Green Economy or Green Economics? The Newsletter of PEGS, Vol. 2, No. 2, pp. 9-10
- Brockington, D. ve Duffy, R. (2010) "Capitalism and Conservation: The Production and Reproduction of Biodiversity Conservation", *Antipode* Vol. 42 No. 3
- BUKO (2012) Ten theses of a critique of the Green Economy, Bundeskoordination Internationalismus. <http://rio20.net/en/documentos/ten-theses-of-a-critique-of-the-green-economy/>
- Castree, N., 2008a. Neoliberalising nature: the logics of deregulation and reregulation. *Environment and Planning A* 40, 131–152.
- Castree, N., 2008b. Neoliberalising nature: processes, effects, and evaluations. *Environment and Planning A* 40, 153–173.
- Castree N. (2010) Neoliberalism and the Biophysical Environment: A Synthesis and Evaluation of the Research, *Environment and Society: Advances in Research* 1, 5–45.
- Çoban, T. (2016) Toplumsal ve İklimsel Adaletsizlik Sarmalında İklim Siyaseti," F. Özlüer, A. Çoban (ed) *Doğa ve Kent Hakları İçin Siyasal Stratejiler*, Ankara, Ekoloji Kolektifi Derneği Yayını, 13-41.
- Eckstein, D., Hutfils, L. ve Wings M. (2019). Global Climate Risk Index, Briefing Paper, GermanWatch: Berlin file:///E:/financialisation%20of%20nature/Global%20Climate%20Risk%20Index%202019_2.pdf
- Fairhead, J., Leach, M., Scoones, I., (2012). Green Grabbing: A new appropriation of nature? *J. Peasant Stud.* 39 (2), 237–261.
- FAO (2017). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en/>.

- GND Group (2008) A Green New Deal, https://neweconomics.org/uploads/files/8f737ea195fe56db2f_xbm6ihwb1.pdf
- GSR (2019) Global Status Report, Renewables 2019 (REN21) https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/gsr_2019_full_report_en.pdf
- Gorz, A. (1993) *Kapitalizm Sosyalizm Ekoloji: Yönelim Bozuklukları Arayışlar*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D., (1981). The Urban Process Under Capitalism: A Framework for Analysis. İçinde: Michael D., Scott A. S. (der.), *Urbanisation and Urban Planning In Capitalist Society*, Londra: Methuen Co.&Ltd., 116-121.
- Harvey, D. (2003) *The New Imperialism*, New York: Oxford University Press,
- Harvey D. (2010) *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. London: Profile Books.
- Harvey, D. (2014) *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*, New York: Oxford University Press.
- Heynen, N., Robbins, P. (2005) The neoliberalization of nature: Governance, privatization, enclosure and valuation, *Capitalism Nature Socialism*, 16:1, 5-8, DOI:10.1080/1045575052000335339
- Hunt E. K., ve Lautzenheiser M. (2011) *History of Economic Thought: A Critical Perspective*, Third Edition, M. E. Sharpe: Londra, New York.
- IISD 2019 International Institute for Sustainable Development, Fossil Fuel to Clean Energy Subsidy Swaps: How to pay for an energy revolution. Richard Bridle, Shruti Sharma, Mostafa Mostafa, Anna Geddes
- IMF (2019) IMF Working Paper, Global Fossil Fuel Subsidies Remain Large: An Update Based on Country-Level Estimates, David Coady, Ian Parry, Nghia-Piotr Le, and Baoping Shang.
- IPCC (2018) Global warming of 1.5°C, Summary for Policy Makers, IPCC: İsviçre. https://report.ipcc.ch/sr15/pdf/sr15_spm_final.pdf
- KARI-OCA DECLARATION 1 (1992) KARI-OCA Declaration and Indigenous Peoples' Earth Charter World Conference of Indigenous Peoples on Territory, Environment and Development, http://www.lacult.unesco.org/lacult_en/docc/Kari-Oca_1992.doc

- KARI-OCA DECLARATION 2 (2012) Indigenous Peoples Global Conference on Rio+20 and Mother Earth. <https://www.culturalsurvival.org/news/kari-oca-2-declaration-indigenous-peoples-global-conference-rio20-and-mother-earth>
- Lawson, R. (2006). An Overview of Green Economics, *International Journal of Green Economics*, 1(1/2), 23-36.
- Lin, D., Hanscom, L., Murthy, A. vd. (2018) "Ecological Footprint Accounting for Countries: Updates and Results of the National Footprint Accounts, 2012–2018", *Resources*, 7, 58; doi:10.3390/resources7030058
- Mainhardt, H. (2019) World Bank Group Financial Flows Undermines the Paris Climate Agreement, *Urgewald*, https://urgewald.org/sites/default/files/World_Bank_Fossil_Projects_WEB.pdf
- Meadows, H. D., Meadows L., D., Randers J., ve Behrens III. W. W. (1972) *The Limits to Growth*, Universe Books: New York.
- Meadows, D., Randers, J. ve Meadows D. (2005) *Limits to Growth: The 30-Year Update*, Earthscan: Londra, Sterling.
- NASA, <https://climate.nasa.gov/evidence/> ; <https://earthobservatory.nasa.gov/features/GlobalWarming/page3.php>
- NCE (2018) Unlocking the Inclusive Growth Story of the 21st Century: Accelerating Climate Action in Urgent Times, The Global Commission on the Economy and Climate, The New Climate Economy Report. <https://newclimateeconomy.report/2018/>
- OECD (2011), Towards Green Growth: Monitoring Progress: OECD Indicators, OECD Green Growth Studies, OECD Publishing, <https://www.oecd.org/greengrowth/48224574.pdf>
- OECD (2012) Green Growth and Developing Countries Consultation Draft <https://www.oecd.org/dac/greengrowthanddevelopingcountries-consultationdraft.htm>

- Oxfam (2019) Public Good or Private Wealth? <https://oxfamlibrary.open-repository.com/bitstream/handle/10546/620599/bp-public-good-or-private-wealth-210119-summ-en.pdf>
- Purkis, S. (2018). Yönetişim, Küreselleşme Sürdürülebilirlik Üçgeninde Yeşil Ekonomi Ne kadar Yeşil Tartışmasına Alternatif Bir Teorik Çerçeve Önerisi. İçinde: Tuğba Uçma Uysal ve Ganite Kurt (der.). *Disiplinlerarası Bakış Açısı ile Yönetişim*, Ankara: Gazi Kitabevi. 57-92.
- Renner, M., Sweeney, S. ve Kubit, J. (2007) Green Jobs: Towards Sustainable Work in a Low-Carbon World, Worldwatch Institute, Preliminary Report
- Smith, N. (2007). "Nature as Accumulation Strategy", *Socialist Register*, 43, 16-36.
- Stern (2006) Stern Review: The Economics of Climate Change http://mudancasclimaticas.cptec.inpe.br/~rmclima/pdfs/destaques/sternreview_report_complete.pdf
- Svendsen, G. T. (2013) From a Brown to a Green Economy: How Should Green Industries Be Promoted?, *Environmental Practice* 15 (1), 72-78.
- Swyngedouw, E., (2015) Depoliticized Environments and the Promises of the Anthropocene, İçinde: *The International Handbook of Political Ecology*, Ed. Reymond L. Bryant, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 131-145.
- TEEB <http://www.teebweb.org/about/the-initiative/>
- The Green New Deal Group (2008) A Green New Deal, https://neweconomics.org/uploads/files/8f737ea195fe56db2f_xbm6ihwb1.pdf
- Turhan, E. ve Gündoğan A. C. (2017) "The post-politics of the green economy in Turkey: re-claiming the Future", *Journal of Political Ecology*, 24: 200-341.
- TÜİK Sera Gazı Emisyon İstatistikleri 2016 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27675>

- UNEP (2009a). UNEP 2008 Annual Report, http://www.iri.edu.ar/publicaciones_iri/anuario/Anuario%202009/Mayd/Naciones%20Unidas%20-%20United%20Nations%20Environment%20Programme%20-%20ANNUAL%20REPORT%202008.pdf
- UNEP (2009b) Global Green New Deal, An Update for the G20 Pittsburgh Summit, <http://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/7736>
- UNEP, 2010 Green Economy, Green Economy Reports: A Preview <https://unep.ch/etb/publications/Green%20Economy/GER%20Preview%20v2.0.pdf>
- UNEP, 2011, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers, www.unep.org/greeneconomy
- UN Human Rights Council (2019) Climate change and poverty, Forty-first session, Agenda, item 3 <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/Sessions.aspx>
- UNEP, ILO, IOE ve ITUC (2008) Green Jobs:Towards decent work in a sustainable, low-carbon World, Nairobi: UN Office https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_158733.pdf.
- Unmüßig, B., Fatheuer, T., Fuhr, L., (2016) The Green Economy as a way out of the global crisis? Heinrich Böll Stiftung, The Green Political Foundation. <https://www.boell.de/en/2016/06/27/green-economy-way-out-global-crisis>
- UN Rio+20 (2012) The Future We Want, Conference on Sustainable Development, Rio de Janeiro, Brazil
- Yıldırım, E., Çakmaklı, S., ve Özkan, Ö. (2011) "Eskiden Yeniye Neo - klasik Sentez: Bir Literatür Taraması", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 66, No.4, 2011, s.153 -184.
- World Bank (2012) Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. Washington.

Karbon Kapitalizmi: Doğanın Finansallaştırılmasının Ekoloji Politikği

Giriş

1960'ların sonlarından itibaren belirtiler vermeye başlayan ekonomik krizin en öne çıkan özelliğı finansallaşmanın vardığı boyuttur. Finansal piyasaların büyüme hızı dünya GSYİH'sının büyüme hızını çok gerilerde bırakmıştır. Bu durum literatürde finansallaşma olgusuna çok farklı yaklaşımlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Konu genellikle Marxist Okul kaynaklı yaklaşımlar çerçevesinde tartışılmakla birlikte, dünya ekonomisindeki finansallaşmanın ulaştığı boyutlar anaakım ve heterodoks iktisat okullarının da bazı argümanlar geliştirmelerine yol açmıştır.

Neo klasik yaklaşım konuyu finansal küreselleşme kavramıyla karşılayarak, sürece olumlu yaklaşır. Finansal küreselleşmeden anlaşılan, sermaye hareketlerinin önünde var olan bütün ekonomik, hukuki, mekânsal ve politik engellerin kaldırılarak serbestleştirilmesidir. IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel elitlerin Washington ve Post-Washington Uzlaşması adları altında kurguladıkları politikaların hayata geçirilmesi sonucu dünyada sermaye hareketlerinin önünde gerçekten de neredeyse hiç engel kalmamıştır. Bu yaklaşıma göre finansal küreselleşme özellikle gelişmekte olan ülkelerin yararına olacaktır. Çünkü sermayenin en etkin kullanımına sokulacağı yerlere akışını sağlayacaktır. Yani gelişmiş merkez ülkelerden, daha az gelişmiş ülkelere doğru bir sermaye akışı olacağı varsayılmaktadır. Böylece gelişmekte olan ülkelerin büyümelerini

kesintisiz olarak finanse edebileceklerine işaret edilir (bkz. Mckinnon, 1973; Shaw, 1973). Yine aynı görüş çerçevesinde finansal araçların çeşitlenmesi ve işlem hacminin artması, finansal varlık sahiplerinin, şirketlerin yönlendirilmesinde ve stratejilerinde güçlerinin artması olarak olumlanan bir durum olarak görülmektedir. Bu okulun devamı sayılabilecek Yeni Keynesyen (ya da yeni neo klasik sentez) görüşe göre finansallaşma, finansal piyasaların derinleşmesindeki artış olarak tanımlanmaktadır ve finansal varlık köpüklerinin arttığı dönemlerde, yani finansal varlıkların fiyatlarında enflasyon yaşandığı dönemlerde devlet ya da merkez bankaları piyasadan daha etkili ya da bilgili değillerdir (bkz. Woodford, 2003; Bernanke ve Gertler, 2001).

Oysa veriler sermaye akışlarının yoğunlukla gelişmiş ülkelerin kendi aralarında olduğunu gösterdiği gibi, finansal akışların daha çok sıcak para biçiminde olması ve yeniden yatırımların gölge bankacılık⁴⁹ araçlarında yoğunlaşmasının dünya ekonomisinde, özellikle de büyümelerini artan oranda dış borçlanmayla finanse eden gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrarsızlıklara yol açtığı gözlemlenmektedir.

Post Keynesyen yaklaşım, artan finansal istikrarsızlıkların önüne ancak devlet müdahalesiyle geçilebileceğini, bunun için de farklı düzenleyici kurumların oluşturularak finansal krizlerin önlenebileceğini ve üretken yatırımların arttırılabileceğini öne sürmektedir (bkz. Minsky, 1986, 1993; Stockhammer, 2004, 2007). Post Keynesyen yaklaşım finansal istikrarsızlıkların sisteme içkin olduğunu kabul etmekle birlikte kapitalist sermaye birikiminin krize eğilimlerini sadece finansal boyutu ile tartışması ve gerekli müdahaleler yapılarak

⁴⁹ ABD'de yatırım bankacılığı ile mevduat bankacılığı ayrımını sağlayan Glass Steagall yasasının 1999 yılında kaldırılmasıyla hızla gelişen ve düzenlenmiş bankacılık sistemine paralel gelişen, merkez bankasının (FED) kontrolü dışında kalan, dolayısıyla risk faktörü yüksek bankacılığa verilen isim. Finansal sistemin kuralsızlaştırılması ve bu iki tür bankacılık arasında ayrım kalmaması, bireysel ve kurumsal borçların menkul kıymetleştirilmesi biçiminde finansallaşmayı hızlandırmıştır (Akçay ve Güngen, 2014: 28-30).

sistem içinde krizlere çözüm getirileceğini öne sürmesi açılarından eleştirilmektedir.

Kapitalist sermaye birikimi tarihsel bir perspektifle yaklaşıldığında dönemsel krizlere uğramaktadır. Hatta bazı yaklaşımlara göre kriz sürekli bir olgudur. Tarihsel, toplumsal ekonomik ve mekansal boyutlarıyla kriz olgusu çok boyutlu bir olgudur ve bu olguyu açıklamak üzere özellikle Marxist literatürde çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Çünkü neo klasik yaklaşıma göre kriz yoktur. Sadece geçici istikrarsızlıklar/dengesizlikler vardır ve bu istikrarsızlıklar sistemin işleyişinden kaynaklanmaz. Onlara göre bu istikrarsızlıkların ana nedeni genellikle devletin piyasalara müdahalesidir. Piyasalara müdahale edilmediği takdirde tekrar otomatik denge sağlanacaktır. 2008 krizinde, krizin mekânsal-finance boyutu öne çıktığı için mortgage krizi ya da finansal kriz gibi sadece bu krize özgü isimler takılmıştır. Oysa kriz geçici dengesizliklerden kaynaklanan anlık bir patlama değildir; 1960'lı yılların sonlarından itibaren belirtilerini göstermeye başlayan çok boyutlu ve çok aşamalı bir olgudur ve iddia edildiğinin aksine sistemin işleyişine içkindir.

Konu genellikle Marxist yazında farklı boyutlarıyla tartışılmaktadır. Bazı yaklaşımlarda finansallaşma (bir kısım Monthly Review çevresi) kapitalizmin yeni birikim rejimi olarak tartışılırken; başka bazı yaklaşımlarda ise kapitalizmin dönemsel krizlerinin belli bir aşamasında yaşanan/kurgulanan, kriz sürecine içkin, aynı zamanda belli bir dönemin bittiğine ve başka bir yeni dönemin başladığına işaret eden bir olgu olarak tartışılmaktadır (bkz. Arrighi, 1994). Finansallaşmayı sadece kapitalizmin yaygın bir biçimde neo liberal olarak adlandırılan aşamasına özgü bir olgu olarak görmeyen, ancak birbirinden oldukça farklı çözümlemelere sahip yaklaşımlar da vardır (bkz. Hilferding, 1910 (1981); Krippner, 2005; Vercelli, 2014; Sawyer, 2014). Bu yaklaşımlarda önceki krizlerden farklı olarak finansallaşmanın geldiği düzeye vurgu yapılır. Bugün önceki

finansallaşma dönemlerinden farklı olarak finansal varlıkların kendileri finansallaştırılarak çok çeşitli türev araçlar⁵⁰ yaratılmaktadır. Dolayısıyla finansal alanın genişliği ve diğer sektörler üzerindeki etkileri artmaktadır.

Finansallaşmayı yeni bir birikim rejimi olarak gören yaklaşıma göre finansallaşmanın geldiği düzey dünyada üretimin biçimini ve coğrafyasını yani reel alanı biçimlendirdiği, değiştirdiği ve yönlendirdiği gibi, dünya politikasını ve güç dengelerini de etkilemektedir. Karlar üretim ve ticaretten çok, artık finans alanından elde edilmekte, finansal sermaye diğer ticari ve sınai sermayeler üzerinde hâkimiyet kurmakta, onları yönlendirmektedir. Dolayısıyla finansal piyasalar hem ulusal hem de uluslararası düzeyde genişlemekte, finansal kurumlar çeşitlenmekte ve birikimde finansal aktörlerin faaliyetleri önem kazanmaktadır (Epstein, 2005: 3). Fine'a göre (2010), finansallaşma sadece neo liberalizme içkin ve aynı zamanda onun sonucu olan bir olgudur. Finansallaşmanın bugün geldiği boyut onun sadece finansal olmayan şirketler, hanehalkları ve ulus-devletleri içermesinin ölçüğü ve miktarı ile açıklanamaz. Finansallaşma bugün paranın kurgusal sermaye ve üretken sermaye olarak iki biçimini birbirine kurgusal sermaye lehine bağlamıştır, ona tabi kılmıştır. Dolayısıyla bugünkü finansallaşma sadece finansal alanın genişlemesi, gelecekte elde edilecek olan artık değer üzerinde hak iddiası anlamında değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal yeniden üretimi kendine tabi kılması anlamında derinleşmesi ve yoğunlaş-

⁵⁰ Türev araçlar, belli bir varlığa dayalı olarak riskten korunmak için çıkarılan menkul kıymetlerin, ikincil piyasalarda anlaşmanın konusu olan varlığı alma amacından bağımsız, menkul kıymetin arz ve talebine bağlı olarak ortaya çıkan fiyatı üzerinden işlem görmesine olanak veren spekülâtif araçlardır. 2000'li yılların başlarından beri farklı türlerdeki ve vadelerdeki borçların bir havuzda toplanarak dilimlenmesi ve farklı kombinasyonlarından yeni finansal araçlar yaratılması gölge bankacılığı genişletmiştir. Borçların menkul kıymetleştirilmesi bir yandan riski dağıtırken diğer yandan riskin transferini olanaklı kılması nedeniyle şirketlerin kredi yaratma olanaklarını büyük ölçüde arttırmıştır.

ması açısından önceki finansal genişleme dönemlerinden farklılaşmıştır (Fine, 2013; Lapavistas, 2013).

Değişik heterodoks okullardan bazı yaklaşımlar da finansallaşmayı kapitalizmin neo liberal döneminin ana unsuru olarak görmekte ve farklı toplumsal sınıflar üzerindeki etkileri açısından değerlendirmektedir (bkz. Harvey, 2005; Dumenil ve Levy, 2001, 2004; Stockhammer, 2004). Onlara göre neo liberalizm, sermayenin sınıf hâkimiyetini sermaye kazançlarının finansal gelir biçiminde sermaye sınıfı içinde finans kesimine akması biçiminde restore ettiği bir dönemdir. Monthly Review çevresinden Foster ve Magdoff da (2008), okulun genel yaklaşımından farklı olarak, finansallaşmayı 1970'lerdeki durgunluk sonrasında karları arttırmak için işçilere karşı sınıf savaşının hızlanması olarak görmektedirler.

Marx'ın kolektif emek kavramını fabrikanın dışına çıkaran Harvey'in (2012) kolektif emek⁵¹ kavramı ile birlikte zaman-mekân boyutu ile ele alındığında ve ilişkisel bir yaklaşımla incelendiğinde finansallaştırma olgusunun sermayenin dünya ölçeğinde devşirilmesi/yoğunlaşması kadar birikimini de nasıl hızlandırdığı anlaşılır bir hale gelmektedir.

Hangi yaklaşımdan bakılırsa bakılsın sonuçta ekonomik faaliyetler içinde finans alanının yoğunluğunun ve hacminin öngörülemez biçimde arttığı, finansal piyasaların genişlediği ve çok karmaşık ve çeşitli araçların (t)üretildiği, sermaye birikiminde finansal aktör ve kurumların rollerinin öne çıktığı inkâr edilemez. Ancak bütün bunlar finansallaşma olgusunu açıklamaktan çok sürecin farklı gö-

⁵¹ Kavram, değer ve artı değer üretimi sadece fabrikadaki üretim süreci ve işçi ile sınırlanamakta, kent hem üretim alanı olarak hem de kendisi üretilen dev bir müşterek alan olarak ele alınmakta ve değer ve artı değer tüm kentin gündelik yaşamının üretimine katılan herkes tarafından üretilmektedir. Harvey'e göre önemli olan salt üretim döngüsünde ne olup bittiğinden çok sermaye dolaşımının bütününde ne olup bittiğine bakmaktır. Sermayedar için değer hangi döngüden (üretim, meta, para) elde edildiğinin hiç önemi yoktur. Sermayedar başkaları (kolektif emek) tarafından kolektif olarak üretilen değere el koymaktadır (2012: 129)

rüngüleridir. Bu satırların yazarına göre finansallaşma yeni bir birikim rejimi olmaktan çok krizini atlatabilmeyen sermayenin çeşitli kurgusal araçlarla sermayeyi dünya ölçeğinde devşirdiği bir aşama olmasının yanı sıra sermaye birikimini, dolayısıyla reel alanı da etkilemekte ve yönlendirmektedir. Finansallaşma sermayenin mekân ve zamanda akışını hızlandırarak birikim için yeni kar fırsatları yaratmaktadır (Harvey, 2003). Finansal alan ve genel olarak hizmet sektörü sermaye birikimine de hizmet etmekte, bu alanda doğrudan değer yaratılmasa da henüz yaratılmamış değer üzerinden bugünkü yatırımları tetikleyerek artı değer üretimi hızlandırılmaktadır. Bunu da reel üretimi etkileyerek yapmaktadır. Ancak türev araçlarla reel üretim arasındaki bağ koptuğunda, yani kurgusal sermaye reel sermayenin çok önünden koşmaya başladığında, kurgusal sermayenin genişlemesi reel birikimi hiçbir biçimde etkilemeden sürdürülebilir ve reel sermaye ve kurgusal sermaye arasındaki bu geçişler spekülasyon genişleme ve çöküşlere yol açabilir (Fine, 2013: 51). Bu anlamda finansallaşma reel sektörde ortaya çıkan aşırı birikim krizini bir süre erteleyip karları yükseltse bile, bir süre sonra krizin daha da derinleşmiş bir biçimde ortaya çıkmasına yol açabilir.

Finansallaşmanın günümüzde geldiği nokta, çok çeşitli kurgusal yöntem ve araçlarla doğanın finansallaştırılmasıdır. Yeşil ekonominin önemli bir parçası olarak doğanın farklı fonksiyon ve zenginliklerinin finansallaştırılması, sermayenin toprak, yaban hayatı, atmosfer, enerji ve su gibi ortak zenginlikler üzerindeki artan denetiminin yollarından biridir ve bu durum literatürde yeşil el koyma ya da yeşil gasp gibi kavramlarla karşılanmaktadır (Fairhead, Leach ve Scoones, 2012; Vidal, 2008). Liberal çevreler doğanın finansallaştırılmasını CDM⁵² çerçevesinde hem iklim krizinin çözülmesi ve do-

⁵² Clean Development Mechanism (CDM), Kyoto Protokolüne göre gelişmiş sanayi ülkeleri ve şirketleri tarafından gelişmekte olan ülkelerde emisyon azaltımı projelerinin yapılmasına olanak veren mekanizma. Yazının ilerleyen bölümlerinde bu konuda daha geniş bilgi verilmektedir.

ğanın korunması hem de yoksulluğun ortadan kaldırılması iddiasıyla meşrulaştırmaktadırlar. Çevre iktisatçılarına göre, bu sorunların çözümlenmesi için Yeni Kurumcu yaklaşım çerçevesinde dışsallıkların içselleştirilmesi ve müştereklerin⁵³ bu yolla fiyatlanarak mülkiyet “haklarının” belirlenmesi ile doğrudan müdahaleye gerek kalmadan piyasa sisteminin eksiksiz işleminin sağlanması yeterlidir.

Kapitalizmde her seferinde daha fazla kullanım değeri değişim değerine çevrilir. Kullanım değeri ile değişim değeri gerçekte birbirinden ayrılmazsa da finansallaştırma ile yapılan budur. Liberal anlayışın yöntemi olan pozitivizm, birbirleriyle karmaşık bağlantıları olan bütünlükleri birbirleriyle ilişkileri yokmuşçasına parçalayarak, kompartımanlara ayırarak, atomize ederek bağlamından çıkarır. Doğanın finansallaştırılması açısından bakıldığında bunun yapılabilmesi için öncelikle doğal süreçler ve müşterekler kullanım değerlerinden ayrılarak fiyatlanırlar. Burada söz konusu olan sadece doğal kaynaklar kullanılarak üretilen malların fiyatlanması değil, doğanın var olduğu haliyle, yaşamı destekleyen tüm süreçlerinin sosyal ve ekolojik değerlerinden soyutlanarak fiyatlanmasıdır. Bunun için doğal süreçlerin ve zenginliklerin, sanki onlar bir bütün oluşturan, içsel olarak ilişkili, birbirini tamamlayan karmaşık süreçler değillermiş gibi standart birimlere ayrıştırılması, sayısallaştırılması ve fiyatlanması gerekmektedir. Bu da onların nesnel zaman-mekân bağlamından ve bu bağlamdan kaynaklanan kullanım değerlerinden soyutlanarak, öznel bir zaman-mekân bağlamında değişim değerlerine dönüştürülmesini gerektirir (Hayes, 2013: 120). Böylece finansallaştırma için ilk aşama tamamlanmış olur. Yani doğanın

⁵³ Müşterekler hava, su, toprak, orman, tohum gibi doğal varlıkları; yol, sokak, park, meydan, kıyı gibi kentsel alanları; bilim, internet, sanat, dil, gelenek gibi sosyal ve kültürel değerleri kapsayan ve piyasanın fiyat mekanizması dışında kalması gerektiği savunulan varlıklar, mekanlar ve ilişkilerdir (Duru, 2018). Bunlara eğitim, sağlık, demokratik haklar gibi tarih boyunca bedeller ödenerek elde edilen haklar da eklenmelidir. Bütün bunların özelleşmesi ve metalaştırılması mülksüzleştirerek birikim kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır.

kullanım değerleri değişim değerlerine çevrilerek parasallaştırılmıştır. Finansallaşma burada, doğanın icat edilen çok çeşitli finansal ve türev araçlarla çok çeşitli yollardan değişim değerlerine dönüştürülmesini temsil etmektedir. Yani maddi varlık ve süreçler kurgusal araçlarla kurgusal değerlere dönüştürülürler/indirgenirler. Yaratılan bu kurgusal doğa, gerçek sosyo-ekolojik doğayı unutturarak şeyleştirir ve baştaki amacının tersine işlemesi riskini artırır (bkz. Martineu-Lafontaine, 2019). Bu yolla ormanlar, kıyılar, biyoçeşitlilik, hava, toprak, su şeyleştirilerek kara çevrilmeğe üzere metalaştırılır, spot ve gelecek piyasalarında işlem göreceğ biçimde icat edilecek finansal araçların fiziki temelini oluştururlar. Yani gerçek olan her şey finansallaştırıldığında, sermayenin coğrafyalar ve zamanlar arasında akışkanlığı artırılarak, ona yeni karlı yatırım fırsatlarıyla birlikte daha hızlı birikme kanalları açılır. Ancak burada gerçek olanla (doğa) kurgusal olan (finansallaştırılan doğa) arasındaki bağ devam eder. Çünkü yaratılan bu araçlar temellendirildikleri fiziki yapı ve süreçleri dönerek etkilerler. Çoğu kez de kullanım değerlerinden çok değişim değerleri öne çıktığından bu fiziki yapı ve süreçleri yani doğayı olumsuz yönde etkilerler. Harvey'e göre finansal araçların alım ve satımı kurgusal sermaye olarak diğer gelecekte gelir getirmesi beklenen arazi gibi yatırımlardan çok da farklı değildir ve gelecekte elde edilecek karlar üzerinde bir hak iddiasıdır (1982: 347). Bu hak iddiası, o finansal aracın temelindeki maddi varlığın talebini ve üretimini etkiler. Örneğin, vadeli piyasalarda herhangi bir doğal zenginliğin gelecekteki değeri üzerinden türetilen bir finansal aracın hızlı işlem görmesi, o doğal zenginlik üzerinde çok çeşitli baskılara yol açacak biçimde reel üretime yol açabilir. Değerin üretimini anlamak için sadece üretim alanının değil, üretim, dolaşım ve gerçekleşme alanlarının bütünsel olarak ve karşılıklı bağlantılarıyla göz önüne alınması gereklidir. O zaman tüm yaşamın, yani doğanın da yeniden üretimini içeren gündelik yaşamın yeniden üretimine katılan bütün emek biçimlerinin değer ve artık değer üretimini kolektif olarak gerçekleştirdiğini söylemek yanlış

olmaz (Harvey, 2012). Dolayısıyla finansal işlemlerin hızlanması reel üretimi arttırarak artı değer oranını ve birikimi hızlandırabilir. Ancak çevresel sistemlerin üretiminin hızı, türev araçların işlem hızına ulaşamayacağından kullanım ve değişim değerleri arasındaki bağ giderek kopar ve ekolojik kriz çözüleceğine daha da derinleşebilir. Ne var ki, ekolojik tahribatın artmasıyla doğanın kitleleşmesi de sermayeye yeni iş alanları açmaktadır. Bozulan doğal alanların eski haline getirilmesi önemli bir yatırım alanı olarak yaygınlaşmakta, bu tür işleri alan firmalar tahvil çıkarılması yoluyla yatırımlarını fonlamaktadırlar. Böylece doğa çok çeşitli yollardan spekülasyon işlemlerine konu edilerek finansallaştırılmaktadır. Dışsalılıkların içselleştirilmesi yaklaşımının ardında bedava olanın aşırı kullanıma yol açacağı varsayımı vardır. Müştereklerin fiyatlanması altında korumacı bir niyet olduğu ve çevresel tahribatın piyasa kurallarının yeterince katı bir biçimde uygulanmamasından kaynaklandığı iddia edilir. Oysa toprak, su hava gibi müştereklerin asıl tahribatı, piyasa sistemi aracılığıyla bu zenginliklerin karlılık hesaplamaları sonucu yağmalanması ile gerçekleşmektedir. Karbon piyasaları örneği üzerinden izleyen bölümlerde konuya açıklık getirilecektir.

Kapitalizmin krizi derinleştikçe ekonomik akıl ekolojik sistemlere hayal gücünün sınırlarını zorlayacak ölçüde hâkim olmakta, doğanın finansallaştırılması bunun geline en uç noktasını gözler önüne sermekte, bu durum doğanın çok farklı boyutlarının birikim mantığı içine alınmasını hızlandırmakta, çözüm olarak sunulan politikalar gerçekte doğanın ve onun bir parçası olan toplumun çok yönlü tahribatını arttırmaktadır.

Sonuçta bu çalışmada, dünya ekonomisinde finansal aktivitele-
rin diğer ekonomik aktivitele-
rin sürükleyici motoru haline gelmesi sistemin aşılabilen krize bağlanmaktadır. Doğanın finansallaşması da yeşil ekonomi çerçevesinde finansallaşmanın geldiği en uç aşamayı göstermektedir. Doğanın finansallaştırılması doğanın korunmasından çok doğanın her zamankinden daha çok sermaye birikimine tabi kılınması anlamına gelmektedir. Artık doğanın ni-

metleri sadece üretim sürecinde kullanılarak metaların üretimine katılmamakta, aynı zamanda bu mallar ve doğanın kendisi finansallaştırılarak birikime yeni kanallar açılmaktadır. Konunun anlaşılması sadece ekonominin dar sınırları içinde mümkün değildir, tam da tersi ekonomi politikle birlikte ekoloji politik bir çerçeveyi gerektirmektedir.

Doğanın Finansallaştırılmasını Anlamak için Ekoloji-Politik Neden Gereklidir?

Tarihin her döneminde toplum doğa ilişkisi farklı kurulmuştur. Her toplum doğayı değişen ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretim eylemi dolayımında dönüştürmüş ve yeniden üretmiştir. Ancak kapitalizmle birlikte paranın kullanımının artışı, piyasaların çeşitlenmesi ve yaygınlaşmasıyla üretim ihtiyaçlardan giderek koparak öncelikle kâr amacıyla yapılmaya başlanmış, ihtiyaç kavramının anlamı değişmiş ve çok tehlikeli bir şekilde sosyo-ekolojik yaşamın giderek daha fazla alanına iktisadi akıl hâkim olmaya başlamıştır. Gorz'a göre (1993: 93) ekonomik rasyonalitenin kapitalist olmayan bütün toplumlar tarafından benimsenen politik istekler karşısında özerkleşmesini, her türlü toplumsal denetimin dışına çıkmasını, hatta toplumu kendi hizmetine sokmasını sağlayan şey sadece liberal "pazar ekonomisi"dir. İktisadi aklın tehlikeli olması temelde gerçekliği sayıların ardına gizleyerek çarpıtması, değersizleştirmesindedir. Bu akıl doğadaki çok farklı ve birbirleriyle karşılaştırılamayacak özelliklere ve fonksiyonlara kâr amacına uygunluğu ölçüsünde bir değişim değeri biçer. Bu akla göre bir sulak alan ile bir tarihi alanın değeri her iki alana yapılacak yatırımın getirisiyle ölçülür. Bir yerde yapılan yatırımın yarattığı ekolojik tahribatın başka bir yerde ekolojinin korunması için yapılan yatırımla dengelenebildiği yine bu akılla öne sürülür. Farklı ve karmaşık ekolojik sistemlerin her türlü canlının yaşamını olanaklı kıldığı gerçeği gözardı edilerek doğa yani yaşamın kendisi sayılarla ölçülebilecek homojen, dolayısıyla eşitlenebilen nesnellikler biçiminde kâr amacıyla çok çeşitli hesaplamala-

ra konu edilmesiyle biyoçeşitlilik korunmak yerine yok edilir. Bu bütün sosyal anlamlarından koparılmış, homojenleştirilmiş ve soyut doğa anlayışına karşı, biyolojik dünyanın ne tarih ne de coğrafya dışı bir soyutlama olduğu ve sonsuz çeşitlilikte değişken formlarda tarihsel olarak üretilirken ister organik ister inorganik olsun her bir parçasının bütünü oluşturan ilişkilerle içsel olarak bağlantılı bulunduğu anlayışı geliştirilmiştir (Lewontin ve Levins, 2007’den aktaran Swyngedouw, 2015: 135).

Kapitalizmin kar-zarar mantığının sosyo-ekolojik alanda artan hakimiyetinin bir diğer önemli sonucu da bu alanı apolitikleştirme-sidir. Bu, doğa ve toplum ikiliği anlayışıyla doğanın toplumdışı ve durağan olarak analiz edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Bookchin’in de vurguladığı gibi ekolojik meseleler yalnızca biyolojik terimlerle ifade edilemez. Çünkü hemen hemen her ekolojik mesele aynı zamanda bir toplumsal meseledir (1994: 42) ve bütün toplumsal/sosyo-ekolojik meseleler farklı politik yaklaşımlar tarafından farklı söylemler, kavramlar ve araçlarla analiz edilir. Politik ekoloji çevre sorunlarını ele alırken doğa-toplum ilişkilerini çok boyutlu ve diyalektik bir yaklaşımla analiz etmeye çalışır. Doğal olan toplumsal, toplumsal olan da doğaldır ve doğa-toplum birbirleriyle içsel olarak ilişkilidir (Smith, 2008: 68). Oysa hâkim ekonomik akıl bizi, ekonominin kendi kendine işlemesine olanak veren yasaları olan, toplumdan ayrı teknik bir alan olduğu biçiminde koşullamaya çalışır. İkiliklerden yola çıkan aynı anlayış, toplumu bireyden, bireyi doğadan ayırıştırarak bireyi doğanın karşısına koyar. Bu tahayyüle göre doğa içerdiği “hizmetlerden” yararlanılması için (bu kar edilmesi için olarak da okunabilir) uysallaştırılması ve hâkimiyet altına alınması gereken bir canavardır adeta. Bu canavar ne kadar hâkimiyet altına alınırsa alınsın bir gün aniden ağızından ateşler saçarak kontrolden çıkabilir. İşte bu kontrolden çıkabilirliği en aza indirgeyecek şey teknolojidir. Evrenin merkezine konan insan, üstün aklıyla yeni teknolojiler geliştirerek, ancak bu teknolojileri de karlılığı ölçüsünde piyasaya sunarak bu insan dışı doğayı alt edecektir. Hâ-

kim liberal aklın doğa yaklaşımı budur. Oysa doğa, yaşamın başlangıcından beri, hatta ondan da önce sürekli değişip dönüşmektedir. Her canlı türü kendi türünün devamını sağlayacak koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışırken aslında doğayı da dönüştürür. İnsan da toplumsallığı içinde yüzyıllarca aynı şeyi yapmaktadır. Yüzyıllardır doğayı kendi yaşamını sürdürecektir biçimde sürekli dönüştürmekte ve yeniden üretmektedir. Ancak paranın yaygın olarak kullanıma girdiği piyasa sistemine ve kâr amacına dayalı kapitalizmin ortaya çıkışına kadar doğanın yeniden üretimi sınırlı kalmıştır. Kapitalizmle birlikte toplum dışı el değmemiş, dönüştürülmemiş bir doğadan bahsetmek oldukça zorlaşmış ve bu durum ikinci doğa kavramlaştırılması ile karşılanmıştır (Smith, 2008)⁵⁴. Kapitalizmle birlikte artık doğanın yeniden üretiminde temel amaç türün devamı ya da aynı anlama gelmek üzere toplumun devamı değil, sermaye birikiminin devamı haline geldiğinden, bu sefer tam da tersi insan türü de dâhil, türlerin devamı tehlike altına girmeye başlamıştır.

Teknolojik belirlenimci yaklaşım, artık etkileri tüm dünyada hissedilen ve bir varlık yokluk meselesi haline gelen iklim krizi sorununa bu çerçeveden yaklaşır. Sistemin temel saiklerini sorumlu tutmaktansa, atmosfere karbon dioksit emisyonu iklim krizinin ana

⁵⁴ İkinci Doğa Aristo'dan Çiçero'ya oradan Hegel'e kadar birçok düşünürün farklı biçimlerde ele aldığı bir kavramdır. Günümüzde Neil Smith ve David Harvey tarafından mekânın ve doğanın üretimi kavramları çerçevesinde yeniden ele alınmıştır. Birinci doğa genel olarak insan öncesi, insan aktiviteleri tarafından henüz değiştirilmemiş biyofiziksel varlık ve süreçleri; ikinci doğa insan aktivitelerince birinci doğanın biçimlenmesini ve insan aktivitelerince yaratılan kurumlar, kanunlar, piyasalar, ekonomik ve politik kuralları içermektedir (Smith, 2008: 7). Birinci doğanın emek süreciyle dönüştürülmesi ikinci doğayı ortaya çıkarmıştır (a.g.e. 68). Ancak doğaya değişim değerlerinin atfedilmesiyle giderek ikinci doğanın üretiminin dünya ölçeğinde yayıldığı kapitalizmde, birinci doğanın ikinci doğanın içinde, onun bir parçası olarak üretilmesi bu tanımlamaları geçersizleştirir (a.g.e. 77, 83). Birinci doğa kullanım değerlerinin hâkim olduğu somut ve fiziki doğa; ikinci doğa değişim değerlerinin hâkim olduğu soyut doğadır. Birinci doğa insan emeğiyle, ikinci doğa insan ilişkileriyle üretilen doğa haline gelmiştir. Birinci fiziki doğa, ikinci doğadaki insan ihtiyaçları ve mantığı tarafından belirlenir. Sermaye doğanın tamamını üretmek istediğinden her şeye fiyat etiketi ilişir (a.g.e. 79).

faili olarak saptanmış ve bu emisyonu arttıran eski kahverengi teknolojilerden vazgeçerek atmosferdeki karbon dioksit emisyonunu azaltacak yeni yeşil teknolojilerin yaygınlaşmasının soruna deva olacağı öne sürülmüştür. Bunun için atmosfere salınan karbondioksitin sayısallaştırılarak ölçülebilir hale getirilmesi ve çok olduğu yerde yarattığı tahribatın az olduğu ya da azaltıldığı yerdekiyle dengelemesini sağlayacak mekanizmaların kurulması için gerekli kurumsal-idari düzenlemelerin yapılmasının yeterli olduğu yaklaşımı hâkim yaklaşım olarak prestijli uluslararası kurumlar tarafından yaygınlaştırılmıştır. Böylece konu sistemle ilişkili olmaktan çıkarılarak tekno-idari bir düzeye indirgenip apolitikleştirilmeye çalışılır.

Bu apolitikleştirmenin bir başka yanı akademik düzeyle ilgilidir. Bilginin kompartımanlaştırılmasının somutlaşmış biçimi olarak akademi de doğa ile ilgili konuları sadece doğa bilimcilerce ele alınabilen teknik konular olarak görür ve bu görüş toplumda yaygınlaştırılır. Oysa yaklaşımın kendisi oldukça politiktir ve teknik olarak bile birtakım sorunlar taşır. Atmosfere karbondioksit emisyonu iklim değişikliği sorununun büyük bir kısmından sorumlu olmakla birlikte, tamamından sorumlu değildir. Ayrıca karbon emisyonu sorununun çözülmesi küresel iklim krizini çözmek yerine daha da şiddetlendirebilir. Örneğin, karbondioksit emisyonunun ana nedeni olarak gösterilen fosil yakıtlarla enerji üretimi yerine sıfır karbon emisyonu olan bir enerji kaynağının bulunması, üretim, dolaşım ve tüketimi arttırarak doğanın daha hızlı tahrip olmasına yol açabilir. Liberal yaklaşımın korumacılık anlayışını temellendirdiği atmosfere salınan karbondioksitin etkilerinin hesaplanabilirliği konusu da oldukça tartışmalıdır ve hesaplanabilirliğini öne sürmek oldukça politiktir. Asıl önemlisi, iklim krizinin gerçek sorumluları ve arkasındaki güç ilişkileri konu teknik bir düzeye indirgendiğinde sorgulanmaktan çıkarılmaktadır. Böylece, atmosferdeki karbondioksit oranı bahane edilerek iklim değişimine çare olmaktan çok bu değişimi tetikleyecek birçok uygulama çevreci bir maske altında meşrulaştırılmaktadır. Swyngedouw (2013) bunu CO2 fetişizmi olarak ifade etmekte-

dir. Karbon dioksit oranının atmosferdeki artış oranına sürekli vurgu yapılarak yaratılan korku atmosferi, doğanın finansallaştırılmasını meşrulaştırıcı bir işlev görmektedir (Sullivan, 2013; Swyngedouw, 2013; Lohmann, 2012). Konunun anti-kapitalist bir çerçeveden değil de, apolitikleştirilmiş bir çerçeveden küresel ölçekte endişe yaratacak biçimde ortaya konması karşısında, iklim sorunu, Ço-ban'ın (2016) altını çizdiği gibi, kapitalist düzenle bağları kurularak kapitalizm karşıtı bir eksenle siyasallaştırılmalıdır. Bu siyasallaştırma Swyngedouw'un (2015: 132) vurguladığı gibi artık sorunun eskiden olduğu gibi çevreyle ilgili konuların politik alana getirilmesi değil, daha çok politik olanın çevre konusuna içerilmesi biçiminde olmalıdır. Bir yandan yeşil ekonomi söylemi en prestijli uluslararası kurumlarca yaygınlaştırılırken diğer yandan doğal gaz ve petrol gibi fosil enerji kaynakları üzerine yürütülen bölgesel savaşlar söylemin samimiyetini sorgulatar bir çerçeveye oturtmaktadır.

Doğanın Finansallaştırılması ve Kyoto Protokolü

Yöntemsel açıdan Newton fiziğinden etkilenen liberal teori, doğa ve toplumu birbirinden soyutlayarak her birinin tek tek işleyişine ve birbirleriyle ilişkisine mekanik bir anlayışla yaklaşır. Newton, pozitivist yöntemiyle doğanın “kanunlarını” aramaya soyunmuştu. Ona göre bir kez bu kanunlar keşfedildiğinde doğanın işleyişi anlaşılabilirdi. Doğanın belli kanunlar çerçevesinde işleyen bir makine gibi olduğu tasavvuru liberal teori tarafından toplumbilimlerine uygulanarak bu sefer toplumun işleyiş “kanunları” bulunmaya girilmiş, hatta 19. Yüzyılın sonlarına doğru toplum ve ekonomi birbirinden soyutlanarak kendinden menkul bir ekonomik mantık ayrı ayrı alanlar olarak tarif edilen topluma ve doğaya hâkim kılınmaya başlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, aslında fiyatlanması mümkün olmayan karmaşık ve iç içe olan doğal fonksiyonların ve süreçlerin finansallaştırılabilmesi için de sosyo-ekolojik bağlamlarından koparılıp, izole edilebilmeleri, standart homojen birimler haline getirilip fiyatlanabilmeleri gereklidir. Bu durum onların diğer

bütün özelliklerinden, toplumsal, kültürel, estetik, yaşamsal değerlerinden soyutlanıp tek bir boyuta indirgenmelerine yol açar. Örneğin, orman gibi birçok organik ve inorganik varlığın yüzbinlerce yılda oluşturduğu, birçok canlıya yaşam alanı sağlayan, aynı zamanda bütün canlıların yaşamını sürdürmesi için gerekli kritik atmosferik koşulların sağlanması için elzem olan, toplumun bazı kesimlerine geçim aracı sağlayan, bazı toplumlar içinse kutsal sayılan bütünsel bir ekosistemin, tek tek ağaçlara ve bunların karbon tutma kapasitelerine indirgenerek fiyatlanması olduğu gibi. Nicelleştirme Robertson'un (2006) deyişiyle sermayenin görebileceği, onun mantığına uygun bir doğa yaratılması işlevini görmektedir. Doğanın finansallaştırılması da diğer bütün finansallaştırma biçimlerinde olduğu gibi doğanın korunmasından çok, hayal gücünün icat edebileceği çok çeşitli yollardan ve araçlarla sermayenin karlılığını, dolayısıyla da birikimini arttırmasına hizmet eder. Doğaya ait ne varsa hepsinin satılık hale getirilmesiyle, sermaye kendi suretinde bir doğa icat etmektedir.

Doğanın finansallaştırılması 2005'de yürürlüğe giren Kyoto Protokolündeki düzenlemelerle ve dizayn edilen yeni araçlarla birlikte hızlanmışsa da doğanın nicelleştirilmesi, Birleşmiş Milletler'in Cenevre'de gerçekleştirdiği ilk Dünya İklim Konferansı'nda insan etkisiyle artan küresel ısınmaya dikkat çekilmesi sonrasında, 1988'de Hükümetlerarası İklim Değişimi Paneli'nin (IPCC) kurulmasına dayanır. IPCC sera gazı emisyonu, fosil yakıt kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımı gibi alanlarda küresel, ulusal ve yerel düzeylerde alınabilecek çok çeşitli önlemler için bir temel oluşturmuştur. IPCC'nin farklı sera gazlarının küresel ısınma potansiyellerini gösteren indeksler yayınlayarak bunların karbondioksit çevrilebilmesini olanaklı hale getirmesiyle birlikte birçok ülkede sera gazı emisyonu ile ilgili çalışmalar ve düzenlemeler yapılmaya, çevre muhasebesi konusunda akademik çalışmalar da buna paralel olarak artmaya başlamıştır. Bu çalışmaların büyük kısmı karbon hesaplamasına yoğunlaşmıştır (Martineau ve Lafontaine, 2019). 1992

yılında Birleşmiş Milletler Rio Konferansında⁵⁵ UNFCCC yani BM İklim Değişimi Çerçeve Sözleşmesi ve 1997'de Japonya/Kyoto'da COP3 (Taraflar Konferansı Üçüncü Oturumu) müzakerelerinde konulan ilkeler çerçevesinde ülkeler sera gazı emisyonu envanterlerini çıkarmaya başlamışlardır. Bu envanterler, ülkelerdeki tüm özel ve kamuya ait farklı sera gazı emisyonlarının karbondioksit miktarına (kilo ya da ton olarak) eşitlenmesine dayanır. Yani, Metan (CH₄), Nitroz Oksit (N₂O), Hidroflorür karbonlar (HFCs), Perfloro karbonlar (PFCs), Sülfürhekza florid (SF₆) gibi atmosferde ısı tutma özelliğine sahip, atmosfere salındığında doğrudan sera gazı etkisine yol açan birçok farklı gaz tek bir birime indirgenir. Böylece karbon fiyatlandırarak metalaştırılabilir ve gerçek doğa sayılarının arkasına gizlenir. Buradan ülkelerin ve şirketlerin karbon emisyonu, karbon ayak izi hesaplamaları yapılır. Doğal olguların ölçülebilir standart birimlere indirgenmesi ve finansallaştırılması literatürde kurgusal doğa (Bracking, 2015), online doğa (Sullivan, 2013), doğanın şeyleştirilmesi (Martineau-Lafontaine, 2019), karbon fetişizmi (Swyngedouw, 2013), iklim kapitalizmi (Hayes, 2013), akışkan doğa (Büscher, 2013), yeşil ekonomi gösterisi (Bracking, 2015), yeşil gasp (Vidal, 2008) gibi kavramsallaştırmalara yol açmıştır.

1997'de yapılan ve 2005'de yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ile birlikte Ek I'de listelenen her bir ülke⁵⁶ (gelişmiş ülkeler) için

⁵⁵ Rio de Janeiro'da karara bağlanan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD) sanayileşmiş ülkelere ve çok uluslu şirketlere, korumuş gibi göstererek Güney'in hammadde ve genetik kaynaklarına, yerel bilgiye erişip, bunları kimyasal tarım, ilaç vb. gibi sektörlerde kullanmalarına olanak vermiştir. CBD çerçevesinde mekânsal ve tarihsel eşitsizlikler göz ardı edilerek, biyoçeşitliliğin faydalarına yeşil gelişmecilik anlayışı içinde fiyat etiketi konmuş ve biyoçeşitlilik açısından zengin ancak para açısından fakir ülkelere verilen küçük bir miktar para karşılığında, onların genetik kaynaklarına bu şirketlerce fikri sınai mülkiyet hakları çerçevesinde el konulmuştur. Böylece ekosistemler orada yaşayan yerlilerin yaşam alanı olmaktan çıkarılıp, uluslararası sermaye için potansiyel metaların deposu haline getirilmiştir (Macafee, 1999).

⁵⁶ Türkiye 2009 yılında Kyoto Protokolünün Ek1 listesine özel şartlı üye olarak imza atmıştır. 2014 yılında Sera Gazı Emisyonlarının Takibine Dair Yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik kapsamında emisyon-yoğun sektörlerdeki tesisler karbon ayak izinin hesap-

karbon kotası (emisyona izni) belirlenmiştir. Her ülke kendi kotasını protokolde belirlenen sektörlerde faaliyet gösteren o ülkedeki kamu ve özel kuruluşlara dağıtır. Ek 1 dışında kalan ülkelerin (genellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler) emisyon azaltımı zorunluluğu yoktur, ancak gönüllülük esasını temelinde sera gazı emisyonu esasına gidebilirler. Bilindiği gibi genellikle dış kaynağa bağımlı olan bu ülkeler CDM projelerinin gerçekleştirildiği ülkeler olup, sera gazı azaltımının bu projelerle yapılması, projeleri gerçekleştiren şirket ve ülkelere karbon kredisi⁵⁷ sağlamaktadır. Emisyon izinleri çoğunlukla bedava olarak dağıtılır ya da satılır⁵⁸. Sistemin şirketleri ve devletleri karbon emisyonunu azaltıcı teknolojileri kullanmaya teşvik etmesi beklenir. Bu sistemde şirketler ve devletler kotalarının kullanılmayan kısmını satarak gelir elde edebilir, kotasını aşarak kirletmeye devam eden şirketlerse ek kota satın alabilir. Bazen şirket ve devletler yükümlülüğü olmadığı halde emisyon azaltımına gidebilir ve elde ettiği karbon kredilerini satabilir. Bu tür işlemlerin yapıldığı piyasalara, düzenlenmiş piyasalar dışında gerçekleştiği için gönüllü piyasa denir. Protokole göre gelişmiş ülkeler karbon azaltımının teşviki yanında gelişmekte olan ülkelere de karbon azaltımı sağlamaları için finansal destek sağlamalıdır. Kyoto Protokolü çerçevesinde olan ve olmayan, karbon ticaretine olanak veren birçok sistem kurulmuştur. Ancak bunlardan en büyüğü 2005’de kurulan EU

lanması ve raporlanmasıyla yükümlü hale gelmiştir. Türkiye’nin henüz bir azaltım yükümlülüğü yoktur. Ulusal düzeyde sera gazı emisyon envanterlemesi yapıp, Birleşmiş Milletler sekreteriyasına göndermektedir. Türkiye son olarak baz senaryosuna göre artıştan azaltım yapacağını bildirmiştir (Uyduranoğlu ve Gevrek, 2017). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı verilerine göre Türkiye’de hali hazırda Gönüllü Karbon Piyasasında işlem gören ve çoğunluğu hidroelektrik ve rüzgâr santrallerinden oluşan 308 proje bulunmaktadır (<https://iklim.csb.gov.tr/gonullu-karbon-piyasaları-i-4391>).

⁵⁷ Bu krediler emisyon ticareti yapılan borsalarda CER kredileri (Certified Emission Reduction) olarak adlandırılır.

⁵⁸ Örneğin 2006 yılında EU ETS kapsamındaki şirketlere 2005 yılındaki emisyonlarına karşılık gelen miktardan yüzde 10 daha fazla bedava emisyon izni verilmişti. Bu, söz konusu şirketlere hem daha fazla kirletme hakkı hem de o günün fiyatlarıyla 1,8 milyar dolar para transferi anlamına gelmekteydi (Lohmann, 2006: 87)

ETS'dir (Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi). Küresel karbon ticaretinin yüzde 90'ını ve küresel karbon emisyonunun yüzde 25'ini kapsar⁵⁹. Sadece EU ETS'nin 2018 toplam piyasa değeri 250 milyar doları bulmaktadır (2005'de 10 milyar dolarken). Karbon spot piyasaları dışında karbon gelecek piyasaları da vardır. EU ETS altında EU emisyon izni futures'ları Avrupa İklim Borsasında (ECX) işlem görmektedir. Bunun dışında Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Kore, Kaliforniya ve Quebec'te karbon ticareti sistemi vardır. Kyoto Protokolüne imza atmayan ancak emisyon ticaretinin fikir babası olan ABD'de de çeşitli emisyon ticareti sistemleri bulunmaktadır⁶⁰. 2003 yılında kurulan Şikago İklim Borsası 2010 yılında kapanmıştır. Her bir piyasanın kendi emisyon azaltımı hedefi vardır. Bütün bu piyasalarda kâğıt üzerinde yapılan karbon emisyonu azaltımlarına karşın, yapılan ölçümler atmosferde karbon yoğunluğunun tarihsel olarak rekor düzeylere ulaştığını ve hızla arttığını göstermektedir.

Kyoto Protokolü Emisyon Ticareti (ET), Ortak Uygulama (Jİ) ve Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM) biçiminde düzenlenmiştir. Başka bir sınıflamaya göre de projeye dayalı olmayan ve projeye dayalı olan düzenekler biçiminde ayrım yapılır. Her iki ayrım da içerik olarak aynıdır. Projeye dayalı olmayan düzenek emisyon ticaretine karşılık gelir ve daha çok eşik ve ticaret (cap and trade) olarak isimlendirilir. Projeye dayalı olan düzeneklerse Ortak Uygulama ve Temiz Kalkınma Mekanizmasıdır. Ortak Uygulama gelişmiş ülkelere, başka bir gelişmiş ülkede proje yapma; Temiz Kalkınma Mekanizması ise gelişmiş Kuzey ülkelerine gelişmekte olan ya da az gelişmiş (karbon kotası bulunmayan) Güney ülkelerinde proje

⁵⁹ <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/european-union-emission-trading-system>

⁶⁰ Emisyon ticareti sistemleri dört kıtada yer alan 35 ülke, 13 eyalet ve 7 şehirde faaliyet göstermekte, küresel gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde 40'ını ve küresel sera gazı emisyonlarının da yaklaşık yüzde 35'ini kapsamaktadır. <http://www.habergazetesi.com.tr/yazarlar/17678/karbon-ticareti-ve-karbon-borsalari-2>

yapma olanağı veren düzenekler olarak tasarlanmışlardır (UNFCCC)⁶¹. Bu yolla gelişmiş ülkelere ve şirketlere emisyon azaltımını başka coğrafyalarda en düşük maliyetle (en yüksek karla diye de okunabilir) gerçekleştirme esnekliği verilmiştir. Yani, karbondioksit emisyonu yapan kuruluşlar karbon azaltımını kendilerinin mi yapacağına, yoksa kirletmeye devam ederken başka bir ülkede proje yaparak mı azaltımı gerçekleştireceklerine ya da karbon piyasasından emisyon izni satın alarak mı yapacaklarına kar/zarar hesabı yaparak karar verebilirler. Ortak Uygulama projelerinde projeyi gerçekleştiren ülke ya da şirketin emisyon izni artmakta, projenin gerçekleştiği ülkenin emisyon izni düşmektedir. Dünyada en yaygın proje biçimi, Temiz Kalkınma Mekanizması çerçevesinde genellikle gelişmiş ülke şirketleri tarafından gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde gerçekleştirildiğinden, sonuçta gelişmiş ülke şirketleri için emisyon izinleri aslında kirletme izni anlamına gelmektedir. Bu izinler başta saptanan kotaya eklenir. Kullanılmayan izinler ise sadece gelişmiş ülkeleri kapsayan emisyon ticareti çerçevesinde kotalarını aşan taraflara satılır. CDM projelerinden elde edilen emisyon izinlerinin (ya da kredilerinin) alıcıları arasında Dünya Bankası, BNP Paribas, J.P. Morgan, Fortis, Deutsche Bank, Morgan Stanley, Barclays Capital, Goldman Sachs gibi finans kesiminin devleri başta gelmektedir. Emisyon kredisi alım satımı karbon brokerları aracılığıyla yapılmaktadır. Lohmann'a göre (2006: 73), Kyoto Protokolü sera gazı emisyon haklarını atmosferi hali hazırda en çok kirleten ülke ve şirketlere verirken, Güney ülkelerinin sera gazı emisyonuna sınır getirmemiştir. Böylece Dünya'nın karbon döngüsü kapasitesi üzerindeki haklar, bundan en fazla finansal çıkar sağlayacak olan en güçlülerin ellerine bırakılmıştır.

Doğanın finansallaştırılması sadece karbon üzerinden yapılmamaktadır. Varolan bütün ekolojik değerler için, bunların piyasa

⁶¹ Kyoto Protocol Reference Manual, file:///C:/Users/ASUS/Desktop/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf

sistemi çerçevesinde korunmasının mümkün olduğu argümanı ile birer piyasa ya da ürün oluşturulmuştur. 2010'da kurulan Mission Markets Earth böyle bir piyasadır. Şirketler, devletler, yerel yönetimler ve kişilerin müşterisi olabildiği bu piyasa, çevre ile ilgili projelerin ve onların finansmanını sağlayan kredilerin alınıp satıldığı merkezi bir piyasa oluşturma isteği ile kurulmuştur. Bu piyasada karbon kredileri yanında, sulak alan iyileştirme kredileri, yenilenebilir enerji, habitat koruma, su hakları, su kalitesi, biyoçeşitlilik kredileri gibi çok çeşitli krediler bu sistemin Earth borsasında işlem görmekte, yatırımcılar açısından birçok farklı işlemin aynı piyasada yapılabilmesi maliyetleri düşürürken, dünya nüfusunun büyük bölümünü etkileyen dezavantajlı koşullar kara çevrilmektedir⁶². Türler bankacılığı karbon piyasalarına benzer biçimde işler. Birtakım yatırımların türlere olan zararlarını başka bir yerde türlerin korunmasından elde edilen kredilerin satın alınması biçiminde işler. Bu durumda da karbon piyasasında olduğu gibi, örneğin aynı türe ait farklı hayvanlar sanki dünyanın her yerinde aynıymış gibi işlem görür. Ecosystem Market Place⁶³ (Ekosistem Piyasası) karbon, su, biyoçeşitlilik, koruma vb. piyasalar hakkında fiyatlar ve yatırım olanakları ile ilgili bilgiler sağlayarak işlem maliyetlerinin düşürülmesi yoluyla bu piyasaların geliştirilmesi amacıyla 2004 yılında kurulmuştur. Karbon piyasasının karlı olabilmesi için bir yerlerde karbon üretilmesi gerektiği gibi, tür bankacılığının karlı olabilmesi için de bir yerlerde türlerin yok olmaya devam etmesi gerekir. Piyasa temelli, kar amacıyla yapılan işlemler bu nedenle çevresel sorunların azaltılmasından çok, daha da vahimleşmesine neden olmaktadır. Sulak alan bankacılığı da benzer biçimde işler. Sulak alanlar ekolojik açıdan en kritik ekosistemlerdir. Şirketler yaptıkları çeşitli yatırımlarla bu alanlara verdikleri zararı karşılamak üzere sulak alan kredileri için ödeme yapmaktadırlar ya da başka bir yerde yaptıkları

⁶² <https://www.landcan.org/landcan-blog/farmers-foresters-ranchers-and-wall-street/50/>

⁶³ <https://www.ecosystemmarketplace.com/>

ekolojik tahribatı dengeleyici projeler gerçekleştirmektedirler. Karbon piyasası mantığı anlaşılabilirliği gibi doğanın farklı boyutlarına koruma maskesi altında uygulanmaktadır. Aslında yapılan emisyon ticareti ile atmosfere fiyat biçilmiştir; karı gelişmiş coğrafyalara akarken, karbon azaltımının sorumluluğu ve bedeli daha yoksul coğrafyalara yüklenmiştir. Bütün bu uygulamaların gerçekte artan ekolojik tahribatı gidermekle bir ilgisi yoktur. Bankacılık ve finansal araçlar yoluyla yeni kar alanları yaratmakla ilgisi vardır (Spash, 2011). Bu tür tahribatların insan faaliyetleriyle onarılması mümkün değildir. Yapılan tahribatı onarmak için yapılan faaliyetler tahmini imkânsız, çoğunlukla da geri dönülemez zararlara yol açmaktadır (Burkett, 2006: 118).

Kyoto Protokolü çerçevesinde kurulan düzeneklerle farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında kazan-kazan durumu yaratıldığı iddia edilmektedir. Bu mantığa göre gelişmiş ülke kaynaklı şirketler geliştirmekte olan ülkelerde gerçekleştirdikleri projelerden elde ettikleri kirlenme izinleri sayesinde dünyanın her yerinde daha fazla kirlenmeye devam ederken, projelerin yürütüldüğü ülkeler de bu projelerden elde ettikleri kazançlarla gelişmelerini sürdürecektir. Kyoto Protokolü her ne kadar çevresel sorunlara çare getirmesi beklenen birtakım araçları sağlıyor gibi görünse de, gerçekte bu araçlarla gelişmiş ülkelere ve çok uluslu şirketlere açtığı yeni kanallarla ve sağladığı esnekliklerle bir yandan çevresel sorunların ortaya çıkmasında en az payı bulunan bu coğrafyalarda karlı yatırım alanları açarken; çevre bahanesiyle onların kaynaklarını gasp etmeyi meşrulaştırır ve bu coğrafyalarda tarihsel olarak birikmiş artı değere el koyulmasına olanak verir. Kyoto Protokolü araçları aynı zamanda gelişmiş ülkelerin ve çok uluslu şirketlerin büyük bir kısmını kendilerinin yarattıkları kirliliğin maliyetini yine çok çeşitli yollardan az gelişmiş Güney ülkelerine yüklemelerinde işlevseldir. Wallerstein, bu durumun yeni olmadığını, sermayedarlar için kendi faturalarını ödememenin birikimin baştan beri ana kuralı olduğunu belirterek buna kapitalizmin “kirli sırrı” adını vermektedir (1999: 78). Dolay-

sıyla, aslında kapitalistler doğanın farklı boyutlarını fiyat sistemine içererek onu korumak yerine kar oranlarını yükseltirken, maliyetlerini her zaman dışsallaştırarak birikimlerini sürdürmektedirler. Macafee'ye göre (1999) yeşil gelişmeci anlayışın doğayı mekânsal ve sosyal boyutlarından koparması, küresel elitlerin gezegenin biyokütlesi ve bütün varlığı üzerinde daha fazla pay talebini güçlendirmektedir. Yeşil amaçlara ulaşmak bahanesiyle finansal ve fiziki varlıklar yoksul Güney'den zengin Kuzey'e, kırlardan kentlere hem Güney'de hem de Kuzey'deki zengin sınıflara transfer edilmektedir.

Bu haliyle Kyoto protokolü çerçevesinde geliştirilen çevreyle ilgili finansal araçların⁶⁴, çevresel sorunları çözmekten çok, canlı tutarak üzerinden sürekli yeni kar alanları açmak üzere tasarlandığını söylemek daha doğrudur⁶⁵.

⁶⁴ Doğa'nın finansallaştırılması Kyoto Protokolü ile başlamış değildir. İklim Türevleri piyasasında işlemler 1997'de ilk kez ABD'de başlamıştır. Ancak sülfür dioksit emisyonu piyasası karbondan çok önce 1990'dan beri ABD'de ortaya çıkmıştır. İklim türevleri de diğer türev araçlar gibi değeri başka bir varlığa bağlı olan finansal araçlardır ancak diğer türevler gibi cari piyasada alınıp satılan döviz, faiz, mal, tahvil gibi bir varlığa bağlı olarak çıkarılmazlar. İklim türevlerinin bağlı olduğu varlık hava koşulları, doğal afetler, gibi cari piyasada alınıp satılmayan varlıklardır. Ancak Kyoto Protokolü ile birlikte cari piyasalarda alınıp satılabilen karbon kredilerine dayalı türev araçlar piyasası (karbon gelecek ve opsiyon piyasaları) ortaya çıkarak, günümüzde hızla genişlemeye başlamıştır. Bu piyasalarda işlemlerin bir kısmı riski yönetmek için yapılırsa da büyük bir kısmı türev aracın karlılığı ile ilgilidir. Yani bu piyasalarda karbon kredisi üzerinden çıkarılan menkul kıymet artık karbon kredisinin değerinden kopuk olarak kendisinin arz ve talebine göre fiyatlanmaktadır. Hardt ve Negri'nin deyimiyle temsillerin temsilleri bu piyasalarda işlem görmektedir (2009: 157). İklim piyasaları özellikle 2000 yılından beri genişleyen bir piyasadır. Diğer türev araçlar gibi hem tezgahüstü piyasalarda hem de resmi borsalarda işlem görmektedir. İklim türevleri opsiyon, swap, futures ve tahvil biçimlerinde olabilir. Deprem, sel, kuraklık gibi her türlü doğal afete dayalı olarak çıkarılabilir. Ancak bu tür olaylar karşısında sigorta gibi işlemez. Yani sigortada olduğu gibi zarar ortaya çıkarsa zararın karşılanması biçiminde değildir. Zarar olmasa da doğal afetin olup olmaması, belli bir hava sıcaklığının gerçekleşip gerçekleşmemesi sonucunda kazançlar ve kayıplar belli olur. Örneğin iklim türevlerinde farklı ülkeler, bölgeler ve iller için çıkarılan ortalama sıcaklık endeksleri üzerinden düzenlenebilirler. Sözleşme döneminde bu endekslerden sapmalar, aracın taraflarından birinin diğerine ödeme yapmasını gerektirir.

⁶⁵ 2015 Yılında yapılan ve 2020'de uygulanmaya başlanacak olan Paris Anlaşması ile Kyoto Protokolünden farklı olarak küresel sıcaklık artışının 2100 yılına kadar 2 derece ile

Kyoto Protokolünün Sermayeye Açtığı Kanallar: TEEB, PES ve REDD+ Düzenekleri

Kyoto protokolünün sermayeye açtığı olanaklar çerçevesinde yapılan çalışmalardan biri TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity) projesidir. Doğanın sayısallaştırılarak karlı yatırım olanaklarının ortaya çıkarılması çabaları, Costanza vd.'nin ekosistem sunuğu "hizmetlerin" değerinin her yıl dünya GDP'sinin (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) 2 katına eşit büyüklükte olduğunu öne sürdüğü 1997 yılından beri yoğunlaşmıştır (Labajos ve Martinez-Alier, 2013: 331). Bu çerçevede geliştirilen en kapsamlı projelerden birisi TEEB projesidir. Bu proje UNEP'in himayesinde ve Pavan Sukhdev⁶⁶ liderliğinde 2008-2011 yılları arasında yürütülmüştür. Projeye Dünyanın ekosisteminin parasal değeri ölçülmeye çalışılmıştır. Küresel bir fayda-maliyet analizidir. Projenin yürütülmesindeki amacın ekosistemin sağladığı "hizmetlerin" bir envanterini

(hatta tercihen 1,5 derece) sınırlandırılması hedefi konmuştur. Bunu gerçekleştirmek için anlaşmaya imza atan ülkeler emisyon azaltımı hedefleri beyan etmişlerdir (INDC). Ancak mevcut taahhütlerle 2 derece hedefine ulaşmak bile mümkün değildir. Mevcut INDC'lerle küresel sera gazı emisyonları 1990'a göre %45, 2010'a göre ise %17 artarak 2010'da 52 Gt'dan, 2030'da 57 Gt'a çıkıyor (Şahin, 2016). UNEP (2019: XIII) Emisyon Açığı Raporuna göre, 2018'de seragazı emisyonlarının CO2 eşdeğeri 55,2 gigatona çıkmış bulunuyor. Bu da Paris Anlaşmasının bütün NDC taahhütleri yerine getirile bile sıcaklığın 3,2 derece düzeyinde tutulabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla emisyonlar azalacağına artmaya devam etmektedir. 2 derece hedefinin tutturulması için 2050'ye kadar emisyonların sıfıra indirilmesi ve fosil yakıtların üçte ikisinin yeraltında bırakılması gereklidir. Ancak bu hedefler gerçekçi görünmüyor. Dünya'da fosil yakıt rezervlerinin bulundukları bölgelerde bu rezervleri kontrol etmek için güç mücadeleleri devam ederken, uluslararası kuruluşların fosil yakıt projelerine destekleri devam etmektedir. Paris Anlaşması'nın Kyoto Protokolünden farklı olarak CDM yerine SDM (Sustainable Development Mechanism) uygulamasını getirmesidir. SDM uygulamasının, karbon ticareti kapsamının genişletilerek sürdürülmesinden başka bir anlamı yoktur. Paris anlaşmasının bir başka yeniliği karbon ticaretinin daha merkezi bir yapıya kavuşturulmasıdır. İklim krizinin çözümünün finansal piyasalara bırakılması anlayışı Paris Anlaşmasıyla da değişmemiştir.

⁶⁶ Pavan Sukhdev, TEEB raporunun hazırlanması sırasında Deutsche Bank'da küresel piyasalar bölümü müdürüydü. UNEP'in Yeşil Ekonomi Girişimi'nin liderliğini yapan kişidir ve "Şirket 2020" başlıklı bir kitabı vardır, 2018'de WWF (World Wildlife Fund) başkanı olarak atanmıştır.

çıkarak zararın gözler önüne serilmesi olduğu belirtilmiştir. Gerçekte yapılan dünyanın organik olan, olmayan tüm ekosistemine parasal değer biçip, yatırıma çevrildiğinde elde edilecek kazancın hesaplanmasıdır (Sullivan, 2013). Böylece karbon hesaplamasında yapılabilecek şekilde ekosistemin birbiriyle karmaşık bir şekilde ilişkili fonksiyon ve süreçleri ve bunların farklı toplumsal ilişki ve anlamlarından oluşan bütünlüğü ve kullanım değerleri göz ardı edilerek, bu fonksiyon ve süreçler birbirlerinden soyutlanıp tek bir boyuta yani değişim değerine indirgenmiştir⁶⁷. Süreç içinde bozulmaya yol açan nedenleri bulup bunlara müdahale etmekten çok, sonuca odaklıdır. Bu mantığa göre dünyayı korumak için dünyanın parasal değerini bilmek gerekir. Yaşama parasal değer biçen böyle bir anlayış etik olarak da oldukça sorunludur. Malların üretimini ve yaşamı destekleyen ekosistemdeki bütün organik ve inorganik zenginlikler ve fonksiyonlar, insan merkezli bir anlayışla insanların kullanımına sunulmuş hizmetler olarak kavramsallaştırılır. Temiz su, hava, gıda, birtakım meteorolojik döngüler, hammaddeler, biyoçeşitlilik, turizm, doğada gerçekleştirilen kültürel/sportif faaliyetler, vb. hepsi ekonomik mantık çerçevesinde tek tek bireylerin fayda maksimizasyonu hesaplarına tabi ekolojik hizmetler olarak görülür. İnsanlar arası ilişkiler çıkar ilişkisine indirgenerek ekonomik olmayan hiçbir ilişki bu hesaplamalara dâhil edilmez (Bourdieu, 1990: 113). Karmaşık doğal süreçlerin parasal değerlere indirgenmesinin zorluğu ile ilgili şöyle bir örnek verilebilir: Dünya gıda

⁶⁷ Bu tür hesaplamalar genellikle fayda maliyet hesaplarına dayandırılır. Bir ekosistem ortadan kalktığında buradan elde edilen ürün ve hizmetlerin parasal değeri kayıp olarak görülür. Bu kayıpla yapılacak yeni yatırımın faydası, yani karlılığı karşılaştırılır. En çok kullanılan başka bir değerlendirme yaklaşımı ise Koşullu Değerlemedir. Bu yöntemde bir yerin korunmasının maliyeti göz önüne alınır. Örneğin bir termik santral yapılırken, bu yatırımın yapılmamasının elektrik fiyatlarının artışına etkisi tüketicilere maliyet olarak yansımaları beklenir. Tüketicilere bu maliyete katlanıp katlanmayacakları sorulur. Doğayı korumak isteniyorsa daha yüksek maliyetlere katlanmak gerekir gibi bir tehdit mantığıyla işler. Bu yöntem, yaşamın temeli olan doğayla ilgili sosyo-ekolojik bir kararı, başka herhangi bir malmış gibi bireysel seçim/fayda maksimizasyonu konusu gibi ele almaktadır.

maddelerinin %90'ı 82 bitki türünden elde edilir. Bu bitki türlerinden 63'ü (%77) arı tarafından tozlaşmaya gereksinim duymaktadır. Özellikle 39 bitki türü için arı tozlaşması mutlaka gereklidir. İnsan gıdasının 1/3'ü doğrudan veya dolaylı olarak arı tozlaşmasına ihtiyaç duyan bitkilerden oluşur (Öztürk 2015). Bu süreç nasıl fiyatlanacaktır?

TEEB projesinin bazı aşamalarında görev alan bilim insanlarından Joan Martinez-Alier de projenin ekonomik mantıkla ve kavramlarla yürütülmesinden biyoçeşitliliğe çare olmasını beklemenin şaşırtıcı olduğunu belirtmekte, bu tür hesaplamalarda ana kaygının biyoçeşitlilikteki azalma değil, bu azalmanın gelire çevrilebilir eko “hizmetlerin” akışı üzerindeki etkisi olduğunu öne sürmektedir (Labajos ve Martinez-Alier, 2013: 330). Zaten projenin temel hedeflerinden birinin de şirketlere biyoçeşitlilik ve ekosistem risk ve fırsatlarını gösterecek analizler sağlamak olduğu kendi web sitesinde açıkça belirtilmiştir⁶⁸. Labajos ve Martinez-Alier'e göre parasal indirgemecilik bazı hukuki davalarda yararlı veri sunabilir, ancak başka değerlerin sosyal meşruiyetine zarar verebilir. TEEB yerli halkların zararlarını karşılamak, çevreyi korumak yerine bir yerde ortaya çıkan zararı başka yerde karşılama yoluyla yeni bir sömürgecilik türüne yol açmaktadır. Çünkü “başka yer” her zaman borca bağımlı yoksul ülkelerdir.

Bu yaklaşımın mantığına örnek olarak Muğla Yatağan bölgesinde kömür sahalarının genişletilmesi için köylerin kaldırılması verilebilir⁶⁹. Bu durumda maliyet olarak hesaplanan şey bu bölgede yürütülen ekonomik faaliyetlerin (eko “hizmetlerin”) toplam değeri yani zeytinin, zeytinyağının, balın vs. parasal değeri olması gerekir (ki bu bile yapılmaz); Köylülerin bu faaliyetleri yürüttüğü topraklarının maden sahasına katılması karşılığında toprağa biçilen değer

⁶⁸ <http://www.teebweb.org/about/the-initiative/>

⁶⁹ 48 köyün kaldırılması söz konusudur. Hâlihazırda 8 tanesi kaldırılarak, köylüler yerlerinden edilmişlerdir.

ödenmesi, aynı zeytin ağaçlarının kesilerek başka yerde ekilip zeytinyağı üretilmesi (bu durumda zeytinlerin sahipliği toprağı satın alan şirkete geçmiştir) vb. sosyal ve ekolojik kayıpların karşılanması için yeterli görülmektedir. Yoksa buralarda yaşayanların geçim araçlarını kaybetmeleri dolayısıyla zaman içinde ortaya çıkan ekonomik kayıpları, kültürleri, kimlikleri, yaşamlarına ve yaşadıkları çevreye verdikleri anlamları ya da buralardan göç ettiklerinde ortaya çıkacak sosyal sorunlar, en önemlisi de geçmişleriyle birlikte geleceklerini de yitirmeleri maliyet hesaplamalarına içerilmez/içerilemez. Yine birçok canlının yaşamını destekleyen tarihsel, ekolojik değer taşıyan, birçok endemik türü barındıran bir alanın yok olması ve bunun yarattığı zincirleme etkiler bu maliyet hesaplamaları içinde değildir, olması da olanaksızdır. Çünkü parasal bir karşılığı yoktur. Her şeyin parasal değerlere eşitlenmesi mümkün değildir.

TEEB projesine benzer bir şekilde ve doğanın korunması için ekonomik bir değerinin olması gerektiği anlayışıyla UNEP de 2008'de Almanya'da yapılan Biyoçeşitlilik Sözleşmesi'ne Taraf Ülkeler Konferansında Ekosistem Hizmetleri Ödemeleri (PES) sistemini başlattığını duyurmuştur. Bu sistemde çevresel "hizmetten" faydalananın çevresel "hizmeti" sağlayanlara bir ödeme yapması öngörülmektedir. Söz konusu düzenek, karbon ticareti, biyoçeşitlilik bankacılığı, tür bankacılığı gibi sistemleri tamamlayıcı bir sistemdir. CDM projelerinin gerçekleştirildiği, az gelişmiş, dış kaynağa bağımlı ve doğası diğer ülkelere göre daha az tahrip olmuş ülkelere yeni tarım alanları açmak için ormanların kesilmemesi, eko turizm yapmaya olanak verecek alanların korunması, sulak alanların korunması, karbon tutma projeleri için yeni ağaçlandırmaların yapılabilmesi, biyoçeşitliliğe yapılan zararları denkleştirici yatırımların yapılabilmesi karşılığında yapılan ödemelerdir. Dolayısıyla başta UNEP olmak üzere uluslararası kurumlarca yoksul ülkelere ekosistemlerini sermaye olarak kullanmaları temelinde yoksulluğu ortadan kaldıracabilecekleri tavsiye edilmektedir. Bu tür ülkelere genellikle toprak

ya birkaç büyük toprak sahibinin elindedir, ya da toprak mülkiyeti belirsizdir. Dolayısıyla PES ödemelerinden genellikle devletler ya da büyük toprak sahipleri yararlanmakta, yoksullar projelerin gereksindiği ucuz işgücü kaynağı olmaktan öteye geçememektedirler. Birçok durumda yerlilerin yeni tarım toprakları açamaması, orman köylülerinin bu projeler nedeniyle geçim araçlarını kaybetmesi, aynı biçimde sulak alanlarda buradaki geleneksel geçim araçlarına erişememe gibi nedenlerle yoksulluk azaltılacağına daha da artabilmektedir. Konu aşağıda örneklerle açılmaya çalışılacaktır. Gelişmiş ülkelerin ve bu ülkeler kökenli çokuluslu şirketlerin sosyo-ekolojik sistemde yarattığı tahribatın bedeli böylece az gelişmiş ülkelere ve orada yaşayan yoksul sınıflara yüklenmektedir. Bu ülkelerin genetik kaynaklarına (endemik bitkilerine, tohumlarına vs.), topraklarına, ormanlarına, biyoçeşitliliğine, sermaye tarafından el konulmaktadır. REDD+ projeleri hâlihazırda Asya, Afrika, Güney Amerika ve Karayiplerde 47 ülkede uygulanmaktadır⁷⁰.

REDD+⁷¹ Birleşmiş Milletler'in ormansızlaşma ve ormanların tahrip olması kaynaklı emisyon artışını azaltma girişimi olarak 2008 yılında başlatılmıştır. Bu çerçevede yapılan projelerden ormanların korunması, sürdürülebilir yönetimi ve karbon tutma kapasitelerinin artırılmasının amaçlandığı, aynı zamanda iklim değişiminin yavaşlatılacağı ve yoksul Güney ülkelerinde sürdürülebilir kırsal ve ekonomik kalkınmanın finansmanının sağlanacağı öne sürülür⁷². REDD+ çerçevesinde yürütülen projeler de CDM projeleridir. Kyoto Protokolünün araçları ve verdiği coğrafi esneklik sayesinde şirketler dünyanın başka yerlerinde termik santraller kurarak, altın madenleri açarak, kirli sanayi üretimine devam ederek kirlletmeye devam ederken, bu projelerle yarattıkları kirliliğin karbondioksit

⁷⁰ <https://www.forestcarbonpartnership.org/about>

⁷¹ REDD Birleşmiş Milletler'in ormansızlaşma ve ormanların tahrip olması kaynaklı emisyon artışını azaltma girişimini; REDD+ ormanların sürdürülebilir yönetimi, korunması ve karbon tutma kapasitelerinin artırılmasını da içerir.

⁷² <https://www.unepfi.org/ecosystems/redd/>

eşitini başka coğrafyalarda yaptıkları projelerle tasarruf edebileceklerdir. REDD+ projeleri doğal ormanların kesilip yerine hızlı büyüyen ve büyüdüğünde piyasada para eden plantasyonların ekilmesi biçiminde uygulanmıştır (Osborne, 2015; Lohmann, 2005). Çünkü doğal ormanlar kesildiğinde karbon hesaplamasına girmemektedir. Hızlı büyüyen genç ağaç plantasyonları, her yıl doğal ormanlardan daha fazla karbon depolar, ancak ekolojik özellikler ve özellikle biyolojik çeşitlilik açısından hiçbir şekilde doğal bir ormanın yerini tutamaz (Türkeş, Sümer ve Çetiner, 2000). Ağaç ekimi ve orman koruma projeleri (literatürde bunlar karbon tuzakları olarak adlandırılır) diğer karbon tutma mekanizmalarına göre daha ucuzdur. Dolayısıyla düşük karbonlu enerji üretimini olanaklı kılacak teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanmasını engelleme potansiyelleri vardır. Bir başka tehlike de gelişmiş ülkelerin ve şirketlerin başka coğrafyalarda bu tür projelerle yarattıkları kirlilikleri elimine ettikleri düşüncesiyle ekolojiye verdikleri tahribatı arttırmalarıdır (Brunnengraber, 2007). Karbon kredilerinin oluşması için bir yerin yeniden ormanlaştırılması gereklidir. Yani ormanlar var olduğu halleriyle karbon kredisi yaratmazlar. Dolayısıyla orman olmayan bir yeri ormanlaştırma kredi yarattığından REDD+ projelerinden yararlanmak için ormanların kesildiği durumlara sıkça rastlanmaktadır (Solon 2012). Yeşil ekonomi uygulamaları çerçevesinde yeni bir terminoloji de yaratılmıştır. Doğayı doğal sermaye, olarak gören bu anlayışa göre artık orman değil REDD+, nehir değil ekosistem hizmeti vb. (Bracking, 2015) kavramlar kullanılır hale gelmiştir.

Bütün bu uygulamalar atmosfere salınan karbonun hesaplanabilirliği argümanına dayalıdır. Bütünsel olarak bakıldığında söz konusu projeler ve mekanizmalarla hem doğayı kirleten yatırımların yapıldığı yerlerde hem de sözde bu kirliliği dengeleyici koruyucu projelerin yürütüldüğü yerlerde Castree'nin (2003) belirttiği gibi doğanın sosyal ve ekolojik değeri yok sayılmaktadır.

Bu hesaplamalarda büyüme sürdükçe ileride çevresel kalitenin artacağı ve bugünün maliyetlerinin gelecekteki refah artışı ile telafi

edileceği mantığıyla, doğal zenginliklerin fiyatlanması yüksek iskonto oranları uygulanması, kaynakların şimdi sürdürülebilirliklerinin ötesinde aşırı kullanılmasını meşrulaştırmakta ve doğanın tahribatı artmaktadır. Oysa biyoçeşitlilik kaybının ekonomik değerini ölçmek bile teknik olarak çok zorken, hangi türlerin kayb olduğunu bile tam olarak bilmiyorken, bu kaybı ölçmede hangi iskonto oranının uygulanacağını bilmek mümkün değildir (Labajos ve Martinez-Alier, 2013: 330).

İmkânsız Eşitleme: Seragazi Emisyonlarının Hesaplanması Mümkün mü?

Ülkelerin ve şirketlerin seragazi emisyonlarının karbon eşdeğerlerinin hesaplanması oldukça tartışmalı bir konudur (Bracking, 2015; Brunnengraber, 2007; Martinez-Alier, 2007; Lohmann, 2005, 2006, 2012; Lovell and Liverman, 2010; Mackenzie, 2009; Bumpus, 2011; Robertson, 2006). Uluslararası düzeyde yapılan birçok düzenlemeye karşın verilerin farklı ülke ve kurumlarca hesaplanmasında farklı standartlar izlenebilmekte ve sayılar üzerinde oynanabilmektedir. Çünkü uygulamada kirlilik verileri bağımsız bir kuruluş tarafından değil, kirletenlerin kendileri tarafından belirlenir. Çoğu kez şirketler karlılığı nedeniyle daha çok emisyon hakkı kazanmak için kirletme verilerini olduğundan daha fazla gösterebilmekte ya da kirletme kotasının çok üzerinde kirletip karbon kredisi satın almak zorunda kalacağını düşünen şirketler kirletme düzeylerini düşük belirleyebilmektedirler. Bu konudaki verilerin güvenilirliği bu verilerin hesaplamasında rol alanlarca bile tartışılmaktadır (bkz. Martineau ve Lafontaine, 2019; Martinez-Alier, 2007). Atmosferdeki karbon miktarının ölçülmesi de çok mümkün değildir. Toprakтан dışarı çıkan karbonla, tutulan karbonun eşitlenmesi ya da bunun eşitlendiğinin ispatlanması olanaksızdır ama şirketler bu imkânsız eşitlemeden büyük paralar kazanmaktadırlar (Lohmann, 2012). Yani toprağın altından çıktıktan sonra karbonu ve atmosferin farklı katmanlarında yol açtığı etkileri ölçmek zordur ve henüz bilgilerimiz

yetersizdir. Toprağın altındaki fosil karbonla toprağın üzerindeki biyotik karbonun atmosferle bağlantısı birbirinden farklıdır ve jeolojik, sosyal, kültürel, politik, biyolojik ve iklimsel olarak birbirlerine eşitlenemez (Lohmann, 2006: 154). Bu durumda bir kömür madeninin saldıgı karbondioksiti ağaç dikerek, daha az toprağı ekerek, okyanusu demirle besleyerek dengelemek çok sorunludur (Lohmann, 2005: 215). Farklı seragazlarının atmosferde yarattığı etkiler farklı olduğundan bunların karbon dioksit'e eşitlenmesi de mümkün değildir. Bu durumda bir ülkede atmosfere salınan karbon miktarını ölçüp aynı miktardaki karbonu başka bir ülkedeki karbon tasarrufu yapan bir projeyle dengelemek de çok zordur. Ayrıca atmosfere salınan karbonun ne kadarının doğal süreçlerden ne kadarının insan faaliyetlerinden kaynaklandığını ayırt etmek de mümkün değildir. Ulusal seragazı emisyonu hesaplamaları konusundaki belirsizlik oranı %10-30 artı veya eksi aralığında değişmektedir (Obersteiner vd. 2002'den aktaran Lohmann, 2005: 215)⁷³. Bu çok geniş bir hata aralığıdır ve yapılan hesaplamaları anlamsız kılmaktadır. Lohmann'a göre bütün bunların ötesinde burada önemli bir özne sorunu vardır. Yani atmosfere salınan karbon miktarı ölçülürken bu karbon emisyonuna yol açan ürünlerin üretildiği coğrafya mı, yoksa bu ürünlere talebin yoğun olduğu ülke mi göz önüne alınacaktır? Çünkü günümüzde birçok ürün üretildiği ülke dışında tüketilmektedir. Özellikle 1980 sonrası dönemde üretimin, dolaşımın ve tüketimin dünya ölçeğinde planlanması hızlanmıştır. Bir ülkede üretilen ürünlerin başka bir ülkeye karadan, denizden ve havadan taşınması sırasında açığa çıkan karbon hangi ülkenin emisyon hesaplamalarına konu olacaktır? Söz konusu dönemde çok uluslu şirketler tarafından taşeronluk ilişkileri içinde daha az

⁷³ IPCC'ye göre belirsizlik elektrik üretiminde yüzde 10; çimento ve gübre üretiminde yüzde 10; arazi kullanımı biçiminin değiştirilmesi durumunda yüzde 60; biyokütle yakıldığında yüzde 100; petrol ve doğal gaz aktivitelerinde yüzde 60; kömür madenciliğinde yüzde 60; pirinç ekimi, hayvan atığı ve hayvan yetiştirmede yüzde 60'dan fazladır (Birdsey 2004'den aktaran Lohmann, 2006: 98).

gelişmiş coğrafyalara kaydırılan endüstriler arasında çevre kirliliğine yol açan endüstriler de bulunmaktadır. Bu endüstrilerin karbon emisyonu hangi ülkeye aittir? Benzer bir özne sorunu karbon tasarrufu açısından da mevcuttur. Büyük şirketler CDM çerçevesinde gerçekleştirdikleri projelerle karbon tasarrufu yaptıkları gerekçesiyle fazla karbon kredilerini satabilirlerken, ekolojik bozulmayı önlemek için mücadele vererek karbon emisyonunun azaltılmasına katkıda bulunan çevre örgütlerinin ya da yerelde örgütsüz mücadeleler yürütenlerin bu mekanizmadan yararlanması mümkün değildir. Eğer karbon emisyonu gerçekte hesaplanamıyorsa azaltımını da gerçekte hesaplayabilmek olanaksız olduğundan karbon piyasası aslında olmayan bir metanın fiyatlanması üzerinden işlemektedir. Dolayısıyla karbon kredileri kurgulanmış, yapay metaldır; hesaplanabilirliği kabul edilse bile şirketler, devletler tasarruf ettiklerini iddia ettikleri, yani yapmadıklarını öne sürdükleri karbon emisyonu üzerinden kredi sağladıkları ve bu kredileri satabildikleri için bu durumda da satışa konu olan tamamen kurgusal, aslında olmayan bir metadır. Böylece kurgunun üzerine binen kurgulardan oluşan sonsuz bir regresyonla (Harvey, 2012: 86) ormanlar, biyoçeşitlilik, tarım, su, hava ve toprak finansallaştırılır (Hayes, 2013). Başka bir ülkede CDM projeleriyle karbon tasarrufu yapan projeler gerçekleştirmek, aynı zamanda o ülkenin ve o ekosistemde yaşayan bütün canlıların müşterekleri olan toprağı, suyu, havası ve biyoçeşitliliğine el koymak ve geleceğinin çitlenmesi demektir (Lohmann, 2005: 219). Dünyadaki yeni sömürgecilik ilişkileri günümüzde bu çerçevede biçimlenmektedir. Karbon azaltımı projeleri bu projeleri gerçekleştiren büyük şirket ve devletlere karlı yatırım olanakları açarken, gerçekleştirildiği toplumlarda sosyal, ekonomik, mekansal, çevresel çok boyutlu etkileri vardır. Örneğin, toprakların bu projelerle okaliptüs gibi karbonu hızla emen ağaçlara ayrılması buralarda monokültüre yol açarak biyoçeşitliliği olumsuz yönde etkiler. Orada yaşayanların gıda ihtiyacını karşılayacak ekilebilir tarım topraklarını azaltır, su yerlilerin kullanımından bu ağaçların yetiştirilmesine çeki-

lir, kendine yeterli topluluklar bu yeterliliklerini kaybederek köylüler büyük şirketlerin ağır koşullarda ucuza çalıştırdığı işçiler haline geldiler, kötü çalışma koşullarından hastalıklar ve ölümler artar ve burada yaşayan bütün canlıların geleceği çalınır. Çünkü sırf karlı olduğu için o ekosisteme uygun olmayan çeşitler ekilerek ekosistem bozulmuştur. Şirketler her geçen gün köylülerin işlemesi gereken topraklara daha fazla el koymaktadırlar (Lohmann, 2005). CDM ile bir ülkede karbon üreten projelerle diğer ülkede karbon tasarrufu yaptığı iddia edilen projeler karşılaştırılır. Bu durumda örneğin Kaz dağlarında ve dünyanın farklı yerlerinde altın üretimi yapan çokuluslu şirketin karbon emisyonu başka ülkelerde, hatta aynı ülkede gerçekleştirdiği başka projelerle sıfırlanabilmektedir ve bu şirket kendisini web sayfasında “yeşil” bir şirket olarak gösterebilmektedir⁷⁴. Bu tür şirketler ne kadar çok kirletirlerse o kadar çok CDM projesi gerçekleştirerek hem bu projelerden büyük karlar edebilmekte hem de elde ettikleri karbon kredilerini satarak kar etmektedirler.

CDM projelerinde karbon kredilerinin hesaplanmasında en sık kullanılan yöntemlerden biri de projenin tasarruf ettirdiği karbon düzeyi ile bu proje yapılmıyaydı ve alışlagelmiş en yüksek karbon emisyonu üreten yöntemler kullanılıyaydı ortaya çıkabilecek karbon düzeyi arasındaki fark biçimindedir. Burada da tam olarak hesaplanamayan bir karbon düzeyi üzerinden, olmayan bir projenin belirlendiği bir baz düzeye referans yapılmakta, bu düzey ne kadar yüksek tutulursa kazanç o kadar artmaktadır. Yani hesaplama en kötü senaryoya göre yapılmaktadır. Bu tür bir hesaplama yapıla-

⁷⁴ https://tele1.com.tr/kaz-daglarinin-altindan-mckinsey-cikti-73657/?fbclid=IwAR3rbHsxvAlxkSk2Q58d8ATQki_GDm34oUn7GsmJWD0RokNvKJeWQA1wCfw
https://www.mckinsey.com/about-us/environmental-sustainability?fbclid=IwAR0rsTLzekeenx84aWiS5Zp5vxZKMS8N-3Zp1BhAp3Eztl_xLfoLeoXscw
<https://www.teck.com/responsibility/featured-topics/aftermining/>

mayacağı gibi, karbon azaltımına ters sonuçlara da yol açmaktadır. Baz düzeyin yüksek olması kazancı arttırdığından projelerin yürütüldüğü ülkelerde baz düzeyinin yükseltilmesini teşvik edici faaliyetleri arttırma riski taşımaktadır (Lohmann, 2005: 219). Bracking (2015: 2343) CDM fonlarının zaten yapılması gereken projelere destek sağlayarak aslında firmaların karlılığını arttırdığını, ancak çevre üzerinde olumlu etkiler yarattığı konusundaki kanıtların çok zayıf olduğunu belirtmektedir.

Bu mantığın bir uzantısı olarak bir kömürlü termik santral projesi bile atmosfere sera gazı etkisi karbondioksitten daha yüksek olan metan emisyonuna göre daha az karbon emisyonu gerçekleştirdiği gerekçesiyle karbon kredisi alabilmektedir. Burada en kötü senaryoya alternatif, olabilecek en iyi proje değildir. En kötünün bir iyisidir. Optimum Population Trust isimli think tank kuruluşu, hesaplanabilir sayıda insan ve bu insanların, olsalardı üretebilecekleri seragazı emisyonu miktarını engellediği gerekçesiyle, gerçekleştirdiği bir aile planlaması projesinden gönüllü piyasada karbon kredisi satmıştır (Lohmann, 2012: 96).

Burada tartışılması gereken bir başka konu da bilimsel etik konusudur. Hem karbon ticaretinde hem de tür bankacılığında bilim yoluyla, gerçekte farklı olan hayvanların, bitkilerin karbonun eşitlenmesi ya da biyoçeşitliliğin dengelenmesi için aynılaştırılarak sayısallaştırılması bilimin spekülasyon amaçlarla kullanılması anlamına gelmektedir Böylece doğaya kurgusal değerler atfedilerek bilim, doğanın daha fazla boyutunun piyasa sistemine içerilmesine hizmet edecek biçimde kullanılmaktadır (Fairhead vd., 2012; Robertson, 2006). Bilimin tarafsızlığı yaygın bir inanıştır. Aslında üretim araçları sahiplerinin çıkarına olarak üretilen teknikler, bu yaygın inanış sayesinde genel geçer bilimsel “gerçekler” olarak kabul ettirilebilmektedir. Böylece, bilimsel bilgi üretimi Bauman’ın ifadesiyle (2012: 37) bakanın gözünün yerini kişisel olmayan bir gözün alması, bakanın kim olduğunun önemini yitirerek bakan gözlerin verili bir gözlem noktasına yerleşmesinin sağlanması hizmetini görmektedir.

Örnek CDM ve REDD+ Projeleri Uygulamaları

Finansallaştırma da içinde olmak üzere yeşil ekonomi politikaları, çevre adı altında toprak ve kaynaklara el konularak eski sömürgeci pratikler üzerinde yükselen yeni bir sömürgecilik biçimi haline gelmiştir. El koyma, kamusal veya özel mülkiyette olan kaynakların mülkiyet, kontrol ve kullanım haklarının toplumların zayıf kesimlerinden güçlülere doğru yasal düzenlemelerle, çitleyerek, şiddet yoluyla transferi anlamındadır (Fairhead, Leach ve Scoones, 2012: 237, 238, 248)

Tracey Osborne (2015), 2006-2012 yılları arasında yürüttüğü saha araştırması ile REDD+ projelerinin ilklerinden biri olan Chiapas/Meksika'da yürütülen Scolel Te projesinin doğa, şirketler ve yerel halk üzerinde yarattığı etkileri incelemiştir. Bu örneğin özgülüğü projenin gerçekleştirildiği bölgenin küçük çiftçiliğin ve ortak toprak mülkiyetinin yaygın olduğu bir bölge olmasıdır. Projeden karbon tutumu yanında yerel halka iş sağlayarak, aynı zamanda sürdürülebilir bir kalkınma yolunu açmak gibi çoklu yararlar beklenmektedir. Ortak mülkiyet durumunda karbon projelerinin yerli halk için yararlı sonuçlar ortaya çıkarma olasılığının güçlü olacağı iddialarına karşı yazar, durumun daha karmaşık olduğunu, karbon tutumunun ortak mülkiyet durumunda otomatik olarak olumlu sonuçlar vermeyebileceğini, bu proje ile köylülerin ilk kez ticari amaçla ağaç dikmelerinin ormanların korunması konusunda sorunlar yarattığı, projenin yürütüldüğü bölgelerde ormanların karbon tutma kapasitelerinin metalaştırılmasının gerektirdiği mülkiyet tanımlamaları ve orman idaresinin merkezileşmesinin yerli halk üzerinde beklenen yararları göstermeyi engellediğini öne sürmektedir. Projenin vurgusu zamanla yerel kalkınmadan karbon bankacılığına kaymış, güç yerel halktan Scotland'daki bankerlere geçmiş; köylüler formel olarak toprak üzerinde hak sahibi olarak görünürken, toprakların üzerine karbon tutacak ağaçların dikilmesi ve buna harcanan emek-zamanın uzunluğu nedenleriyle aslında topraklarına geçimlik gereklerini yerine getirmek için erişimleri engellenmiştir. Bu

tür projelerin kurumsal ve teknik yapısı çok karmaşık olabilir. Scolel Te projesi de çeşitli aktörlerin katılımı ile gerçekleşmektedir: Yerli halk, yerel bir sivil toplum örgütü (karbon hesaplamasıyla sorumlu), gönüllü karbon piyasalarında karbonu pazarlayan personel, ana ofisi Scotland'da bulunan broker, çevre bakanlığı (yerli halkı karbon tutumu konusunda eğiten ve bu ağaçları kesip satmaları iznini veren), ulusal orman komisyonu (yerli halka fide sağlayan ve PES programından ulusal ödenek alma işini yürüten). Böylece projeye birlikte yerli halk yerine ulusal, uluslararası kuruluşlar ve devlet karar verici konuma geçmiştir. Proje öncesinde ortak topraklar köylülerce oluşturulan bir meclisin belirlediği belli kurallara göre kullanılabiliyordu. Bu tür projelerde köylüler karbon tutumu için ağaç diktiklerinde uluslararası kuruluşlardan ya da projeyi yürüten şirketlerden oldukça düşük kazançlar elde ederler. Scolel Te projesinde hektar başına köylülere 5 yıl boyunca 138 dolar ödemesi öngörülmüştür. Asıl kazanç 25 yıl sonra ekilen ağaçların kesilip kereste olarak satımından beklenmektedir. Bu kazancın hektar başına 14 bin dolara kadar çıkması beklenmektedir. 2000'li yılların ortasında projenin kapsamı 1,9 milyon hektara kadar ulaşmıştır. Meksika yasalarına göre ortak mülkiyet alanlarında ticari ağaç kesimi yasaktır ve başka kullanımlar için ağaç kesimi çok sıkı kurallara bağlıdır. Ancak piyasayı temel alan karbon ağaçlandırmasının ülkede projeye dahil olan köylerde ağaç kesim kurallarını değiştirmesi, dahil olmayan köylerle farklı uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bütün piyasaların işlemesi için gerekli olan mülkiyet biçiminin belirlenmesi şartı karbon piyasası için de gereklidir ve ortak mülkiyetteki alanlarda da toprakların haritalandırılması, sertifikalandırılması ve özelleştirilmesi gerekmiştir. Böylece köylülerin toprağa yönelik algısı değiştirilmiştir. Bu projelerin önemli bir diğer etkisi de biyoçeşitlilik üzerindedir. Ormanlaştırma projelerinde karbon tutumu yüksek, hızlı yetişen ve yettiğinde piyasada para edecek maun ve tropik sedir gibi ağaçlar ekilmektedir. Geçimlik üretimden piyasaya yönelik üretime geçiş, geçimlik üretim durumunda

varolan çeşitliliği azaltmakta, köylülerin elde edeceği geliri uzun döneme yaymaktadır. Biyoçeşitliliğin azalması zararlı böcekleri çoğaltarak karbon tutumu için ekilen ağaçların karbon tutum kapasitelerini ve piyasa değerlerini azaltmaktadır. Yazarın da içinde bulunduğu bir araştırmacılar ekibi, geleneksel türlerin nadas yapılarak ekildiği tarla, geleneksel türlerin aralarına ticari ağaçlar ekilmiş olduğu bir tarla ve 30 yıldan fazla bir süredir ağaçların olduğu başka bir tarlanın karbon tutma kapasitelerini karşılaştırmış, geleneksel türlerin ekili bulunduğu tarlanın karbon tutma potansiyelinin diğerlerinin birkaç katı fazla olduğunu gözlemlemişlerdir.

Larry Lohmann (2005) Kyoto Protokolü'nün açtığı olanaklarla gelişmiş ülke ve şirketlerin başkalarının havasını, suyunu, toprağını, kısacası geleceğini karbon çöplüğü olarak kullandıklarını öne sürmektedir. Verdiği örnekle şirketlerin daha kötüsünü yapmadıkları tehdidi ile nasıl karbon kredileri kazandıklarını göstermektedir. Plantar S.A. Minas Gerais- Brezilya'da 4500 istihdam kapasiteli bir şirket. 2002 yılında Dünya Bankası'na desteklenen ilk CDM projelerinden biri olarak (28 yıl süreyle) Plantar tarafından Minas Gerais'de uygulanması öngörülmüştür. Proje ile pik demir üretiminde enerji kaynağı olarak maden kömürü ya da kok kömürü gibi fosil yakıtlar yerine, sürdürülebilir biyokütle ekimi yoluyla elde edilecek olan yenilenebilir odun kömürü kullanarak pik demiri sektörünü daha sürdürülebilir bir çerçeveye oturtmayı ve seragazi azaltımına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Projenin paydaşları arasında Friends of the Earth, WWF gibi çevreci olarak bilinen organizasyonlar bulunmaktadır⁷⁵. Şirket projeden elde ettiği karbon kredilerini satarak 2012 yılında 25 milyon dolar gelir elde etmeyi planlamıştı. Ancak Lohmann makalesini yayınladıktan sonra proje CDM yürütme kurulu tarafından 2004 yılında reddedilmiş, yerine revize edilerek bu sefer metan azaltımı yapacağı iddiasıyla 2008 yılında yine CDM projesi olarak Birleşmiş Milletler tarafından kabul

⁷⁵ <http://documents.worldbank.org/curated/en/184971468769518709/pdf/multi0page.pdf>

edilmiştir.⁷⁶ Bu ikinci projenin ortakları arasında Hollanda, Japonya, İtalya, Lüksemburg, İspanya, Avustralya ve İsviçre'deki kamu ve özel şirketler ve bakanlıklar bulunmaktadır. BM kabul belgesinde⁷⁷ projeden binden fazla kişiye istihdam yaratması ve bunların büyük bir kısmının kadın işgücünden oluşması, fosil yakıt kullanımı yerine biyokütle kullanımının teşviki ve pik demir sanayisi ile kırsal endüstrinin ileri-geri bağlantılarının kurulması gibi sosyal yararlar yanında; seragazının azaltılması, biyoçeşitliliğin ve toprak kalitesinin korunması gibi çevresel yararlar beklenmektedir (s.3). Projenin, kendi sektöründe öncü bir proje olarak ve CDM'nin sürdürülebilir gelişme anlayışına sanayi sektöründen önemli bir katkı potansiyeli ile Latin Amerika, Karayipler, Asya ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerde örnek alınma olasılığı yüksek bir proje olduğu vurgulanmaktadır. Pik demir üretiminde kullanılacak odun kömürü üretimi için okalıptüs ağacı ekiminin Dünya Bankası desteğinde 2000 yılında gerçekleştirildiği, bu ağaçların 2008 yılında kesilip yerine yenilerinin ekileceği de belirtilmektedir. CDM desteğinin olmadığı durumda pik demir üretiminin daha fazla seragazı emisyonuna neden olan kok kömürüyle yapılacağı öne sürülmektedir (s.30). Oysa, projenin CDM yürütme Kurulu tarafından reddedilmesinde bu iddianın gerçekçi bulunmaması gerekçe olarak gösterilmişti. Dünya Bankası destekli ilk projeyi 2003 yılında aralarında kiliselerin, sendikaların, milletvekillerinin, yerel çevre ve insan hakları örgütlerinin, akademisyenlerin bulunduğu 50 kuruluş ve birey bir mektupla protesto etmişlerdi. Mektupta Plantar'ın askeri diktatörlük döneminde büyük teşviklerle kurulan bir şirket olduğu, şirketin kullandığı toprakların büyük kısmının kamu arazisi (devolutas) ve savanalardan (cerrados) oluştuğu, bu arazilerin üzerindeki biyoçeşitliliğin geleneksel olarak köylüler, yerliler ve Afrika kökenli Brezilyalıların geçim

⁷⁶ https://www.banktrack.org/project/plantar_project_eucalyptus_plantations_pig_iron_production

⁷⁷ <https://cdm.unfccc.int/Projects/DB/DNV-CUK1349250687.19/view>

kaynağı olduğu (tarım, hayvancılık, ilaç yapımı, el sanatları vs.), oysa kısa dönemli okaliptüsün monokültüre yol açtığı ve üzerinde kuşların bile yaşamasına imkan vermediği, biyoçeşitliliği yok ettiği, Plantar şirketinin önceki operasyonlarında sakatlanan, hastalanan çalışanları için hiçbir şey yapmadığı, birçok işçinin odun kömürü üretimi ve okaliptüs ekimi sırasında kötü çalışma koşulları nedeniyle yaşamlarını kaybettiği, odun kömürü üretiminin diğer tarımsal faaliyetlerle karşılaştırıldığında çok daha az istihdam yarattığı belirtilmişti. Yine aynı mektupta pik demir üretiminde kömür yerine odun kömürü kullanılmasının seragazi azaltımına yol açacağı iddiasının geçerli olmadığı, Plantar'ın faaliyetlerinin yol açtığı zararın, en kötünün iyisi olarak meşrulaştırılmasını hiçbir şekilde kabul etmeyecekleri, gerçekten seragazi emisyonunun azaltılması için orada yaşayan insanların kültürel, sosyal ve ekonomik esenliğine de katkıda bulunacak olan temiz enerjiye yatırım yapılması gerektiği belirtilmişti (Lohmann, 2005). İkinci bir mektup 2004 yılında 143 kuruluş ve birey tarafından CDM Yürütme Kuruluna yollandı. Bu mektupta da Plantar'ın enerji kaynağı olarak kömürden vazgeçtiği argümanının geçersiz olduğu, şirketin bunu karbon kredisi almak için bir tehdit olarak kullandığı, oysa yıllardır ne yapıyorsa yapmaya devam ettiği, yani zaten onyıllardır okaliptüs kaynaklı odun kömürü kullandığı, bunun kerestecilerin “para vermezseniz ormanı keserim” tehdidinden farklı olmadığı vurgulanmıştı.

Bracking (2015) Güney Afrika’da güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji sektörü yatırımları yaparak CDM fonlarından yararlanan şirketlerin dünyanın farklı yerlerinde en büyük fosil enerji ve maden yatırımlarını yapan çok uluslu şirketler olduğunu göstermektedir. Bracking çalışmasında 21 ülkede faaliyet gösteren çokuluslu telekomünikasyon şirketi MTN’nin Johannesburg’daki ana ofisinin kömürlü termik santrallerin ürettiği elektriği dağıtan ulusal elektrik ağından çıkıp doğalgaz sistemine bağlanınca CDM sisteminden fon almasını ve bu fonlanma sırasında yapılan incelikli hesaplamayı anlatarak çok uluslu şirketlerin olmayan bir senaryoyu

bazı alarak karlarını nasıl arttırdığına örnek vermektedir. Kömürlü termik santralle elektrik üretiminin yeraltı sularının çekilmesi, sülfür dioksit emisyonunu arttırması ve yarattığı küllerin imha edilmesi gibi maliyetleri vardır. Bu şirket ulusal sistemden çekilerek bu maliyetlerde yarattığı düşüşü hesaplamış, ancak Mozambik'te çıkarılan doğal gazın emisyonlarının sosyo-ekolojik etkileri hesaba katılmamıştır. Burada doğayı en çok kirleten MTN, Güney Afrika'da doğal gazı satan şirket Egoli Gas ve Egoli boru hattına doğalgaz sağlayan Sasoli şirketleri CDM sistemi çerçevesinde karbon kredileri kazanmışlardır. Oysa MTN bu değişimi kendi olanakları ile yapma gücüne sahiptir.

Doktora çalışmasını Tanzanya'daki REDD+ projeleri üzerine yapan Andreas Scheba (2018) da bu projelerin yerli halk ve ekoloji üzerindeki etkileri konusunda analizler yapmıştır. Tanzanya bu tür projelerin sıkça gerçekleştirildiği çok fakir bir ülkedir. Bu projelerden beklenen fayda sürdürülebilir bir orman yönetimini sağlamak ve fakirliği azaltmaktır. REDD+ projelerinin amacı ise sözde ormansızlaşmayı önleyerek karbon emisyonunu azaltmak ve topluluk temelli orman yönetimi ile uluslararası karbon piyasasını bağlantılandırmaktır. Bunların, orman üzerindeki mülkiyet ve yönetim haklarını Tanzanya'da kanuni bir yapı olan köy konseyine aktararak, köylülere karbon kredilerinden elde edilen gelirlerden pay vererek yapılacağı varsayılıyordu. Ancak bunun yapılabilmesi için her bir köyün toprak üzerindeki haklarının sınırlarının belirlenmesi gerekiyordu. Yani üzerinde projenin gerçekleştirileceği alanın köye ait olması gerekiyordu. Yazarın örneklediği iki projeden biri Norveç diğeri Finlandiya kaynaklıdır. Norveç tarafından finanse edilen proje 27 köyü, ikinci proje ise 24 köyü kapsamaktadır. Yazarın saha araştırmasını yürüttüğü köylerde proje öncesinde küçük çiftçilik biçimi yaygındır ve mısır, süpürge darısı, çeltik, yağlı tohumlar gibi ürünlerin tarımı yapılıyordu. Bölgedeki ormansızlaşmadan ve karbon emisyonundan bu küçük çiftçilik modeli sorumlu tutulmaktadır. Köylüler ormandan tarım alanı açmak ve hayvanlarını otlat-

ma dışında inşaatta kullanmak için kereste, yakacak odun ve kendi tüketimleri ve satış için mantar, meyve, bal, av eti gibi yiyecek maddeleri elde ederek yararlanıyorlardı. Ancak projelerle bu olanaklar büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Söz konusu projelerle köylülerin alternatif gelir elde etme biçimlerine yönlendirilmeleri amaçlanmaktadır. Pratikte projelerin uygulanmasında birçok sorun ortaya çıkmıştır. Orman yönetimi ve arazi kullanımının planlanması için gerekli köy topraklarının sınırlarının belirlenmesinde köyler arasında çatışmaların ortaya çıkması en önemli zorluklardan birisi olmuştur. Teknik gibi görünen konuların aslında o kadar da teknik olmadığı; arkasında eşitsizlikler, güç mücadeleleri, mülkiyet ve sınırlar konusunda kökenleri derinlere inen yerel yapı ve politikalar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun çözülmesi ve projelerin uygulanması karbon piyasasının sağlamadığı türden oldukça yüksek oranlı bir başlangıç sermayesi gerektirmektedir. Topluluk temelli formel yönetim kurumlarının kurulması bazı geleneksel toprak ve orman kullanım biçimlerini değiştiriyordu. Çünkü proje öncesinde farklı köylerden köylüler istedikleri orman alanına girip, ürünlerinden serbestçe yararlanabiliyordu. Ancak proje bunu büyük ölçüde sınırlamış ya da para ile satın alınan izinlere bağlamıştır. Sınırlamalara uymayanlara cezalar uygulanması, izinlerden, cezalardan ve orman ürünlerinin satışından elde edilen gelirlerin Köy Konseyine kalması öngörü-lüyordu. Ancak proje süresince ormanda yeterince kontrol olmaması nedeniyle yukarıda sayılan aktiviteler bir ölçüde devam etmiş, yakalananlara yüksek cezalar uygulanmamış. Ülkedeki bütün diğer REDD+ projelerinde olduğu gibi bu iki projede de dünya piyasalarına karbon kredisi satışı gerçekleşmemiştir. Arıcılık, kümes hayvancılığı, kelebek yetiştiriciliği, korumacı tarım uygulamaları, sebzecilik gibi köylüleri alternatif gelir kaynaklarına yönlendirecek aktiviteler başarılı olmamış; tarım topraklarının sınırlandırılması ülkede tarım ürünleri fiyatlarını yükseltmiştir. Yazar halen devam eden projelerden ödemelerin daha fazla gecikmesi durumunda köylülerin eski arazi kullanımı biçimlerine dönmelerini büyük olasılık olarak gör-

mekte ve projelerin başarısızlığını sadece bu projelere özgü bir durum olarak değil, genel olarak karmaşık sosyo-ekolojik problemlerin genel ve basit bazı tekniklerle hızlı çözümüne dayalı bu tür projelerin çözümü piyasa temelinde aramasına bağlamaktadır. Yazara göre doğa koruma anlayışının ekonomi politikası değişmeli, rekabetçi ve kara dayalı yöntemlerden vazgeçilmeli, demokratik yerel yönetim teşvik edilerek yerlilerin kendi toprakları ve ormanları üzerindeki hakları desteklenmeli, aktif vatandaşlık teşvik edilerek bu kaynaklardan eşit pay almaları sağlanmalı, eko sistem “hizmetlerine” tekno-idari ve ekonomi merkezli yaklaşımlardan vazgeçilmelidir.

Değerlendirme

Doğanın finansallaştırılması mekân üzerinden birikimin ve ekonomik aklın doğaya hâkimiyetinin günümüzde ulaştığı en uç noktalardan biridir. Mekân her zaman birikimin ana kaynaklarından biri olsa da özellikle kriz dönemlerinde mekân üzerinden birikim hızlanmaktadır. Kriz dönemlerinde reel üretimde ortaya çıkan tıkanıkları aşma ve kendisine yeni ve karlı alanlar bulma ihtiyacında olan sermaye, bir yandan doğanın farklı boyutlarını metalaştırarak birikime katıp karlılığını arttırırken, diğer yandan metalaştırdığı boyutları neredeyse her gün yenileri dizayn edilen çok çeşitli araçlarla finansallaştırarak yeni kar alanları yaratmakta, birikimi hızlandırmaktadır. Kapitalizmin en önemli meziyetlerinden biri krizleri de kara dönüştürebilmesidir. Küresel ısınma birçok sosyal günahın meşrulaştırılması için elverişli bir bahane haline gelmiştir (Smith, 2008: 244). İklim krizi de bu anlamda kara dönüştürülmekte, ancak yeşil ekonomi gibi çevreci görünen bir söylemle meşrulaştırılmaktadır. Yeşil ekonomi bütün kötülükleri hep beraber çözümleyecek sihirli bir anahtar olarak sunulmaktadır. Ondan hem iklim krizine hem yoksulluğa hem enerji ve gıda krizine çare olması beklenmektedir. Bütün bunların gerçekleştirilmesi için her kapıyı açan diğer bir anahtar da piyasa ve onun mükemmel işleminin olmazsa olmazı doğru sinyaller veren fiyat mekanizmasının varlığıdır. Çevre iktisadı

içinde hâkim olan anlayışa göre doğanın korunması için ona değer biçilmesi, farklı fonksiyon ve süreçlerinin fiyatlanarak piyasa mekanizmasına içerilmesi gerekmektedir. Böylece iklim krizi eksiksiz işleyen bir piyasa mantığı çerçevesinde kendiliğinden çözüm bulacaktır.

Bu çalışmada finansallaşmaya yeni bir birikim rejimi olmaktan çok krizini aşamayan sermayenin kurguladığı yeni karlı alanlar açma ve krizini ötelemeye çalışmasının bir sonucu olarak yaklaşılmaktadır. Finansal araçlar sermayenin zamanlar ve mekanlar arası akışını hızlandırırken aynı zamanda reel alanı da etkilemektedir. Ancak ilişkinin yönü reel alandan finansal alana doğrudur. İlişki bir kez başladığında finansal alan dönerek reel alanı etkilemektedir. Yani üretim sürecinde ortaya çıkan tıkanmalar sermayenin finansal alana kayışını hızlandırmakta, finansal alanda kurgulanan araçlar da henüz yaratılmamış değer üzerinden bugünkü yatırımları tetikleyerek değer ve artı değer üretimi hızlandırılmaktadır. Doğanın finansallaştırılması durumunda karbon piyasası, biyoçeşitlilik kredileri, türler bankacılığı gibi araçlarla doğal müştereklere yani, ormana, suya, biyoçeşitliliği oluşturan bütün hayvan ve bitki türlerine ve hatta havaya fiyat biçilerek el konmaktadır. Böylece sermayenin gözünden kurgusal bir doğa dizayn edilmektedir. Kyoto protokolünün karbon üretiminde sağladığı coğrafi esneklik ve bu protokol çerçevesinde kurgulanan araçlar sayesinde çok uluslu şirketler ve gelişmiş ülkeler hem kirleterek büyümeye devam ederken hem de daha az gelişmiş coğrafyalarda bulunan toplumların doğal müştereklerini gasp etmekte ve tarihsel olarak birikmiş artı değerine el koymaktadır. Dolayısıyla doğanın çeşitli biçimlerde finansallaştırılarak korunması söz konusu değildir; aksine, finansallaştırma yoluyla karlı yatırımların devam edebilmesi için iklim sorunlarının canlı tutulması gerekmektedir.

Doğanın, finansallaştırma çerçevesinde fiyatlanarak sayısallaştırılmasının çevreci bir maskeyle birikimin hız kesmeden sürdürülmesi dışında sermayeye sağladığı başka avantajlar da vardır. Finansallaş-

tırma, arkasında yatan sosyo-ekolojik ilişkileri gizler. Ekonomik aklın fayda-maliyet analizlerinin pozitivist düz bir mantıkla, iç içe geçmiş birçok boyuttan oluşan bütünsellikleri parçalayıp atomize ederek gerçekte olanı basit teknik ve idari politikalarla çözümlenebilecek bir düzeye indirilmesi, iklim krizini tetikleyen tarihsel, toplumsal ve politik ilişkilerin incelenmesinin önüne geçmektedir. İdari-teknik reçeteler ve konunun toplumsal boyutundan soyutlanarak korku yaratacak biçimde sunulması farklı çözüm yollarının araştırılmasını, toplumun doğa ile ilişkilerinin daha geniş çerçeveden sorgulanmasını ve iklim krizinin bedelinin bu krize en az katkıda bulunanlara ödetilmesinin açıkça görülmesini engelleyici işlev görür.

İklim krizinin çözümü, sürekli ve hızlı birikimi temel alan kapitalist toplum-doğa ilişkilerinden farklı bir yaklaşımı gerektirir. Bu farklı yaklaşımın temelinde doğanın değişim değerlerine değil kullanım değerlerine dayalı; üretim eyleminin temelindeki emek ve doğa ilişkisinin sermaye birikiminin değil, insan dahil tüm türlerin ve biyosferin yeniden üretiminin sürdürülebilirliğini gözeterek biçimde dönüştürüldüğü, toplumsal açıdan daha demokratik ve adil yepyeni sosyo-ekolojik ilişkilerin inşa edilmesi yatmaktadır. Bunun için de öncelikle tüm canlıların ortak zenginliği olan doğanın mülkiyete konu olmaması, ortak zenginliklerin belli ilkeler temelinde tüm ekosistemin ihtiyaçları temelinde yönetimi gerekmektedir. Böyle bir toplumsal ekolojik ilişkinin kurulmasının kolay yolu yoktur. Bildiğimiz dünyanın sonu anlamında, yani kavramlara, yaşama atfetmeye alıştığımız anlamların yeniden kurulmasına, özellikle gelişme, büyüme, kalkınma, ilerleme, iyi yaşam, yaşam kalitesi gibi kavramların içlerinin farklı doldurulmasına ihtiyacımız vardır. Konunun aciliyeti sadece bazı ülkelerin değil, bazı toplumsal kesimlerin değil, öncelikle bütün Dünya vatandaşlarının bu yolda niyetlerinin olmasını ve politik seçimlerini daha fazla maddi zenginlik yerine daha adil sosyo-ekolojik ilişkiler lehine yapmalarını gerektirir.

Kaynakça

- Akçay, Ü. ve Güngen A. R. (2014). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği*. Ankara: Notabene.
- Andreas, S. (2018). Market-Based Conservation for Better Livelihoods? The Promises and Fallacies of REDD+ in Tanzania, *Land*, 7, 119; doi:10.3390/land7040119
- Arrighi, G. (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London: Verso
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Bernanke, B. S. ve Mark G. (2001). Should Central Banks Respond to Movements in Asset Prices? *American Economic Review*, 91 (2): 253-257. DOI: 10.1257/aer.91.2.253
- Bookchin, M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*. Alev Türler (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bracking, S. (2015). Performativity in the Green Economy: How Far Does Climate Finance Create a Fictive Economy? *Third World Quarterly*, 36(12), 2337-2357, DOI: 10.1080/01436597.2015.1086263
- Brunnengraber, A. (2007). The Political Economy of the Kyoto Protocol, *Socialist Register* 43, 213-230.
- Bumpus, A. G. (2011), The Matter of Carbon: Understanding the Materiality of tCO₂e Carbon Offsets. *Antipode*, 43(3), 612-638.
- Burkett, P. (2006). *Marxism and Ecological Economics: Toward a Red and Green Political Economy*. Leiden, Boston: Brill.
- Büscher, B. (2013). Nature on the move: the emergence and circulation of fictitious conservation and liquid nature. New Proposals: *Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry*, 6(1-2), 20-36.

- Castree, N. (2003). Commodifying what nature? *Progress in Human Geography*, 27 (3), 273-297.
- Çoban, A. (2016). Toplumsal ve İklimsel Adaletsizlik Sarmalında İklim Siyaseti, Fevzi Özlüer, Aykut Çoban (Eds.), *Doğa ve Kent Hakları İçin Siyasal Stratejiler* içinde (13-42). İstanbul: Ekoloji Kolektifi Yayınları.
- Duménil, G. ve Lévy, D. (2001). Costs and Benefits of Neoliberalism. A class analysis, *Review of International Political Economy*, 8.
- Duménil, G. ve Lévy, D. (2004). *Capital Resurgent. Roots of the Neoliberal Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Duru, B. (2018). Müşterekler Nedir? Doğal, Kentsel, Sosyal Müşterekler ve Kentsel Toplumsal Hareketlere Etkileri Üzerine, <https://musterekler.sehak.org/2018/12/10/musterekler-nedir-dogal-kentsel-sosyal-musterekler-ve-kentsel-toplumsal-hareketlere-etkileri-uzerine-bulent-duru/>
- Epstein, G. A. (2005). Introduction: Financialisation and the World economy, Epstein, G. A. (Ed.), *Financialisation and the World Economy* içinde (2-7), Cheltenham: Edward Elgar.
- Fairhead, J., Leach, M. ve Scoones, I. (2012). Green Grabbing: A new appropriation of nature? *The Journal of Peasant Studies*, 39:2, 237-261
- Fine, B. (2010). Financialisation as Neoliberalism: Engaging Neoliberalism, Saad-Filho, A. ve Yalman, G. (eds.). *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle Income Countries* içinde (11-23). Londra: Routledge.
- Fine, B. (2013). Financialization from a Marxist Perspective, *International Journal of Political Economy*, 42(4), 47-66.
- Foster, J. B. ve Magdoff, F. (2008). Financial Implosion and Stagnation: Back to the Real Economy. *Monthly Review*, 60 (7), 1-29.
- Gorz, A. (1993). *Kapitalizm, Sosyalizm, Ekoloji: Yönelimler, Arayışlar*. Işık Ergüden (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Hardt, M. ve Negri, N. (2009). *Commonwealth*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Harvey, D. (1982). *The Limits to Capital*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Harvey, D. (2003), *New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2005). *A Short History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, London, New York: Verso.
- Hayes, J. K. (2013). The Spatial and Temporal Dynamics of Value in Financialization: Analysis of the infrastructure of Carbon Markets, *Geoforum*, 50, 117-128.
- Hilferding, R. [(1910) (1981)]. *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. Londra, Boston: Routledge and Kegan Paul.
- Krippner, G. (2005). The Financialization of the American Economy. *Socioeconomic Review* 3(2): 173–208.
- Labajos B. R. ve Martinez-Alier J. (2013). The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Recent Instances for Debate, *Conservation and Society*, 11(4): 326-342.
- Lapavistas, C. (2013). *Profiting Without Producing: How Finance Exploits Us All*. Londra, New York: Verso.
- Lohmann, L. (2005). Marketing and Making Carbon Dumps: Commodification, Calculation and Counterfactuals in Climate change mitigation, *Science as Culture*, 14(3), 203-235.
- Lohmann, L. (2006). Carbon Trading: A Critical Conversation on Climate Change, Privatisation and Power, *Development Dialogue*, 48.
- Lohmann, L. (2012) Financialisation, Commodification and Carbon: The Contradiction of Neo Liberal Climate Policy, *Socialist Register*, 48, 85-107.

- Lovell, H. ve Liverman, D. (2010). Understanding Carbon Offset Technologies, *New Political Economy*, 15(2). 255-273.
- Macafee, K. (1999). Selling Nature to Save It? Biodiversity and the Rise of Green Developmentalism, *Environment and Planning D: Society and Space*, 17(2), 133 -154.
- MacKenzie, D. (2009). Making Things the Same: Gases, Emission Rights and the Politics of Carbon Markets, *Accounting, Organizations and Society*, 34(3/4): 440–455.
- Martineau, R. ve Lafontaine J. P. (2019). When Carbon Accounting Systems Make Us Forget Nature: From Commodification to Reification, *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-07-2018-0178>
- Martinez-Alier J. (2007). Social Metabolism and Environmental Conflicts, *Socialist Register*, 43, 273-293.
- McKinnon, R. I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*, Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Minsky, H. (1986). *Stabilizing an Unstable Economy*. New Haven: Yale University Press
- Minsky, H. P. (1993). Blueprint for Financial Reform. Hyman P. Minsky Archive, Paper 165, http://digitalcommons.bard.edu/hm_archive/165
- Osborne, T. (2015). Tradeoffs in Carbon Commodification: A Political Ecology of Common Property Forest Governance, *Geoforum*, 67, 64-77.
- Öztürk, C. (2015). Bahçe Bitkilerinde Arı Kullanımı, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/alata/Belgeler/Diger-belgeler/Bah%C3%A7eBitkilerindeAr%C4%B1Kullan%C4%B1m%C4%B1C%C3%96zt%C3%BCrk.pdf>
- Robertson, M. M. (2006). The Nature That Capital Can See: Science, State, and Market in the Commodification of Ecosystem Services. *Environment and Planning D: Society and Space*, 24, 367–387

- Sawyer, M. (2014). What Is Financialization? *International Journal of Political Economy*, 42(4), 5–18.
- Shaw, E. S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*. New York: Oxford University Press.
- Smith, N. (2008). *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, (3rd edn.), Athens, Georgia: The University of Georgia Press.
- Solon, P. (2012). Green Economy Versus the Rights of Nature, *Climate & Capitalism*, <https://climateandcapitalism.com/2012/06/07/pablo-solon-between-green-economy-and-the-rights-of-nature/>
- Spash, C. L. (2011). Terrible Economics, Ecosystems and Banking. *Environmental Values*, 20, 141–145, doi: 10.3197/096327111X12997574391562, https://www.clivespash.org/wp-content/uploads/2015/04/Spash_TEEB_2011_EV_v20_no2_final.pdf
- Swyngedouw, E. (2013). Apocalypse Now! Fear or Doomsday Pleasures, *Capitalism, Nature Socialism*, 24(1), 9-18.
- Swyngedouw, E. (2015). Depoliticized Environments and the Promises of the Anthropocene Raymond L. Bryant (ed.). *The International Handbook of Political Ecology* içinde (131-146). Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Stockhammer, E. (2004). Financialisation and the Slowdown of Accumulation, *Cambridge Journal of Economics*, 28(5), 719–741.
- Stockhammer, E. (2007). 'Some stylized facts on the finance-dominated accumulation regime', Working Paper Series No. 142, Political Economy Research Institute (Amherst, University of Massachusetts).
- Sullivan, S. (2013). Banking Nature? The Spectacular Financialisation of Environmental Conservation. *Antipode*, 45(1), 198–217. doi: 10.1111/j.1467-8330.2012.00989.x
- Şahin, Ü. (2016) "Paris Antlaşması ve karbon bütçesi", Yeşil Gazete 20.01.2016

- Türkeş, M., Sümer, U. M. ve Çetiner, G. (2000). Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları (Flexibility Mechanisms Under the Kyoto Protocol), *Tesisat Dergisi*, 52, 84-100. <https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yayinlar/KPEsneklik.pdf>
- UNEP (2019). Emissions Gap Report <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30797/EGR2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Uyduranoğlu, A. ve Gevrek, Z. E. (2017). Küresel İklim Değişikliği ve Emisyon Ticareti: Yeşil Ekonomi Tasarımına Önergeler, http://cevvokongre.com/wp-content/uploads/sunular/1.Ayşe%20Uyduranoğlu_Küresel%20İklim%20Değişikliği%20ve%20Emisyon%20Ticareti-Bilgi%20Üniversitesi.pdf
- Vercelli, A. (2014). 'Financialisation in a Long-run Perspective: An Evolutionary Approach' , *International Journal of Political Economy*, 42(4), 19-46.
- Vidal, J. (2008). The Great Green Land Grab. *The Guardian*. UK, 13 Şubat. <http://www.guardian.co.uk/environment/2008/feb/13/conservation>
- Wallerstein, I., (1999). The End of the World as We Know It, Social Science for the Twenty-First Century, Minneapolis, Londra: University of Minnesota Press.
- Woodford, M. (2003). *Interest and Prices: Foundations of a Theory of Monetary Policy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.